4506

శ్రీ

ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్త్రిక.

రెండునెలల కొకసారి ప్రకటింపఁబడును.

(Journal of the Telugu Academy)

సంపుటము ౨౦. ప్రజోత్పత్తినామసంవత్సరము. చైత్రవైశాఖమాసములు. సంచిక ౧.

20 1

కాకినాడ:

కొత్తపల్లి సూర్యారావుచేఁ బరిషత్కార్యాలయమునఁ బ్రకటింపఁబడినది.

చందా, పోష్టువ్యయములతో సంవత్సరమునకు రు 3-0-0.

విడిసంచిక రు ౦-౮-౦.

1931

విషయసూచిక.

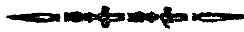
// # ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రిక.

కాకినాడ.

రెండునెలల కొకసారి ప్రకటింపఁబడును.

సంపుటము ౨౦.	ప్రజోత్పత్తినామసంవత్సరము. చైత్రవైశాఖమాసములు.	సంచిక ౧.

స్వవిషయము.

ఈసంచికతోఁ బరిషత్పత్రికకు నిరువదియవవత్సరము ప్రారంభించినది. పత్రికయందు భాషావిషయక మగువ్యాసములు, శతకములు, ప్రబంధములు, ప్రకటింపఁబడుచున్నవి. ప్రమోదూతసంవత్సరమున ననంతకవికృతరసాభరణమును, చిన్నయసూరిచే రచింపఁబడిన సంస్కృతసూత్రాంధ్రవ్యాకరణమును, ఆంధ్రశబ్దశాసనమును, ప్రకటించియుంటిమి. శతకసముచ్చయమునందలి ప్రథమభాగము, పరిషత్పుస్తకభాండాగారమున ద్వితీయభాగమును ముగింపఁబడినవి. షోడశకుమారచరిత్రమునకుఁ బ్రత్యంతరము లభించి యుండలేదు. 2, 5, 6, 7, ఆశ్వాసములు మాత్రము సంపూర్ణముగఁ గలవు. మృదుమధురశైలిని రచింపఁబడి యుండుటచే గ్రంథ మసంపూర్ణ మైనను గొంతభాగమును బ్రకటించితిమి. మిగిలినభాగము నీసంవత్సరమునఁ బూర్తిచేసి, గోపరాజకవికృత ద్వాత్రింశత్సాలభంజకలఁ బ్రకటింతుము. ఆంధ్రశబ్దచింతామణికి బాలసరస్వతి రచియించిన టీక యాంధ్రవ్యాకరణమున కత్యంతోపయోగకరమగుటచే దాని నీసంచికయందే ప్రారంభించితిమి. శతకములను బరిషత్పుస్తకభాండాగార విషయముల నెప్పటియటులు ప్రకటింపఁ దలఁచినారము. భాషాభిమానులు తమచందాధనములను సంపూర్తిగ నొసఁగి, నూతనముగఁ జందాదారులను జేర్పించి మాకుఁ దోడ్పడుదు రని విశ్వసించుచున్నాము.

శ్రీరాములు.

కవిత్వతత్త్వము.

—ఉ. భా. ప్రవీణ-గాధావఝుల రామనాథగారు, కాకినాడ.—

శ్రీపరమేశ్వరుని సృష్టియందు లలితకళలలో నెల్లఁ గవిత్వ మగ్రస్థానము నలంకరించినది.

"సారస్వతం కిమపి తత్సుమహారహస్యం
యద్గోచరేచ విదుషాం నిపుణైక సేవ్యః॥
తత్సిద్ధయే పర మయం పరమోఽభ్యుపాయో
య చ్చేతసో విదితవేద్యవిధేః సమాధిః॥"

కవిత్వ మన నేమి:—తనకుం గలిగిన యేరసమునైనఁ గాని యావేశముగుదా ననుభవించుచు నాయుద్రేకమును లోకులకు వెల్లడించి వారిని [illegible]మనస్కులం జేయుట. తత్ఫలమున లోకుల నానందింపఁ జేయుటయె ఫల మనందగు. అది యెట్టి దనినః—

గానము, చిత్రలేఖనము, కవిత్వము వీనిని లలితకళ లందురు. ఈమూఁడును నానందమునకుఁ దానకము లయ్యును నించుక భేదముఁ గలిగియున్న వనుట నిర్వివాదాంశము.

ఇందు మొదటిది యాలించినంతన శ్రోత్రపేయమై శ్రవణానందము నందఁ జేయును. చిత్రలేఖనము చూచినంతన కన్నులపండు వొనర్చును, కడపటిది యగు కవిత్వ మట్టిది మాత్రము కాక వినుట యుఁ జూచుట యుఁ గాక మానససంబంధి యగు యోజనాబలమున నానందరసాబ్ధి నోలలాడించును. ఇట్లనుట గానచిత్రలేఖనములయందు నానందము లేదని కాని వానికి మానసికప్రచారము లేదని కాని నాయభిప్రాయము గాదు. మనము చక్కని గానమాలించిన నావినునప్పుడు మాత్రము కాక తలంపునకుఁ దగిలినప్పుడెల్ల నామధురసంగీతనినాదము మనచెవులఁ బ్రతిధ్వనించుచున్నటులే తోఁచును. అంతియకాక శ్రోతలహృదయముల నాకర్షించి ద్రవింపఁజేసి ప్రపంచమును మఱపించి తద్రసాస్వాదనమునఁ జొక్కించి పరవశులఁ జేయును. అట్లు కావుటనే రాలఁ గరఁగించు ననియు, మ్రోళ్ళఁ జివురొత్తించు ననియుఁ జెప్పుదురు. అయిన నిందు విశేష మే మందురా, కుక్షింభరు లయి పాడు బిచ్చగాండ్ర,

సంగీతములను గూర్చి చెప్పుట గాదు గాని పూర్వజన్మవాసనావశమున వచ్చిన సంగీతానుభవమును యోగ్యుఁ డగు గాయకుఁడు తానకుం గలిగిన రసావేశమున నిమగ్నుఁడై తన్నుఁ దా మఱచి శ్రోతల హృదయముల నరికట్టి రసాస్వాదనాయత్తచిత్తులం జేసి ప్రపంచమును సైతము మఱపించి మోహపరవశులు జేయును.

ఇఁకఁ జిత్రలేఖనమును పట్టిదియ. చిత్రకారుఁడు దాను చూచిన లేక భావించిన యొకానొకదృశ్యమును నిపుణతమెఱయ జీవకళ లుట్టిపడం జిత్రించి చూపఱ సమ్మోహ మందఁజేయును. ఇందును భావనాశక్తి యుఁ దత్ప్రకటనమును బ్రధానములు. మనోహర మగుగాన మానందము నెట్టులు నెలకొల్పునో యట్టులనే మనోహరచిత్రదర్శనమును ననిర్వచనీయానంద మొసంగును. తాను భావించిన చిత్తరువును గన్నులఁగట్టినట్లు నెదుట నిలిచి వాదాడుచున్నట్టులఁ జిత్రించిన దాని మఱపుఁగాన నేరిలేని శక్య మగునా? అట్లే సత్కవి తనభావనాప్రపంచమునఁ దాను సృజించిన చిత్తరువుల లలితపదముల మాలమునఁ జూపఱ హృదయఫలకములఁ జిత్రించును. పాత్రోచితము లగు పదములఁ బ్రయోగించియు విషయమునకుం దగినరీతి సొగసైన వర్ణనలం జేసియు వృత్తముల నెదుట సాక్షాత్తుగఁ గన్నులఁ గట్టినటులఁ గల్పించుటయే యన్నిటికన్న మిన్నయగు కవితాలక్షణము. కన్నులఁ గట్టినటులు కలగాంచిన రూప మెదుట నిలిచినటులు నాకృతులు మనములకుం దట్టనియది కవిత గానేరదు. ఈ మనోరంజనాలకౌశలమునకు నాధార మగుగుణము భావనాశక్తి. కావున నాలలితకళాత్రికమున కవినాభవసంబంధము గలిగి వేఱు సేయ వీలుగానంత దట్ట మగుమైత్రి గలిగియున్నది. అనఁగా గానము చిత్రకళ కవిత్వము వీనిలో నొకదానియం దొకటి యిమిడి యున్న వనుట. అందును "ఉత్తరోత్తరం బలీయః" అనున్యాయ్యమునుబట్టి గానముకంటెఁ జిత్రలేఖనమును జిత్రకళకంటెఁ గవిత్వమును శాశ్వతానంద మొసంగు నని యాశయము. చూడుఁడు- కవికిని మహాయోగికిని భేదము లే దందురు. వీ రుభయులును మోక్షమున కర్హు లనుచుందురు. కాని కవితాశక్తియే యోగశక్తి కన్న మిన్నయని నాయభిప్రాయము. ఇట్లంటి నని నాపైఁ గినియకుఁడు. పరమయోగి, యోగాభ్యాసవశమునఁదనచిత్తము నాపరబ్రహ్మమున లయించి తద్రసానుభవమున నానందపరవశుఁ డగును. ఇఁక సుకవి యందురా- తనప్రతి

భావిశేషమునఁ దనభావనాశక్తిమూలమునఁ దాను గల్పించిన నూతనప్రపంచమున సర్వసముఁడై కావ్యరూపమున నందఱకుం బాలొసంగి సహృదయులనైతము తనచే సృజింపఁబడిన బ్రహ్మాండంబునకుం గొనిపోయి యానందాతిశ్యమొసంగి తా నానందించి వారల నానందింపఁజేయును. అంతమాత్రమునఁ గవి యోగిపుంగవునకుం దుల్యుఁ డగునా, యోగి కుండు సిద్ధు లుండునా యందు రేమో, కవి కంతమాత్రపు సిద్ధులు గాక యతిశయించినప్రభావము సైత ముండవచ్చును.

కవియును యోగిపుంగవునివలె దివ్యదృష్టి త్రికాలజ్ఞత గలిగియుండు ననుట విదితమే గదా! వట్టి తెలియుట మాత్రము కాక తమగన్నులఁ గట్టినట్లులు ప్రదర్శించి శాశ్వతత్వ మొసంగును. వే యేల యోగిపుంగవునకు బ్రహ్మానందభిక్ష సైతము కవి యొసంగిన దనక తప్పదు. ఏలయనఁ, గవి బ్రహ్మైక్యయనుభావమును జిత్రింప దానిని మననాభ్యాసవశంబున యోగి బ్రహ్మమున లయించి యనిర్వచనీయానందము నొందుచున్నాఁడు.

దేశాంతరస్మృత్తమునకు.

"ప్రాణానా మనిలేన వృత్తి రుచితా సత్కల్పవృక్షే వనే
తోయే కాంచనపద్మరేణుకపిశే పుణ్యాభిషేకక్రియా
ధ్యానం రత్నశిలాగృహేషు విబుధస్త్రీసన్నిధౌ సంయమో
యత్కాంక్షంతి తపోభి రన్యమునయ స్తస్మిం స్తపస్యం త్యమీ॥

ద్వీపాంతరవ్యవహారః.

"అనేన సార్థం విహరాంబురాశే స్తీరేషు తాళీవనమర్మరేషు
ద్వీపాంతరానీతలవంగపుష్పై రపాకృతస్వేదలవా మరుద్భిః॥

ఇటు లనేకము లున్నవి- గ్రంథవిస్తరభీతిఁ జెప్పఁ జాలనైతిని. దేశకాలపరిస్థితులకును గవితకును గలసంబంధము:—కవితకు భావనాశక్తి యెట్టులు ముఖ్యమో యట్టులే దేశకాలపరిస్థితులును గారణములు గాకపోవు. ఉద్రేకము రసావేశమునకు హేతువు. ఉద్రేకమునకు దేశకాలపరిస్థితుల యావరణమే మూలము. దేశచరిత్రముల నైపు నొకపరి తిలకింపుఁడు. దేశ మితరుల పాలయి మహాయుద్ధములతో నిండి యుండిన సమయాన వీరరసప్రధానకావ్యములును, దేశస్వాస్థ్యము గుదిరి సుఖముగ నున్నప్పుడు శృంగారరసకావ్యములును బయలువెడలినట్లులు గననగును.

మహాయుద్ధములతో దేశ మల్లలనాడు సమయముననే నన్నెచోడుఁడు, నన్నయ మొదలగుమహాకవు లుద్భవించిరి. ఆకాలముననే యాంధ్రకవిత తల యెత్తినటు లాంధ్రభారతాది గ్రంథములు ప్రబలనిదర్శనములు- ఇటీవల మహమ్మదీయుల దండయాత్రలమూలమున దేశ మల్లలనాడుసమయమునఁ గృష్ణదేవరాయలమూలమున నొకింత స్వాస్థ్య మలవడినది. అదియు మెఱపుతీఁగవంటిదియై పోయినది. ఆకాలముననైనను మనోహరశృంగారప్రబంధము లుద్భవించినవి. ఏల యందురా! అట్టిసంఘర్షణకాలమున నట్టి జనుఁడైనను గొంచెముగనో గొప్పగనో దేశభక్తిఁ గలిగి యుండుట సహజము. సామాన్యులహృదయములు సైతము వీరరసప్రపూర్ణము లయి యుండును. అట్టియెడ దారాపుత్రాదుల వీడి యుద్ధరంగమున కేఁగుమహావీరుల హృదయాంతరాళముల నెన్ని భావపరంపరలు మెఱసి పోవుచుండునో యోజింపుఁడు. తనవారి నందఱ విడిచి పోవలయునే యనుదిగులు, పోకున్న మానప్రాణములకు దెస్తరనురోసము, దేశమునకై వినియోగింపని యీ పాడుదేహ మేల కాల్పనా యను తెగువ. ఈ మొదలగు భావపరంపర లెన్ని దొంతరదొంతరలై యుండునను నెట్టకొనివచ్చునో గమనింపుఁడు. ఈసందర్భమున పల్నాటివీరచరిత్రమున బాలచంద్రునికథ యెంతయు నిదర్శనము. కావున నుద్రేకమే కవితాశక్తికిఁ బ్రాణాధార మగుకారణము.

భారతరామాయణముల కర్తలగు నాదికవులయుఁ బ్రబంధనిర్మాత లగు మధ్యకవులయు ననుభావముల నొకింత చవిచూతము.

కవిత్వమునకుఁ బ్రతిభ, భావనాశక్తి, సందర్భశుద్ధి, పాత్రోచితపద్యరచన ముఖ్యములు. భావనాశక్తి యన విషయముల మనసునఁ బ్రతిబింబింపఁ జేయు సామర్థ్యము. ప్రతిబింబించుటయు కాదు. ప్రత్యక్షముగ నవతార మెత్తునట్లు సేయుట. శ్రీరామభరతులు, కృష్ణార్జునులు, భీష్మాభిమన్యులు మొదలగువారిని మన మెన్నఁడును జూడకున్నను నిత్యముం జూచుచు సరససల్లాపము లాడుచున్న యిరుగుపొరుగువారికన్న నెన్నిమోమడుంగులు సత్వముం దాల్చినవారై మనలో సత్యనివాస మేర్పఱిచికొనిరి గదా, ఈరీతి కృత్రిమములసైతము మూర్తీభవింపఁ జేయువారే మహాకవులు. అట్టిభావనాశక్తి లేనిపాండిత్యము జీవము లేనిశరీరముపోలె జుగుప్సాజనక మగును.

మఱి భావనాశక్తి యెట్లలవడు నందురా, అది యొక్కఁడు నేర్పువాఁ

డును లేఁడు. నేర్పువిధానములును లేవు. కాని వారివారి మనోబలములకొలఁది బరిపూర్ణత సిద్ధించునే గాని వేఱొండుపాయము గానము. ఈ సందర్భమున నొకకవి యిట్లు నుడివినాఁడు.

"సతతకవిత్వతత్త్వరససంపద సొక్కరి సొమ్ము గాదు భా
రతిదయ సాధవార్ధి కవిరాజులమానసము ల్ఘటించు లా
యతముకొలంది లభ్యమగు నయ్యమృతంబు"-

అని, కేవల కల్పితముల నైతము సాక్షాత్కారముం దాల్చిన చేతన ములఁ జేయఁజూపినయది గాన భావనాశక్తి నాటకరచనాకౌశలముతో నను సంధించి యుండును. అనఁగా నాటకరచనాశక్తి యలవడినం గాని కావ్యముల నైతము యథార్థముగఁ గన్పట్టఁజాలవు.

ఈ నాటకకళాకౌశలము నన్నయతిక్కనాదులలో నెంత పరిపూర్ణతఁ గాంచినదియు భారతము నొకపరి యైనఁ జదివినవారి కెల్ల విదితమే.

భావనాశక్తిని బ్రకాశింపఁజేయునది ప్రకృతి. మానవహృదయములతో నిరంతరసంయోగము గల ప్రకృతులు మూఁడు గలవు.

1. ఆలోచనములు—అనఁగా, కార్యకారణములఁ గూర్చియు వస్తుస్వరూపాదుల నిర్ణయించుటను గూర్చియు జేయునాలోచనములు.
2. భావములు—అనఁగా, కామము, క్రోధము, రాగము, కరుణ మొదలగు చిత్తసంచారజనకము లగుభావములు.
3. నిశ్చయము—అనఁగా నేదే నొకదానిం గోరి సాధింపఁ బూని నిశ్చయించుకొనుట.

ఇందు భావములు భావనాశక్తి నుద్రేకింపఁజేయుటలో ముఖ్యము లనక తప్పదు. భావనాశక్తిశూన్యు లయి జంత్రపుబొమ్మలకైవడి నిర్వికారులగువారు గూడఁ బద్యములఁ గూర్పవచ్చునే గాని యంతమాత్రమున వారు సుకవు లగుట యసంభవము.

ఏవృత్తాంతమునైనఁ దాను జూచినట్టుల వర్ణింపవలె నన్న దాని స్థితిగతులును, అందలిపాత్త్రముల కష్టసుఖములును దాను భావించి యనుభవించినం గాని చెప్పుట దుర్లభము. వేయేల తానాపాత్త్రముల లీనము గావలయు. కొంద ఱీచిత్తచాంచల్యమునకుఁ దావీయ సమ్మతింపరు. అట్టివారియం దేదేని పాండిత్య మున్నఁ బ్రకాశింపవచ్చునే గాని శిల్పకళ యేమాత్రమును బ్రకా

శింపదు. భావములు, కోరికలు, రసములు వెల్లివిరిసెనేని యట్టివాఁ డూరక మూఁగవాఁడై యుండనోపఁడు. ఏదో విధమునఁ దనభావములఁ బ్రకటించి భారము దీర్చుకొనుచుండును. చూడుఁడు- మన మనుదినమును జూచి నిరసించు వస్తువుల నైతము కవి తన భావనాబలంబునఁ జిత్రనిశిల్పముగఁ జిత్రించి మన లఁ దలలూఁపఁజేయును. అట్టిజాలవిద్య కాధారము భావనాశక్తియే కదా !-

అంతియ కాదు కవి తాను బ్రకృతియందు దర్శించుదృశ్యములను హెచ్చించియో తగ్గించియో తన శిల్పమున కనుపగురూపముగ మార్చి జీవకళలం దళుకొత్తునటులు చిత్రించును.

ఈ సందర్భమున మహాకవి కాళిదాసు "యద్యత్సాధునచిత్రేస్యా త్క్రియతే తత్త దన్యథా" అని నుడివి యున్నాఁడు.

భారతకవుల భావనాశక్తి యెంత గభీరమో వివరింప నేరితరము ! సమయోచితవర్ణనాప్రావీణ్యమున నీకవిత్రయమున కెవ్వరు నీడు రాఁజాల రనుట సాహసము గానేరదు. అందును దిక్కనను గూర్చి వచింప నే నెంతటివాఁడను. పనికిమాలిన యలంకారములు వారిరచనములం జెప్పుటను గానరావు. తుదకు వర్ణనాంశములఁ జెప్పవచ్చుపు నైతము కథావేగమునకు భంగము గలిగింపనంత తక్కువగఁ జేయుదురే గాని కథను నైతము మఱపొందించునంత దీర్ఘతమములుగ సాగింపరు.

భారత మితరగ్రంథములకన్న నెన్నియో మడుంగులు గౌరవపాత్రమగుటకుం గారణము విషయము. దానిం బ్రదర్శించినమార్గములు, శైలి మొదలగునవి. అయినఁ బ్రతివానిమనసునకుఁ దట్టిన ట్టుల్ల రచించిన కవిత్వమగునా ! యని యధిక్షేపింతురేమో- కవి యగువాఁడు దన భావానుసారము రచింపవలయు నంటినే గాని, భావముల ప్రకారము వ్రాయువారందఱుఁ గవులగుదు రని నాయభిప్రాయము గాదు. అట్టివారును రచించిన నేమిలోప మందురా ! వారియందును నొకానొకచోఁ బాండిత్య ముండిన నుండవచ్చును. అంతమాత్రమునఁ గవితాంశమునకుఁ బాండిత్యమే యాధారమని చెప్పఁజాలను.

రాత్రిందివములు కష్టించి నిఘంటువులును, ప్రాచీనకావ్యములును వ్యాకరణములును వల్లె వేసినంతమాత్రమునఁ గవితాంశము గల్గనేరదు. తన మనమున నెన్నియో భావములు ప్రభవించినం గదా యితరులహృదయముల భావము లుప్పతిల్లఁ జేయుట. కావుననే కేవల శుష్కపండితులకంటెను లోక

వాసనల ననుభవించి యానందించు సామాన్యులే మేలందురు. సామ్యము వర్ణ
న కుపకరణ మగునే గాని ప్రధానము గానేరదు. ఒక సొగసైనవస్తువును జూ
చినపుడు సామ్యము లున్నను లేకున్నను సంతోష ముదయించును. ఇటులనే
సమస్తవస్తువులయందునుండు స్వతస్సిద్ధ మగు భావముల రీతులకు మానవప్రకృ
తులతోం గలసంబంధముల రీతుల వర్ణించుటయే కవితకుం బ్రథమగణ్యము.
ఇక్కార్యమునకు సాదృశ్యనిరూపణాద్యలంకారములు తమంతం దాము దొరలి
వచ్చిన రావచ్చునే గాని, యలంకారములు లేకుండుట యైశ్వర్యమునకు లోప
మని చింతించు కుబేరసోదరులరీతి భ్రమించి యనవసర మగుతావుల నలంకా
రముల బలవంతముగం దూర్చుట కవితాప్రవాహమునకు నడ్డంకులు గల్పించు
టయే గదా. అటులైన సర్వసామాన్యముగ నలంకారముల నేలవాడుదు రం
దురేమో దానికిని హేతువు లేకపోలేదు.

అలంకారరచన యాలోచనాశక్తికిం జేరినంత భావనాశక్తికిం జేరిన
యది గాదు. కార్యోత్సాహము, భావప్రాబల్యము క్షీణించినవారికి భావనా
శక్తి కుంఠితము. అందుచే నేవగ లాలోచించి దిగ్భ్రమ గల్పించు వెర్రియూ
హల నల్లుచుందురు. అంతమాత్రమున నదియుం గవిత యనం జెల్లునా.

"సర్కసు"లోం బరిశ్రమ సేయువారిరీతిం బదముల నెట్టులు గావలసిన
నట్టుల వంచియో కుంచియో చూపినంతమాత్రమున నదియుం గవిత యనం
దగునా. యీవిపరీతాలంకారరచనకుం గారణము భావశూన్యత యని తొ
లుందొల్తనే మనవిచేసి యుంటిని. అంగీకారము లేనివర్ణనములు ప్రత్యేకము
నెంతయద్భుతము లయ్యును నింద్యములే. కథ యను నిండుటాకృతినిం దీర్పం
జాలనివాండు ప్రత్యేకావయవము లనందగు వర్ణనలం దీర్పంగల్గునా! కావున
విమర్శనమునం గథా పాత్రములు, ప్రకృతివిశేషములు, వర్ణనలు, నివి యన్ని
యు నెడతెగని మైత్త్రిం గలిగి యేకాకృతిగ నున్నవా యను విచారణ ప్రధా
నముగదా! కథాగమనము నరికట్టు దీర్ఘవర్ణనలం జేయుట రసవిహీనమున
కొకగురుతు కావుననే వసుచరిత్రము (శబ్దాలంకారముల) ను గూర్చి పలువు
రిట్లు గర్హించియున్నారు.

"ప్రాయేణ యమకే చిత్రే రసపుష్టి ర్నవిద్యతే"
"కావ్యాంతర్గడుభూతాయా సాతు నేహ ప్రపంచ్యతే"

ఇట్లు విశ్వనాథపంచాననుండు పలికె.

వసుచరిత్ర:—అనుప్రాసములు, శ్లేషలు, యమకాదులును, నిందుఁ బెక్కులు గలవు. ఇంత యేల, వసుచరిత్రమున శ్లేషయో శబ్దాలంకారమో లేని పద్య మరు దనుట సాహసము గాదు. మఱియు నీగ్రంథమునందుఁ గైశిక్యాది వృత్తులు, వైదర్భ్యాది రీతులు, మాధుర్యాదిగుణములు, ద్రాక్షాదిపాకములు, శృంగారాదిరసములు, ఉద్దీపనవిభావాదిసంభోగశృంగారములు లోనగు నరసభూపాలీయములోని కావ్యగుణములకు లక్ష్యము లగుపద్దెములు చాలఁగఁ గలవు. దీనింబట్టియే వసుచరిత్రము నరసభూపాలీయమునకు లక్ష్యగ్రంథ మందురు. లక్ష్యగ్రంథ మనుట సమంజసమే. ఏలయన, నిందుఁ జాలినన్ని కథాపరికరములు లేవు. శబ్దాలంకారములు, శ్లేష, వర్ణనానైపుణ్యము, పదాడంబరము మాత్రము గానవచ్చును. ప్రతిపద్యమును భాషామాధుర్యమును వెల్లడించు రత్నము లనవచ్చును. కాని కథాసూత్రమున గ్రుచ్చ వీలు లేదు. భట్టుమూర్తి సాహిత్యసముద్రమును మథించి రత్నములఁ బ్రోగుచేసెను, సానలఁ దీర్చి మెఱుంగు లిడినాఁడు. అంతియే గాని కథాసూత్రమున గ్రుచ్చి భారతికి సమర్పింపలేకపోయెను.

రామరాజభూషణుఁడు తనగ్రంథమున ననితరసాధ్యము లగు వర్ణనల నతిచమత్కృతిగఁ బెక్కు పద్యములు రచించినాఁ డనుట సత్యమే, యావిషయమున నాతనికిఁ గృతజ్ఞులము గావలసినదే. అయిన నేమి, యవి యన్నియుఁ గథావేగమునకు నడ్డంకు లనక తప్పదు. కథయే లేనప్పుడు కథావేగ మేమందురా- నాకును సమ్మతమే. ప్రత్యేకముగఁ జూచిన మనోహరము లయ్యును గథాంగములతోఁ బొందిక లేనివి, భావనాశక్తిచే నిరర్గళముగ వచ్చిన స్వచ్ఛందధారలును గావు. మఱి యే మందురా-సామ్యశక్తిచే శుక్తిమతీనదిని వలెనే బలాత్కారమున నంకించుకొన్న యదియే. సామ్యములు నైతము వస్తుతత్త్వము లంబట్టి తటస్థించినవియును గావు. నామాదిభాషాశక్తిచేఁ గృతకము లయినవి. వే యేల భాషతోఁ జేయు నొకరకపు "కుస్తీ"వంటిది యనక తప్పదు. ఇట్లంటి నని నాకు వసుచరిత్రయందు గౌరవభావము లే దని యనుకొనకుఁడు. భాషాజ్ఞానమున కిది మంచియాధారము. పదములలో నెంతటి సత్తువ యున్న దని చూడఁగోరువారికి దీనియంత ప్రయోజనకారి మఱి యొక్కటిఁ గానము.

నాటకరసవిచారణ.

—మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రులుగారు- రాజమహేంద్రవరము—

ఇంతకుమున్ను రూపకలక్షణమును గూర్చి రెండువ్యాసములు భారతికి వ్రాసియున్నాను. వానితరువాయిగా నిపు డీవ్యాసము వ్రాయుచున్నాను.

దశవిధములైనరూపకములలో నాటకము మొదటిది. ఆంధ్రీకరణములు గాని తెలుఁగుదృశ్యకావ్యము లన్నియు సంస్కృతలక్షణము ననుసరింపక నాటకసంజ్ఞనే స్వతంత్రములుగా వెలువడుచుండుటచేతను ప్రదర్శించున దెల్ల నాటక మనియే వ్యవహరింపఁబడుటచేతను, మనభాషలో దృశ్యరూపకశబ్దములకు నాటక మనెడియర్థమే స్థిరపడుచున్నది.

నాటకములో వీరము గాని శృంగారము గాని ప్రధానరసముగా నుండవలె నని ప్రాచీననియమము కలదు. దానినిబట్టి తక్కినరసములు ప్రధానములు కాఁగూడ దని గ్రహింపఁదగును. కాని, అప్రధానములుగా నుండఁగూడ దని గ్రహింపరాదు. ఇందుకుఁ గాళిదాసాదుల శాకుంతలాదులందుఁ గనవచ్చు రసాంతరములే దృష్టాంతము. మఱియు నేదైన నొకనాటకమందు నాయికకుఁ గాని, నాయకునకుఁ గాని, యిద్దఱికిని గాని సంబంధించిన చర్యలయం దానాటకకథ కనుగుణముగా వీరమో లేక శృంగారమో ప్రధానముగా గోచరింపవలెను గాని, ఆనాటకమందలి యితరపాత్రముల మాటలయందుఁగూడ నట్టియారసమే గోచరింపవలె నన్ననియమమును లేదు; ఆనాయికానాయకచర్యలయం దైనను, అప్రధానములుగా సందర్భములనుబట్టి యితరరసములు గోచరింపరా దన్ననియమమును లేదు. అట్టివే యున్నచో, ఇపుడే సంస్కృతలక్షణము ననుసరించినయెడల రూపకరచనయందు వైవిధ్యమే కనఁబడ దనెడి యాక్షేపణము వినవచ్చుచుండ నపు డింకను జెప్పవలెనా? పేళ్ళు వే అయినను శృంగారనాటకము లన్నియు నొకటిగాను, వీరనాటకము లన్నియు నొకటిగాను గనఁబడకపోవునా? అట్లైనచో రసజిజ్ఞాసారసవిచారముల కవకాశమే లేకపోవును. కావుననే రసవిషయమునఁ బ్రాచీను లట్టియసంబద్ధనియమములు గావింపను లేదు; ఒకరిద్దఱో కొన్నిసూచనలు చేసినను పూర్వకవులు వానిని బాటింపను లేదు. అదిగాక;—

ఒక ప్రధానరసమునకు రసాంతరముతో సంఘర్షణ కలిగినపుడే దాని ప్రాధాన్యముయొక్క విలువ హెచ్చుటయు, దానితోఁ జూపఱచిత్తము తన్మయమగుటయు సంభవించును. అట్లు కలుగదేని ప్రేక్షకునిభావ మున్పృష్టముగాక మన్నుతిన్నపామువలె నట్లే పడియుండును. అట్లనేల ? రసాంతరసంఘర్షణ లేక శుద్ధముగా నొక్కరసమే వర్ణించిననాటకము లేదా ? అట్టిది రంజకము కాదా ? అని యడుగవచ్చును గాని నిజము చెప్పవలసివచ్చినచో నట్టి దెందును లేదనియే చెప్పవలెను. రసాంతరసంఘర్షణ గలనాటకములే బహుళముగా నుండుటచే, ఆమాట వాడవలసివచ్చినది కాని, అద్యంత మొక్కరీతిగా నొక్కరసమే వర్ణింపఁబడిన దనుకొన్న యేదో యొకనాటకమం దైనను, ఆరసమున కవస్థాభేదము కనిపింపకపోదు. అదియును గనఁబడకుండఁగా నాటకము రచియించుటయు శక్యముకాదు. అట్లు రచించిననాటకము నాటకమును గాదు.

రసము రసత్వధర్మముచే నొక్కటే యైనను, ఆలంబనవిభావనాది భేదములనుబట్టి శృంగారవీరాదిభేదములు పొందునట్లుగా, ఏరసమైనను దనయవస్థాభేదములనుబట్టి యాస్వాదగోచరరూపభేదములను బొందకపోదు. ఆభేదములకును వశముగాక బిఱ్ఱబిగిసికొని కూర్చున్నరసము రాయిగాని రసమేకాదు. ఈవిషయమునకు సంస్కృతనాటకచక్రమున నెన్నియో యుదాహరణములు కనవచ్చును. ఇందు కొకదృష్టాంతము తీసికొందము.

తీపి తియ్యఁదన మనుధర్మమున నొక్కటే యైనను, ఆతీపిలో ననేకభేదములు కలవు. బెల్లము తీపివేఱు, పంచదారతీపి వేఱు; ఈరెంటికంటెను గలకండతీపి భిన్నముగా నుండును. తేనె తీపికిని చెఱకుతీపికిని బోలికయే కనఁబడదు. ఇట్లే, అన్నిరుచులలోను భేదము గోచరించునుగదా ! అట్లే, శృంగారమనురస మొకటేయైనను దానికి- అయోగము, సంయోగము, వియోగము- అనుభేదములను లాక్షణికులు కనిపెట్టిరి. అందు, అయోగశృంగారము దృష్టిసన్సంగసంకల్ప జాగరకృశతారతిహ్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛావర్ణనలచేతను, సంభోగశృంగారము సల్లాపసంస్పర్శనచుంబనాలింగనాదివర్ణనలచేతను, విప్రలంభశృంగారము శాపప్రవాసబంధనాపహరణాన్వేషణాస్మరణరణమరణాదివర్ణనలచేతను, ఎన్నెన్నిభిన్నగతులఁ బోషింపఁబడుచున్నదో చూడుఁడు. అట్టిభిన్నగతులే లేక, అయోగము నొక్కచూపు వర్ణించియు, సంయోగము నొక్కసమావేశనము వర్ణించియు, వియోగమ్ము నొక్కమరణమును వర్ణించియుఁ

బోషింప శక్య మగునా ? అపు డది రస మగునా ? ఇంతెందుకు ? ఒక్కసారి పూర్వనాటకములవైపు దృష్టి త్రిప్పుఁడు.

స్వప్నవాసవదత్తలోను శాకుంతలములోను మృచ్ఛకటికములోను ప్రధానరసము శృంగారమే కదా ! కాని వానిలోని రసములకు శృంగారశబ్దముదఁ దప్ప మఱెందును సామ్యము కానరాదు. ఆనాయకులపద్ధతులు వేఱు, ఆనాయికల సౌశీల్యములు వేఱు. ఆరసములకుఁ గల్గినరసాంతరసంఘర్షణలు వేఱు, ఆరసముల యవస్థాంతరములు వేఱు. వేయేల ? ఆరసపోషణవిధానములే వేఱు. అయినను, ఆమూఁడును మూఁడుదారులు త్రొక్కి మూర్ఖులహృదయములనుగూడ నెట్లు రంజింపఁజేయఁజాలియున్నవో చిత్తగింపుఁడు. కావున నేరసమైనను, రసాంతరసంఘర్షణవల్లఁ గాని, అవస్థాంతరసంఘటనమువల్లఁ గాని సముచితముగాఁ బోషింపఁబడి సహృదయహృదయాహ్లాదకర మగు ననుట నిజము. ఇక్కడ నొక్కమాట.

రసపోషణము సర్వసాధారణము కాదు. అది విశేషప్రతిభాశాలుల సొమ్ము. దృశ్యకావ్యేందిరకు, కథౌచిత్యము శరీరము, పాత్రౌచిత్య మారోగ్యము, రసౌచిత్యము జీవము. ఈమూఁడును ముఖ్యములే యైనను, అం దారోగ్యము మిక్కిలి ముఖ్యము. శరీరము సర్వావయవసంపూర్ణ మైనను, ఆరోగ్యము సరిగా లేకున్న నది రూపము చెడునట్లు కృశించును; ఆబడుగుదేహమునే యంటిపెట్టుకొని యుండి కళాహీనమై క్రమముగా జీవము క్షీణించును. కావున, ఇటు శరీరపోషణమునకును, అటు జీవరక్షణమునకును, ఆరోగ్యము ప్రధానమగుట తెల్లము. అట్లే పాత్రౌచితియుఁ గథకును రసమునకును గూడఁ బుష్టిని గలిగించును. పాత్రములు సముచితముగా నున్నంతసేపును రసము చక్కఁగాఁ బ్రవహించును. అవి తప్పుదారి త్రొక్కెనా, ఇది యెక్కడనో యంతరించును. మఱి కనఁబడదు. కావున నాటకరసశోభ యంతయుఁ బాత్రపోషణముపై నాధారపడి యున్నదనుట ధ్రువము.

పాత్రపోషణము రసపోషణముకంటెను క్లిష్టమైనది. అది నాటకజీవమైనరస ముప్పొంగఁజేయ నాధార మగుటయే యందుకుఁ గారణము. కొన్ని నాటకములలో నిపుడు, ఇంద్రబృహస్పతియుధిష్ఠిరకృష్ణార్జునులవంటి యుత్తమపాత్రములసంభాషణ మానాయకులశీలములకే కాక యాయానాటకములయందలి రసములకును లోపము దెచ్చునట్లుగాఁ గనవచ్చుచున్నది. అందుచేతనే ఫా

త్రపోషణము క్లిష్ట మని చెప్పవలసివచ్చినది. ఇప్పుడు రంగస్థలములఁ బ్రదర్శింపఁబడు నాటకములను జక్కఁగాఁ బరిశీలించినచో రసపోషణ పాత్రపోషణము లెట్లున్నవో, యెట్లుండవలెనో గోచరించు ననుటకంటె నిప్పట్టున వానింగూర్చి యధికముగా వ్రాయఁజాలను. ఇఁక నీప్రసంగ మిట్లుంచి నాటకమునం దేదో యొకటి ప్రధానరస మన్నను, రసాంతరసంఘర్షణవల్లనే దాని ప్రాధాన్యము యొక్క విలువ హెచ్చు నన్నవిషయమునకు నుదాహరణముగా నుత్తరరామచరిత్రనాటకమును గ్రహించి యించుక పరిశీలింతము. *

ఉత్తరరామచరిత్రమునఁ బ్రధానరసము విప్రలంభశృంగార మని కొందఱును, కరుణ మని కొందఱును, పత్రికావాదము సలుపుచుండుట చదువరు లెఱిఁగియుందురు. మన కిపుడావివాదముతోఁ బనిలేదు. నేను దీనిని 1909లో నాంధ్రీకరించి ప్రకటించినపుడు పీఠికలో నిందలి ప్రధానరసము సకరుణమైన విప్రలంభ మని వ్రాసియున్నాను. ఇప్పటికిని నాయభిప్రాయ మదియే.

మహాకవి భవభూతి యీనాటకము దుఃఖాంతముగా సమాప్త మగుట కిష్టపడక రామునికి మరల జానకీసమావేశము గలిగినట్లు లంతర్నాటకమున వర్ణించెనే కాని, ఆసమావేశము సత్యముకా దని యీక్రిందిమాటలవల్లనే స్పష్టపడును. "సీత - అమ్మా! ఈజీవలోకపరాభవ మనుభవింపఁజాలను. నన్ను నీలో విలయము చేయుము.

వసుంధర—నామాట విని పాలువిడిచిపెట్టునంతవఱకు నీపిల్లలను జూచుకొనుచునుండుము తరువాత నీకిష్టమైనట్లు చేసెదను.

రాముఁడు—హా సచ్చరిత్రదేవతా సీతా! దీనినిబట్టి నీవు లోకాంతరమున విశ్రమించియున్నా వనుట నిశ్చయము"

పైవిషయమును రాముని యీక్రింది వాక్యములు గూడ బలపఱుచుచున్నవి.

"వానరసేన గూర్చుకొని వారిధిదాఁటి విచిత్రమైనక
య్యానను లోక మద్భుతమునందఁగ రావణుఁగూల్చుదాఁక ము
న్నైనవియోగ మోర్చుకొనన య్యె, ననంతము ఘోరమైన యీ
జానకివిప్రలంభ మిఁకఁ జచ్చెడిదాఁక సహింపన య్యెడిన్"

---

* ఈనాటకమును నేనాంధ్రీకరించితిని గావునఁ బాఠకులెల్లరకును తెలియుటకై యందలి శ్లోకములకు బద్ధులుగాఁ దెలుఁగుపద్యము లుదాహరింతును.

అయినను గవి నాటకము శుభాంతముగా సమాప్తి నొందించుటచేతను, కథ భార్యాభర్తలవియోగదుఃఖముతో నిండిన దగుటచేతను, ఇందలిరసము సకరుణవిప్రలంభ మనవలసివచ్చినది, గాని, లేకున్న నిందుఁ బ్రధానరసము కరుణ మనియే చెప్పవలసివచ్చును. దీనివల్ల నాటకలక్షణమున కవిరుద్ధముగా నిందు విప్రలంభశృంగారము ప్రధాన మైన దనియు, దానికిఁ గరుణముతో సంఘర్షణము సంభవించిన దనియు విదిత మగును. ఇఁక నిందలి రసపోషణవిధాన మెట్లున్నదో చూతము. భవభూతిమహాకవి ప్రస్తావనలోనే-

"అవనిపుత్రి మహాసాధ్వి యఖిలపూజ్య
యైనవైదేహియెడ నిం౭ లాఘుజనము
రక్కసునియింట నుంటయే లెక్కచేయు
నగ్నిహాగ్నిపరీక్షను నగ్గఁబోదు."

"కాని యీలోకాపవాదము మనమహారాజుచెవిని బడెనేని మిక్కిలి కష్టము సంభవించును జుమీ! అయినను మునీంద్రులును దేవతలును సర్వవిధముల శ్రేయస్సు సమకూర్పఁగలరు."

అనునటీసూత్రధారుల సంభాషణమున లోకాపవాదరూప మయినప్రథమాంకార్థమును, తజ్జన్య మైన సీతాప్రవాసవిప్రయోగమును, ఆమెను గంగాతమసావసుంధరాదులును వాల్మీకియు రక్షించుట యనునితరాంకార్థమును సూచించుచుఁ గథాబీజమును విప్రలంభరసమునఁ దడిపి నాటి, ఉత్కృష్టరసోచితముగాఁ గల్పించిన వసిష్ఠసందేశమునకు రాముఁడు-

"ప్రజలయారాధనంబె నా ప్రాణపదము
దానికై స్నేహమును గాని దయను గాని
సౌఖ్యమును గాని తుదకు నీజనకతనయఁ
గాని విడిచెదఁ జింత యింతేని లేక"

అని సమక్షమున నున్నసీతకూడ మెచ్చునట్లుగా బదులు పలికిన దాన వీరసూచక మగు నుదారవచనముల దోహద మొనర్చి, దుర్ముఖునివలన సీతాపవాదము విని దుఃఖించి "దేవీ! నీపాదపద్మస్పర్శము రామునిశిరస్సున కిదియే కడపటిది" అని కన్నీరు విడుచుచు నిద్రించుచున్న సీతపాదము లొక్కసారి నెత్తిని బెట్టుకొని యామెను విడిచి వెడలిపోవు రామునిదురంతసంతాపమును బ్రకటించుట యనునెపమున మొలకెత్తించెను. కవి యిట్లీయంకమున నాది

యందు విప్రలంభము సూచించి యంతమందు దాని రూపము గనంబఱచియు, మధ్యభాగమున నందంద విప్రలంభశృంగారచ్ఛాయ కనవచ్చునట్లుగా శృంగారమునే వర్ణించెను. అది సముచితమే. అతిపవిత్రము నతిగాఢము నైనసీతారాముల యన్యోన్యానురాగమును దనివిదీఱ నాస్వాదించినపుడే కాని తరువాత వర్ణింపంబోవు వారిదురంతవియోగసంతాపము సామాజికులహృదయముల నొక్కుమాఱుగాఁ జుఱుక్కున నాట దనెడియుద్దేశముతోనే కవి యట్లు వర్ణించెను. అందుకే చిత్రప్రదర్శనము తెచ్చిపెట్టెను. అందును, ఏవి రాముని నిర్మలప్రేమామృతమున సీతహృదయము నోలలాడించి పరవశముగావించునో, ఏవి యాయనుకూలనాయకుని నిష్కల్మషహృదయము విప్పి సాక్షిప్తముగా జానకికన్నులకుఁ గనంబఱచునో, అట్టివిషయములే ముఖ్యముగాఁ బ్రదర్శించెను. అదేకదా రసపోషణపద్ధతి! ఇట్లు చిత్రప్రదర్శన మొక్కరసపోషణమునకు నిదాన మగుటయే కాదు. మొత్తము నాటకకథ కంతకును మూలాధారమై నిలిచినది. అదిగదా కథాసన్నివేశపద్ధతి!

తనమూర్ధాభిషేకమహోత్సవము చూడవచ్చిన జనకమహారాజు కొన్ని దినము లుండి మరల మిథిలకు వెళ్లుటచేఁ దండ్రి వీడఁబాటున వికలచిత్తమైనప్రియురాలి మనోవేదన నసాధారణ వినోదోపాయమున నపనయించి యామెమనస్సు త్రిప్పుటకై రాముఁడు చిత్రపటము నిర్మింపఁ జేసినట్లు కవి యాతనిచే నొక్కమాటపలికించెను గాని, కథాసన్నివేశమున కనుగుణము లైనప్రయోజనము లెన్నో యాచిత్రప్రదర్శనమున నిమిడియున్న వనుట నిజము. ఇంక నొక్కగంటలో సీతారాములకు దీర్ఘవియోగము సంభవింప నున్నది గావున, ఆయనుకూలదంపతు లావివాహముగా గృహమందును వనమందును చిన్నతనమునను యౌవనమునను మనసారఁ గ్రోలిన యనురాగరసమును జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొని యానందించుటకును, తనవియోగమున రాముఁడు పడ్డశ్రమదుఃఖములను సీత చూచి తనయెడ నతనికిఁ గలనిత్యసత్యప్రేమ నింక నెక్కుడుగ విశ్వసించుటకును, గర్భములోని కుశలవులకు జృంభకాస్త్రప్రదానము చేయించుటకును, సీతను గంగావసుంధరల కప్పగించుటకును, వసిష్ఠుని యానతి కనుగుణముగా సీతకోరిన గంగాస్నానతత్తీరవిహారరూపమైన గర్భవాంఛ ననుగ్రహించుటకును, ఆకోరికయే నెపముగా లోకాపవాదభీతుఁ డైనరాముఁడు సీత నడవిలో విడిచిపెట్టించుటకును, రాఁబోవునంకములలోని కథారసములకు రా

చబాట వేయుటకును, గ్రంథకర్త చిత్రప్రదర్శనము కల్పించెను. ఇఁక నిందు శృంగార మెట్లు వర్ణింపఁబడెనో చూతము.

దేశకాలవేషాదిక మైనవిభావము కారణముగాఁ బరస్పరానురక్తు లగు యౌవనవంతులయానందాత్మక మైన సుఖానుభవమే రతి. అదియే శృంగారము. ఇందుకు దేశవిభావకారణ మగుసీతారాములసుఖానుభవముచూడుఁడు-

—। ప్రస్రవణాద్రిదర్శనము విషయము ।—

"తలఁతువె లక్ష్మణుండు బహుభా పరిచర్యలు చేయ దానిపై
నలరుచు నున్నయాదినము? లాసరసోదక గౌతమీనదిన్
దలఁతువె? దానిచెంతఁ బులినంబుల ముచ్చటలాడుచున్న్రియుం
దలఁతువె? నాఁటినర్తన మెదం దలఁతే లలితాంగి జానకీ!
మఱియు నొక్కమాట. ఇది యెప్పుడైనఁ దలఁచెదవా ప్రేయసీ!
ఒక్కొకబాహుతోడ నొడలుబ్బఁగ బిగ్గఁ గవుంగిలించి ను
న్నెక్కిళు లొక్కటె కదియ నెమ్మదిగా మన మేమి యేమి యో
మక్కువమీఱ మాటపయి మాటగ ముచ్చట లాడుకొంచు ను
న్నక్కడినాఁటిరాత్రి నలుయామము లంత నె యంతరింపవే?"
(అలసిపోవున సీత బుజమును దనమెడమీఁదఁ జేర్చుకొని రాముఁడు సంతోషముతో)
"అరయంజాలను దుఃఖమో సుఖమొ మూర్ఛావస్థయో నిద్రయో
గరళావేగమొ మత్తొ నీవు ననుదాఁకం బుట్టె నాయింద్రియో
త్కరముం ద్రొక్కి మనోవికార మొకఁ డేకాకారమై లేచి యాం
తరచైతన్యము నంతలోఁ గలఁచు నంతం దేర్చునేమే సఖీ!
సీత—ఇందాశ్చర్యమేమి? మీనిశ్చలానుగ్రహ మట్టిది.
రాముఁడు—అవుర నీమాటలరయఁ గర్ణామృతములు
మానసరసాయనంబులు మ్లానజీవ
పుష్పవికసనములు నంగమోహనంబు
లగుచు నానందపెట్టు న న్నంబుజాక్షి!"

ఇంక నిట్టి వెన్నో కలవు గాని గ్రంథవిస్తరభీతిచే నుదాహరింపనైతిని. పూర్ణవము తప్పక హాయిగొలుపు శృంగారరసమర్యాద కీయుదాహరణములు చాలవా ? కాని విప్రలంభచ్ఛాయతోడి శృంగారమునకుఁ గూడ రెండుమూ

టలు చదువుదము. తనభుజోపధానము నానుకొని నిద్రించినసీతను జూచి రాముఁడు-

"నానిలయంబులక్ష్మి యిది నానయనామృత మీమెతాఁకు నా
[illegible]ల్లయు చందనము, మేలగుముత్తెపుదండ నామెడం
బూనిన యీభుజంబు తనువు న్నను నీమెకుఁ జెందినట్టిదే
నైనను, గాని యీమెవిరహంబు భరింప నశక్య మెంతయున్"

అన్నమాటలలో, పైమూఁడుపాదములందును ప్రియాసౌందర్యసౌశీల్యాస్వాదరూప మగుశృంగారము గోచరించుచున్నది, నాల్గవపాదములో ననుభూతవియోగస్మరణముతో నాగామివిరహము సూచిత మగుచున్నది. ప్రస్తుతసంబంధియు భిన్నార్థము నై యాకస్మికముగ వచ్చిన యిట్టిమాటకు గండ మని లాక్షణికులు పేరుపెట్టిరి. ఇట్లు రాముఁ డనుకొనుచుండఁగానే దుర్ముఖుఁడు వచ్చి లోకాపవాదము నెఱిఁగించెను. అది మొదలుగాఁ దక్కిన ప్రథమాంక కథ యంతయు విప్రలంభముతోనే నిండిన దగుట విదితమే కదా! మఱియు నిందే హావభావవిభావాదివర్ణనమున శృంగారమును బోషించుచు దాని ప్రక్క భార్గవ శూర్పణఖాదర్శనమున భయానకమును, సీతాహరణదర్శనమునఁ గరుణమును, వర్ణించుచు దానికి మెఱుఁగుపెట్టిన భవభూతిరసపోషణచాతుర్యము నిం కెంతని వివరింపనచ్చును? దీనివలన రసాంతరసంఘర్షణము లేక యేరసమును శోభిల్ల దనుటమాత్రమే మన మిపుడు గ్రహింపఁదగును.

తరువాత ద్వితీయాంకమున సీతావృత్తాంతము స్మరించు నాత్రేయీవాసంతీసంభాషణ మంత యుఁ గరుణమయ మనియే చెప్పవచ్చును. రాముఁడు శంబూకవధనెపమున జనస్థానమును, బంచవటిని, బ్రవేశించి మున్ను సీతతోఁ గలసినివసించిన యాయాప్రదేశములు చూచి విచారించు సందర్భమున నున్న కథాభాగమంతటను,నాటకలక్షణమునకు లోఁబడి విప్రలంభశృంగారముకూడ స్ఫురించుచున్న దనవలసి వచ్చునేమో కాని నిజమున కందు, కరుణమే విస్తరిల్లిన దని చెప్పవలెను. ఇందుకు రాముని యీక్రిందిమాటలే ప్రమాణము.

"తనువుననుండియుండి యెగఁదన్నెడు తీవ్రవిషద్రవంబు రీతిని, మును డొక్కలో నణఁగి దెబ్బఁజలించిన ముల్కిముక్కలాగున, సెలలెత్తి బద్దలగు గుండియలోని రణంబుమాడ్కి, నా వెనుకటిశోకమే మరల వేఁపఁగఁ జొచ్చెను నూతనంబుగా."

"అక్కట! యింట నున్నగతి నాకమలాక్షిని గూడి పెక్కు నాళ్ళెక్కడనుంటి? దేనికథ లెప్పటికప్పుడె యూరుచుండు మా

కన్కొమనీయపంచవటి నాసతి మాపిఁ బాపి రాఘవుం
డొక్కఁడు నిప్పు డెట్లు కనునో? చని చూడక యెట్లుపోవునో?"

'ఉత్తరే రామచరితే భవభూతి ర్విశిష్యతే' అను ప్రసిద్ధికిఁ బాత్రమైన యీనాటకమందలి కథాకల్పనము నిరుపమాన మగుటచే నిం దీగుణ మున్నది యిది లేఁ దని చెప్పవలసిన యవసరమే కనఁబడదు గాని, అందును, ప్రథమాంకమందలి చిత్రప్రదర్శనము తృతీయాంకమునందలిసీతా రామసమాగమము సప్తమాంకమందలి యంతర్నాటకము నను నవి మూఁడును నాటకేందిరకు మూఁడురత్నహారము లనుట యతిశయోక్తి కాదు. మఱియును—

"కవి చతురానన ప్రతిభఁ గల్పితమైన విచిత్రసృష్టికిన్
దవిలినదేశకాలపరదానవమానవవృత్తమెల్ల ని
క్కన మనునట్లుగా నెదుటఁ గూర్చి చూపఁగ చిత్తము న్సుఖా
ర్ణవమున నోలలార్చు కృతిరాజము రూపకమే తలంపఁగన్."

అనులక్షణమునకు లక్ష్యముగాఁ దగిన యిందలితృతీయాంకమునఁ గవి యుద్దేశించిన సకరుణవిప్రలంభము పూర్తిభవించి రాతినిగూడఁ గరఁగించున ట్లున్న దనుటయు నతిశయోక్తి కాదు. అదియుంగాక, గంగా యమునా సరస్వతులవలె విప్రలంభ కరుణ సంభోగశృంగారములు కొంతవఱకు నెడఁ గలసి ప్రవహించుటయే దీనిప్రత్యేకప్రశంసకుఁ గారణ మనుటయు యథార్థోక్తికాక పోదు. ఇట్లు శృంగారాదిరసములు స్ఫురించుచున్నను, ఈనాటకమందలి విప్రలంభము విశేషించి దుఃఖాస్పదమే యగుటచే, కవి యిందలి ప్రధానరసము కరుణమనియు శృంగారాదు లప్రధానరసము లనియుస్వాభిప్రాయమును తమసా వాక్యమున నిట్లు వెల్లడించియుండెను.

'కరుణరస మొక్కటే వేఱుకారణముల, వేఱు వేఱువిధంబులమాఱుచుండు
సలిలమొక్కటె బిందుతుషారభంగ, బుద్బుదావర్తరూపముల్ పొందునట్లు'

ఈయభిప్రాయము నౌచిత్యమును గొంతపరిశీలింతము.

రంగము పంచవటి రాముఁ డచ్చటికిఁ గార్యాంతరప్రసక్తిచే వచ్చెను గాని సీత కనఁబడు నని రా లేదు. ఆవిరహ మట్టిదగుటచే నతని కట్టిసంకల్పము జనించుటకే వీలు లేదు. ఇఁకనో, గంగాదేవి పన్నినయుపాయమును బట్టి కుశలవుల జన్మదినోత్సవసందర్భమున సూర్యు నారాధించుట యను నెపము పెట్టి తమసాదేవి సీత నచ్చటికిఁ గొనివచ్చెను గాని యిఁకఁ దనజన్మములో రాముని దర్శింతు నన్నయాశ యామెకును లేదు. అట్టియెడఁ బరస్పరసందర్శనమున

నిరాశచెందియున్నవారి యవస్థలఁ గరుణముగాక విప్రలంభ మెట్లు గోచరించును? కాని యిం దొక్కవిశేషము.

సీతారాములు చిరకాలము నివసించిన పంచవటిలోఁ బ్రవేశించిరి. అందలి చిరపరిచితము లయిన ప్రదేశములును మృగపక్షిపాదపాదులును వారిస్నేహసల్లాపక్రీడాదులకు సాక్షులయి యున్నవి. అవి వారికిఁ గనఁబడక మానవు. వాటిని జూచి తమపూర్వవృత్తాంతము స్మరించుకొని తమవియోగ మానాఁడే వచ్చినట్లుగా వారు దుఃఖింపక పోరు. అట్టున వారిచేష్టలయందు విప్రలంభము గోచరించుట సహజమే కాని యదియుఁ గరుణమయముగానే యుండు ననుటయు సహజమే. వారిద్దఱికిని ప్రాణసఖియు వనదేవతయు నగు వాసంతి రామునికిఁ దోడు,ఆదంపతుల శ్రేయమే కోరుచున్న తమసాదేవి సీతకుఁదోడు, వారిద్దఱికిని వీరిద్దఱు కనఁబడరు. వీరిమాటలు వినఁబడవు. వీరిరువురకిని వారిరువురు కనఁబడుదురు. వారిమాటలు వినఁబడును.

"విమానరాజనూ !" యన్న రామునికంఠస్వరము వినఁగానే, ఉఱుము విన్న బాలమయూరికిఁబోలె సీతకు విలాసరూప మగుసాత్త్వికభావ ముదయించెను. చిక్కి పాలిపోయియున్న యతనిఁ జూడఁగానే యామెకు విరహవికారమైనమూర్ఛ వచ్చెను. పంచవటిని జూడఁగానే హృదయమున దాఁగియున్న విరహదుఃఖ ముబుకుటచే రామునికి మూర్ఛ వచ్చెను. అతని యవస్థ చూచిన సీత హృదయమును దుఃఖాగ్ని దహించెను. ఈపట్టున శృంగారవిప్రలంభకరుణము లెట్లు మెలివేసికొనుచున్నవో కనిపెట్టఁచుండుఁడు.

సీత రాముని లేవనెత్తెను. రామునియానందమునకు మేర లేదు. సీత "నా కిపు డిదే యెక్కువ"యనుచుఁ బతిస్పర్శసుఖకరవశ యయ్యు నయ్యానందమును శంకాభయములతో నాస్వాదించెను గాని, రాముఁడు సీత కరస్పర్శమున జనించిన పరమసుఖమున మైమఱచి, తను యప్పటివియోగము మాటయే మఱచిపోయి జానకితో నున్నట్లె యిట్లానందించెను.

"పరమాహ్లాద మొనర్చి జీవనము నాపాదించి రక్షించునీ
కరసంస్పర్శము మున్నెఱింగినదె నిక్కం బౌర ! చిత్తవ్యథా
భరజాతం బగుమూర్ఛ నిప్పు డిది పోవంద్రోసి యానందసం
భరితం బౌజడభావ మంగములఁ బర్వంజేయు నూత్నంబుగా".
"ఘనవియోగమున నాక స్మికఘటనచే బరవశం బయి మ్రానుపడినయట్లు
భర్తదుఃఖంబునకు దుఃఖపడినయట్లు, ఘనతరంబగు ననురక్తిఁ గరఁగినట్లు"

సీతహృదయ మానందించెను. మరల నింకొకసారి రాముఁడు మూర్ఛి ల్లెను. సీత యతని స్పృశించినది. రాముఁడు మూర్ఛదేఱి యామెచేయి పట్టు కొని వాసంతితో—"ప్రేయసీసంస్పర్శసంజనిత మైనశృంగారభయముచే నా నందమగ్న మై నాయొడలు పరవశ మగుచున్నది. ఈచెయ్యి నీవుకూడఁ బట్టు కొనుము" అనుచు స్పర్శజన్యరతి ననుభవించెను. చేయూడఁదీసికొని యు- సీత—"మగనిఁ దాఁకినసుఖముచే గగురుపాటు

చెమట కంపంబు గదురు నీ విమలతనువు
గాలిఁ గదలుచు వాన చుక్కలకుఁ దడిసి
మొగ్గదొడిగిన కడిమిసొంపును వహించె."

అని తమస యన్నట్లుగా సాత్త్విక భావంబు లంకురింప నానందపరవశు రా లయ్యెను. చూచితిరా! కరుణములో విప్రలంభములో సంభోగశృంగార మంత చక్కఁగా నిముడునట్లు వర్ణించిన కవిరసపోషణచాతుర్యము! ఇఁకనో, భార్యాభర్తృవియోగమునకు సంబంధించిన దగుటచే విప్రలంభముపేరుగూడ వెన్నంటి వచ్చుచున్నను, ముందుముందు కరుణమే సార్వత్రికమై రసాంతరసం ఘర్షణ గాంచుచుఁ దఱిమెనఁబెట్టినట్లు తళతళలాడుచుండును.

పా లెంతతియ్యగా నున్నను, పంచదార కలసినప్పటితీపి రాదు. అట్లే రస మెంతయాస్వాద్యమైనను రసాంతరము కలసినప్పటి మాధుర్యమును దాని కిరాదు. వీరమునుండి యద్భుతమును, రౌద్రమునుండి కరుణమును బుట్టునట్లే కరుణమునుండి క్రోధముగూడ జనియించి యాస్వాదగోచర మగును. ఇందు కీయుదాహరణములు చూడుఁడు.

"రాముఁడు—ఓపౌరజానపదులారా! మహాత్ములారా!
జానకి యింటనుండుట యసమ్మతమయ్యెను మీకుఁ గావునన్
గానఁ దృణంబుమాడ్కి విడనాడితి మీ కపుడైన జాలి యిం
తేనియుఁ బుట్టెనే? మది దహించెడు నప్పటిభావముల్, దయా
హీనుఁడ దిక్కు లేక యిపు డేడ్చెద మీరల నుగ్రహింపుఁడీ!"

మఱియును జనకుఁడు (నాల్గవయంకము) సీతను దలఁచి దుఃఖించి "హాకుమారీ! పతివ్రతాశిరోమణీ!

"అనుచితనింద భర్త విడనాడినయట్టి పరాభవంబు కా
ననగతి కాన్పువేదన యనన్యసహాయత దుఃఖవార్ధి ఘుం

చినతఱి దుష్టజంతువులు చేరినయప్పుడు భీతిచెంది 'నా
యన' యని యెన్నిసార్లు హృదయంబున నన్నుఁ దలంచితోకదా!"
"అహహా! దురాత్ము లగుపౌరుల నిర్దయత్వము?

ఆహా! శ్రీరాముని శీఘ్రకారిత్వము" అనుచుఁ కార్ముక మెత్తనా శాప మివ్వనా యని లేచెను. ఈస్థలములయందు కరుణముతోఁ గ్రోధము పుట్టినట్లున్నది గాని దాని కతికినట్లుగా లేదనుటయే రసరసాంతరసంఘటనమందలి కవినైపుణిని వెల్లడించును. ఇట్టి రసాంతరసంఘటనమున కుదాహరణము లింకేని చూపవచ్చును. అయిన నింకొకటి గొందు:—

శృంగారవీరకరుణాదు లెనిమిదిమాత్రమే రూపకప్రధానరసములుగాఁ బరిగణింపఁబడినను, తక్కినవి యం దుపరసములుగా నుండుట కాటంకము కనఁబడదు. సుప్రసిద్ధరూపకము లన్నిటియందును రూపకేతరరసములు సందర్భోచితముగా వర్ణింపఁబడుటయే యిందుకుఁ దార్కాణము-అట్టి యిందును.

అరుంధతీకౌసల్యలు లవుని జూచి ప్రేమించి దగ్గఱకుఁ బిలిచి యొడిలోఁ గూర్చుండఁబెట్టుకొని 'సీతమొగమే నీనిమొగ' మని యానందించుచున్నపుడు జనకుఁడు మనుమనిఁ జూచి హృదయమున వాత్సల్య ముప్పొంగ—

"అనుగుంగూఁతురిచాయ రాముపది తా నచ్చొత్తినట్లుండె నీ
తనియం దీముఖకాంతి యీమొదలిసౌందర్యంబు నీవాణి యీ
వినయం బీయనుభావ మయ్యవియ, హా విశ్వంభరానందినీ
తనయా! నాహృదయంబు చంచలగతిన్ ధావించు వేదాతులన్.

అనుచు విచారించె. ఇందు వత్సలముతోఁ గరుణ మైక్యమైనది. మఱియు ఈనాటకమం దైనను, కథాసన్నివేశ ముఖ్యరసమునకే యనుగుణముగా నుండ దని యింతకుమున్ను చదివియుంటిమి. ఆయభిప్రాయమునకుఁ దగినట్లుగా నిందును, ప్రధానరసమును వెనుకవేసికొనియు దానిని గప్పిపుచ్చియు హాస్యవీరాద్భుతాదిరసములు ముందుకు వచ్చినచోట్లును గలవు. ఇందుకు వాల్మీకి శిష్యసంభాషణమును, లవచంద్రకేతుసంవాదమును, జృంభకాస్త్రమహిమయు మున్నగునవి యుదాహరణములు. పోరాటమునకు డీకొన్నలవచంద్రకేతువులు పరస్పరము చూచుకొని స్నేహావివశు లగుటయు, ఆసందర్భమున సుమంత్రుఁడు లవుని జూచి సీతకొడు కేమో యని భ్రాంతిపడి కన్నీరు విడిచి, "హృదయమా! పెడదారిఁ బడెద వేమి?

“నీదు మొలకెత్తునభిలాషకాది యైన, బీజమును ముందుగా దుష్టవిధిహరించె
హృదయమా! యెక్కడైనను మొదలుకోసి, నట్టితీఁగకు మొగ్గలుపుట్టునొక్కో?”

అని విచారించుట యు, తన్ను లాలించిన సుమంత్రునితో “ పెదనా
యనగా రనపత్యులై యుండ సూర్యవంశమునకుఁ బ్రతిష్ఠ యేది?” యను
టయుఁ గథతోఁ జక్కఁగా నతికిన భవభూతి పూర్వోక్తమయిన రససంకీర్ణతను
మనస్సున నుంచుకొనియే లవునిచే “అబ్బా! రసక్రమము మిశ్రీకృత మగుచు
న్నది” అని పించెను. రసాంతరసంఘటనము చేతనే రసముయొక్క విలువ హె
చ్చునను టకీనాటకకర్త వచనమే పరమప్రమాణము. ఇఁక నీనాటకప్రాణ
ములలో నొకటి యైనవిషయ మిం కొకటి యున్నది. అది రామకుశలవుల
సమావేశరంగము. ఈనాటకమందలి ప్రతిరంగము ప్రదర్శనమున రక్తి కట్టు
నదే యైనను, దీనివలె సామాజికులను చిత్రప్రతిమలఁ గావించునది యంతర్నా
టకరంగము తప్ప వేఱు లే దేమో యని నాయనుమానము. ఇందలి వీరభక్తి
వత్సలకరుణ శృంగారవిప్రలంభముల యేకీభావమే యిందుకుఁ గారణము.

దాండాయనునివల్ల లవునికిని రామసేనకును సంగ్రామము సంభవించి
నమాట విని కుశుఁ డుగ్రుఁడై విల్లుచేపట్టి వీరోక్తులు పలుకుచువచ్చుచుండ
నతనిఁజూచి రాముఁడు “ఈపాపఁడు వచ్చు వీరరసభాసురమూర్తియొ దర్ప
మోయనఁగ” అనుచు శాంతముగా నతనిఁ బ్రశంసించెను. అపుడు లవుఁ డ
న్నను గలసికొని రామాయణకథానాయకుఁడైన శ్రీరామమూర్తి యిచ్చ
ట నున్నాఁడు, వినయముతో రమ్మని చెప్పఁగా నతఁ డందు కంగీకరించి
యట్లో వచ్చి ఆమహనీయునింజూచి భక్తిరసం బుప్పతిల్ల,

“ఏమియనుభావ మేమిరూ పేమిమహిమ!
అహహా! రామాయణకవీంద్రుఁ డనఘుఁడైన
యర్హనాయకు సమకూర్చి యర్హదివ్య
ఫణితి వాగ్దేవి నుపయోగపఱిచెఁగాదె”

అనుచు స్తుతించి రామునికి నమస్కరించె. రాముఁడు నతనిఁ గౌఁగి
లించుకొని పుత్త్రాలింగనసంజనిత మగు నానందాబ్ధి నోలలాడెను. మువ్వురు
నొక్కచోఁ గూర్చుండిరి. రాముఁడు కుశలవులయాకారసంపద పరిశీలించి
వారు తనపుత్త్రులే యని సాభిజ్ఞానముగాఁ దనమనస్సునకు సరిపెట్టుకొనుచు
వీరి నడిగి తెలిసికొందునా యని కన్నీరు విడిచెను. ఈసందర్భమున లవుఁ డన్న
మాటకు బదులుగాఁ గుశుఁ డిట్లు పలికెను.

"అఁ తమ్ముఁడా! ఏమిది?
ఆమెను సీతలేనిప్రతు కక్కట! దుఃఖము రాదె నేనికన్?
ప్రేయసి పోయినన్ జగము పెద్దయరణ్యము, వారిక్రమ మ
క్షేయ మపార మీవిరహసింధువు, దీని నెటుంగవాక్కు? రా
మాయణ మెన్నఁడుం జనువన్ట్లు ప్రశ్నలు వేయఁజూతువే?"

రసము నటనిష్ఠము కాదు కాని, ఇందలిప్రతివాక్యము చదువునపుడను అనుకార్యకుశుఁడుగూడఁ గంటనీరు పెట్టకపోఁ డనుచో, కరుణరసమూర్తి యై యెదుట నున్నయనుకార్యరాముని జూచుసామాజికులహృదయము కరుణాపారము గాంచుననుట కాశ్చర్యమేమి? తరువాత-

లవుఁడు చదివినశ్లోకమున రాముఁడు మందాకినీతీరవనవిహార సమయమందలి సీతతోడి ప్రణయకేళీప్రసంగము స్మరించుకొని తన్మయుఁడై సీతను మనసున నిలిపి సలజ్జాస్మితస్నేహముగాఁ బలికిన యీక్రిందివాక్యముల నతనిభావ మెట్లు స్ఫురించుచున్నదో చూడుఁడు.

"శ్రమజలశీతలం బయి నిరాభరణోజ్జ్వల కర్ణపాళిర
మ్యము నయి పత్రభంగమలినాకృతిఁ జెందని చెక్కులన్ మనో
జ్ఞమునయి యేటిగాలి కలకల్ చలియించి పడంగ, వాని మ
ధ్యమునఁ జెలంగుఫాలరుచు లాడిన నాఁటిమొగంబు నెంచెదన్"

మహాకవి భవభూతి సకరుణవిప్రలంభమును ప్రధానరసముగాఁ గైకొనియు, కథౌచిత్యమునకుఁ బాత్రౌచిత్యమునకు సరిపడునట్లుగా సహృదయహృదయరంజక మగునట్లుగా రసాంతర సంఘర్షణము గావించుచు రసౌచిత్యము పాటించుచు నీ నాటకమును శుభాంతముగా సమాప్తి నొందించుచు,

"కనకవిగ్రహమూల మీకనకగాత్రి, పుణ్యచారిత్ర నీదేవి భూమిపుత్రి
యీమె సహధర్మచారిణి యైమెలంగ, నశ్వమేధం బొనర్పు ధర్మానురక్తి."

అనుచు నరుంధతిచే సీతను రామునిక కప్పగింపఁజేసెను. నేను నీవ్యాసమును పాఠకలోకమున కప్పగించితిని. ఇట్లు నాటకరసవిచారణ చేయుసందర్భమున నేను గావించిన రసనిరూపణమందును, రసవిచారణకై యుదాహరణముగాఁ గైకొన్న యుత్తరరామచరిత్రరసమును బరిశీలించుటయందునుగల లోపములను మన్నించిపాఠకులు గుణములు గ్రహింతురుగాక యని కోరుచున్నాను.

ముద్రారాక్షసము.

—ఓలేటి వేంకటసుబ్బారాయశాస్త్రిగారు—విజయనగరము.

విశాఖదత్తమహాకవి రచించిన ముద్రారాక్షసనాటకము నాటకలోకమునఁ బ్రఖ్యాతిఁ బడసిన విషయము సర్వజనవిదితమే. ఈకవి చాల శ్రమపడి తనగ్రంథమును నిపుణముగా రచించియున్నాఁడు. ఈనాటకమందలి ప్రధానరస, నాయక విషయముల వాదోపవాదములు జరుగుచున్నవి. ఆవాదముల విషయమున నాకుఁ దోఁచినరీతిగఁ గొంతవఱకు విమర్శించి సహృదయలోకమునకు వెల్లడింప నుత్సాహము గల్గుటచే దీనిని వ్రాయఁబూనితిని. కాన దీనిలో నున్నగుణలేశముల గ్రహింప సహృదయులగు విమర్శకులఁ బ్రార్థించుచున్నవాఁడను.

కావ్యమునకు రసమే జీవనము. జీవనము లేని యేదియు శోభింపదు. అట్టిజీవన మగు నంగిరసముఁగూర్చి పలువురు పలుతెఱంగుల నద్భుత మనియు వీర మని యు ను వాదములు జరుపుచున్నారు. అద్భుతవాదు లీక్రిందియుక్తులఁ జూపుచున్నారు.

(1) వీరరసమునకు స్థాయి యగునుత్సాహమున కాలంబనవిభావము క్షత్రియుఁడు గాని వీరభటుఁడు గాని కావలయును. ప్రకృతనాటకమున నాలంబనవిభావముగాఁ, చంద్రగుప్తుని దీసికొనిన నతఁ డుదాసీనుఁడును, శూద్రుఁడును గాన నర్హుఁడుగాఁడు-చాణక్యుని దీసికొనిన నతనియందు నుత్సాహ మున్నను క్షత్రియవీరభటాన్యతరుఁడు గాక బ్రాహ్మణజాతివాఁ డగుట నర్హుఁడు గాఁడు. కాఁబట్టి యిట నంగి వీరరసము కాకపోఁగా నద్భుతమే ప్రధానరసము.

(2) వీరరసమునకు స్థాయి యగునుత్సాహమున కుద్దీపనవిభావాదులు ప్రకృతనాటకమున నసమగ్రముగా లక్ష్యము లగుచుండుటచేతను నద్భుతరసస్థాయి యగువిస్మయమునకు విభావాదు లన్నియుఁ గాన్పించుటచేత నిట ప్రధానరస మద్భుతము.

(3) వ్యాఖ్యాకర్తలు "కర్తా సౌ నాటక స్యాద్భుత రసవిలస త్సంవిధాన ప్రవీణః" "అద్భుతరసవిషయక స్యాస్య నాటకస్య" మొదలగువానిచేఁ బ్రధానత్వ మద్భుతమునకే యిచ్చిరి.

(4) సామాజికులచే వీరరస మనుభూయమానము గాక యద్భుతమే యనుభవింపఁబడుచున్నది.

(5) అంగీకరించినవారు నద్భుతమే ప్రధానరస మని భావించి యాంగీకరించిరి.

"అద్భుతరసే హి విస్మయః స్థాయీ అద్భుతకర్తా పురుష ఆలంబనమ్. తదనుగుణా శ్చేష్టాదయోఽనుభావాః విస్మయజనకాని లోకోత్తరకర్మాణి ఉద్దీపనాని ఏతదనుగుణా ఏవ చ సాత్త్వికవ్యభిచారిణః" అని లక్షణము.

ఈనాటకమునఁ బ్రతిస్థలమున విస్మయము నిపుణముగా నిరూపింపఁబడుటను, అద్భుతకర్త చాణక్యుఁ డాలంబనవిభావ ముండుటను, రాక్షసప్రయోగాదు లుద్దీపనవిభావము లుండుటను, చాణక్యోపదేశపురస్సరకృతరాక్షసప్రయోగనిరాకరణము లనుభావము లుండుట, నిట నద్భుతరసమే ప్రధానము.

అంగిరస మద్భుత మైనచో "వీరశ్శృంగారయో రేకః ప్రధానం యత్ర వర్ణ్యతే తదేవ నాటకమ్" అనునాటకలక్షణము ప్రసక్తించుట యెట్లని కొందఱమతము. కాని యానందవర్ధనాచార్యులుగారు "ప్రసిద్ధే పి ప్రబంధానాం నానారసనిబంధనే, ఏకో రసోంగీకర్తవ్య స్తేషా ముత్కర్ష మిచ్ఛతా" అని చెప్పియుండుటచే నిట నద్భుతమున కంగిత్వ మున్నను నాటకత్వలక్షణహాని లేదు. శాన్తరసప్రధానకము లైననాగానంద, ప్రబోధచంద్రోదయాదులు నాటకత్వలక్షణలక్షితము లైనట్లు, నద్భుతరసప్రధానక మైన నీముద్రారాక్షసముగూడ నాటకత్వలక్షణలక్షితము కావచ్చును. కాఁబట్టి యిట, ప్రధానరస మద్భుతము. వీరము ప్రధానాంగము. ఇతరము లగుకరుణశాన్తాదు లంగములు.

అద్భుతరసవాదుల యుక్తులకన్న వీరరసవాదులయుక్తులు సమంజసముగా నుండుటచేత నద్భుతరసఖండనతోఁ గూడ నా యుక్తుల నిరూపింతును.

(1) ఉత్సాహమున కాలంబనవిభావము లే దనుట యవిచారమూలకము. చంద్రగుప్తుఁడె యాలంబనము. శూద్రుఁడు నుదాసీనుఁడు నగుట నష్టుఁడు కాఁ డనిరి. చంద్రగుప్తుఁడు క్షత్రియుఁ డని చెప్పితీరవలయును. చూడుఁడు- "The Caste of Chandragupta Mourya" అనువ్యాసములో కొంద ఱీక్రిందివిధమున నిరూపించిరి. హారిక్రిష్ణదేవ్ గారు:—

పూర్వనందులు క్షత్రియులు పూర్వనందసుతుఁ డగుచంద్రగుప్తుఁడు కూడ క్షత్రియుఁడే. "పూర్వనందసుత స్తతః" ఇత్యాదులచేఁ బూర్వనందసు

తుఁ డైనట్లు స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడెను. గాన, చంద్రగుప్తుఁడు క్షత్త్రియుఁడు.
Ray Chaudary:—

"మహావంశం" అనుపాళీగ్రంథములో "మోరియానంఖత్తియానం వంసే జాతం సిరిధరం, చంద్రగుత్తేతి పఞ్ఞాతం చానక్కో బ్రాహ్మణో తతో" అనుశ్లోక ముండుటచేఁ జెప్పవచ్చును క్షత్త్రియుఁ డని.

"దివ్యావదానం" అను దానిలో, చంద్రగుప్తునికుమారుఁ డగుబిందుసారుఁడు తనరాణులలో నొకతెతో నొకనాఁడు "దేవి! అహం క్షత్త్రియః కథం పలాండుం భక్షయామి" అని యనుటచే క్షత్త్రియుఁడు కానివాని పుత్త్రుడు క్షత్త్రియుఁడు కాఁడు గాన చంద్రగుప్తుఁడు క్షత్త్రియుఁ డని చెప్పవచ్చును.

14వ శతాబ్దిలోని మైసూరు "Ins cription" లో చంద్రగుప్తుఁడు క్షత్త్రియుఁ డని యున్న దట.

గ్రీకులచరిత్రలో సెల్యూకసు చంద్రగుప్తునిచేత నోడింపఁబడి తనకుమార్తెను చంద్రగుప్తున కిచ్చి యతనివలన 500 ఏనుఁగులను దీసికొన్నాఁ డని, అందు చంద్రగుప్తుఁడు క్షత్త్రియుఁ డని వ్రాసిరి.

" Selukas Nicator gave them to Chandra Collas in concluding marriage alliance and received in exchange 500 elephants."

ఈపైవారియుక్తులచే, చంద్రగుప్తుఁడు క్షత్త్రియుఁడై యుండఁగా నాలంబనము లేకుండు టెట్లు?

చాణక్యుఁడు ప్రతిస్థలమునందును 'వృషల' యని శూద్రునిగా నిరూపించినాఁ డని యద్భుతవాదులయాశయము. కాని యది పొరపాటు. అది చంద్రగుప్తుని యింకొకపేరు గాని శూద్రబోధకమే కాదు. ఆశబ్దము కేవలశూద్రబోధక మైనచో నట్లు చెప్పవచ్చును. అట్లుగానపుడు చంద్రగుప్తుఁడు శూద్రుఁ డని చెప్పుట యెట్లు? గమనించితిరా వృషలశబ్దమున కేమి యర్థమో? సర్వశబ్దసంబోధినీ (873) వృషలః ౧శూద్రః ౨చంద్రగుప్తః; Sanskrit & English Dictionary (1009) వృషలః 1. A Sudra......6. N. of Chandragupta (particularly used by Chanakya.) వాచస్ప. (4955) వృషల 1.శూద్రే... 4. చన్ద్రగుప్తే నృపేచ. శబ్దకల్పద్రుమములోను మేదినీనిఘంటువులోను పైవిధముగానే యున్నది. ఇట్టినిఘంటువులు వృషలశబ్దమున కేమియర్థమును బోధించుచున్నవి? కాని వృషల యనునామ మితని కెందువలనవచ్చిన దనిన- చన్ద్రగుప్తుఁడు స్వమతధర్మములఁ బరిత్యజించి బౌద్ధమతమునం దధికాదరణము గలిగి

యుండుట వృషల యనివ్యవహరించిరేమో! "స్వమతధర్మానుష్ఠాతా వృషలః" అని కదా తెల్పుదురు. చన్ద్రగుప్తుఁడు బౌద్ధమతావలంబి యనువిషయము భవిష్యత్పురాణములో "చంద్రగుప్తః తతః పశ్చాత్పౌరసేనాపతేస్సుతామ్, సులూకస్య తథోద్వాహ్య యావనీం బౌద్ధతత్పరః" అని యున్నది. బౌద్ధులు "క్షత్రియ" యని వ్యవహరించెడివార లఁట. కాఁబట్టి పైకారణములచే చంద్రగుప్తుఁ డాలంబన మగుట వీరరస మంగి కావచ్చును.

సచివాయత్తసిద్ధి యగుటచే చంద్రగుప్తుఁ డుదాసీనుఁడు గా నున్నను హాని లేదు. సచివాయత్తసిద్ధి మొదలగు విషయములు నాయకనిరూపణావసరమున వ్రాయఁబడును.

ప్రతినాయకుఁడుఁగూడ నాలంబన విభావము కావచ్చును, గాన, నిట క్షత్రియుఁ డగుమలయకేతువుకూడ నాలంబనము కావచ్చు నని కొందఱమతము. "ఆలంబనం నాయకాదిః" నాయక ప్రతినాయకా" అని యున్నదిగదా?

(2) వీరరసమునకు స్థాయి యగునుత్సాహము మొదటినుండియుఁ జివరవఱకుఁ బరిపుష్టమై యున్నది. "ఉల్లంఘయ న్మమ సముజ్జ్వలతః ప్రతాపం ....లభతాం వినాశమ్" "శోచన్తో వనతైర్నరాధిప............పాతితమ్" "కౌలూత శ్చిత్రవర్మా......చిత్రగుప్తః ప్రమార్ష్టు" "విక్రాన్తై ర్నయశాలిభిః......పృథక్" "ప్రాకారాన్పరితః............యశః" "శిఖాం మోక్తుం బద్ధామపి.........క్రోధదహనమ్" "నిస్త్రింశోయం......సాహసే మాం నియుఙ్క్తే" ఇత్యాది స్థలముల నెన్నిటనో వీరరసము ప్రవ్యక్తముగా నిరూపింపఁబడినది. పరస్పరోద్దేశేన పరస్పరతర్జితా ద్యుద్దీపనవిభావములును, ప్రతీకార స్మరణాద్యనుభావములును సమగ్రముగాఁ జూపట్టుచున్నవి, గాన, వీరమే ప్రధానరసము. అద్భుతము కొంతవఱకుఁ బరిపుష్టమై చను వీరమునకుఁ బ్రధానాంగ మగుట యుక్తతరము.

(3) వ్యాఖ్యాకర్తలును, నుపోద్ఘాతకారులును, వీరమే యంగిరస మని యును, అద్భుతము ప్రధానాంగ మని యును గరుణాదు లంగము లని యును వ్రాసిరి. చూడుఁడు-

(1) కనకలాల్‌శర్మగారి భావబోధినీవ్యాఖ్య "అస్మిన్నాటకే వీరరసోంగీ అతిగహనకౌటిల్య నీతిరూప స్యాద్భుతరసస్య ప్రధానాంగత్వమ్ అన్యేచ కరుణశాన్తాద యోంగరసాః"

(2) డుంఢిరాజవ్యాఖ్య—

"వీరోరసః ప్రధానంస్యా న్ముద్రారాక్షసనాటకే, అత్యద్భుతకరీ శాఠ్య నీతి రత్రాంగమిష్యతే"

(3) తారానాథతర్కవాచస్పతిభట్టాచార్య కృతవివృతి- "నాటకంఖ్యాతవృత్తం.........వీరఏవవా.........వీరఏవాంగీ రసః"

(4) M. R Kale Introduction-

"Vira is the chief Rasa of Mudra"

డుంఢిరాజు తా "నద్భుతము ప్రధానము ముద్రారాక్షసమున" అని "అద్భుతరసవిలసత్" ఇత్యాదులు చెప్పె నని యద్భుతవాదుల యాశయము. కాని యద్భుతము ప్రధాన మని చెప్పనూహించిన "వీరో రసః ప్రధానం స్యాన్ముద్రారాక్షసనాటకే" మొదలగువాక్యముల వ్రాయఁడేమో? అది యును గాక పైవాక్యము లద్భుతమున కంగిత్వమును స్థిరపఱుపఁజాలవు కాని యద్భుతరసవిషయక మని మాత్రము చెప్పఁగలవు అందుచేతనే "చతుష్షష్ఠ్యంకే కవిరద్భుతతరచాణక్యనీతిం......" మొదలగువానిచే నద్భుతరసవిషయక మని చెప్పవచ్చును.

(4) అద్భుతమే సామాజికులచే ననుభూయమానమగుచున్న దనుటలో సారము లేదు. ఆపాతతః వీరరసప్రధానకమై యున్ననాటకమున నొకయంగముగానున్న యద్భుత మెట్లుగా ననుభూయమాన మగుచున్నదో వింతగా నున్నది. తమవాదమున కేదో యుపష్టంభక మనుకొనిరి గాని సారాసారముల గమనింపలేదు.

(5) దీని నాంధ్రీకరించినవారు వీరప్రధాన మని భావించియే యాంధ్రీకరించిరి. ఇటు లాంధ్రీకరించిన నాటకమునే యిపుడు ప్రదర్శించుచున్నారు. అద్భుతము పరిదృశ్యమాన మగు చున్నను బ్రధానరస మగువీరరసమునకుఁ బ్రధానాంగముగా నుండుటచేత దానికి స్థాయిత్వము లేదు. వీరమే యిట బాగుగాఁ బరిపుష్ట మైనది. అసంమోహాధ్యవసాయ నయవినయ బలపరాక్రమ శక్తిప్రతాపప్రభావాది విభావములచేతను, స్థైర్యశౌర్యత్యాగవైశారద్యాద్యనుభావములచేతను, ధృతిమానగర్వావేగాగ్ర్యసూయతిరోమాంచాదిభావములచేత నీనాటకమున నుత్సాహము పరిపుష్టమై యుండుటవలన వీర మంగి యనుట నిర్వివాదము. గ్రంథవిస్తరభీతిచే వాని నిట నిరూపింపలేదు. కొన్ని నాయక నిరూపణసమయమున లిఖింతును. ఆలంకారికు లందఱు "వీరశ్శృంగార యో రేకః ప్రధానం యత్రవర్ణ్యతే, తదేవనాటక" మ్మని వ్రాసి యుండఁగా నానం

దవర్ధనాచార్యులుగారు తాము దృశ్యకావ్యలక్షణమును జెప్పక "ప్రసిద్ధేపి ......మిచ్ఛతా" అని వ్రాసియుండుట చూడఁ బ్రాచీనమతమునకు విరుద్ధము గాఁ జెప్పునభిప్రాయము గాక ప్రాచీనమతానుసారముగ వీరశృంగారములలో నొకదానికే యంగిత్వ మీయవలయు ననునభిప్రాయము గలవార లని చెప్పిన నది తప్పులేదని కొందఱయాశయము. ఆలంకారికు లందఱు నొకరీతిగాఁ జెప్ప వీరొకరే యిటులఁ జెప్పుటచే యసమంజసముగా నున్న లేకపోయిన గ్రహించుట యుక్తము కాదు. నాగానంద, ప్రబోధచంద్రోదయాదులు వీరరసప్రధానకము లని నిపుణముగా వ్రాసి యుండుటచే నిఁక నీముద్రారాక్షసమునకు నపక్షము లేనందున నిదికూడ వీరప్రధానక మని చెప్పవలయును. గాన నిట వీరమే ప్రధానరసము.

మఱి యొకసంగతి.- అద్భుతము వీరజన్యము, వీరము లేనిదే యద్భుతమెప్పుడును జన్మింపదు. అందుచేతనే యాలంకారికు లందఱు "వీరాచ్చైవాద్భుతోత్పత్తిః" "వీరస్యాపిచ యత్కర్మ సోద్భుతః పరికీర్తితః" అని చెప్పియున్నారు. అందుచేతనే వీరరసప్రధానకము లగునాటకములలో నద్భుతము కాన్పించుచున్నది. కాన వీరప్రధానక మని చెప్పవచ్చు నని కొందఱు. ఇంతియె గాక యద్భుతమున కంగిత్వ మీయఁగూడదు, భరతముని భావవ్యంజనాధ్యాయమున స్థాయిభావములఁ గూర్చి చెప్పుచు నద్భుతమునకు స్థాయి యగు విస్మయమును వదలుట చూడ నద్భుతభావవ్యంజనము చేయ వీలులే దని కాఁబోలు నట్లు చేసి యుండు నని యనవచ్చును. భావవ్యంజనమున కననుకూలమగు నీస్థాయికి నాట్యమునఁ బ్రధానత్వ మిచ్చుటెట్లు?

పైకారణములే గాక శరదృతువర్ణనచేయుటచూడ వీరమే యంగి యని తెలియుచున్నది- చూడుఁడు. "సంగ్రామప్రధానేషు వీరరసప్రధానేషు చ వేణీసంహార ధనంజయవిజయాదిషు రూపకేషు శరదృతు రేవోపక్షిప్తః", "సత్పక్షా మధురగిరః-" (వేణీ) "సిక్తం కా పృథివీ"-(ధనం) అని విమర్శకులు వ్రాసిరి. వీరరసప్రధానకము లగునాటకములలో శరదృతువర్ణన చేయవలయు నని కూడ నాలంకారికాశయము- అట్టిశరదృతువర్ణన యీనాటకమున నుండుట పైవానివలె నీనాటకముఁగూడ వీరప్రధానక మని చెప్పవచ్చును.

"ఆకాశం కాశపుష్పచ్ఛవి మభిభవతా ....క్లేశ మైశీశరద్వః" (ముద్రా)-శరదృతువర్ణన చేసెను. "గుణవ త్యుపాయనిలయే.........ద్రుత మపేహి" (ముద్రా)- శరదృతువు గమ్యమాన మగుచున్నది.

కాన పైయుక్తి సమంజస మని తోఁచుచున్నది. అంతియె గాక యద్భుతము ప్రధాన మన్నచో ననుపపత్తి కూడఁ గాన్పించుచున్నది. అద్భుతవాదులు కూడ, చంద్రగుప్తునే నాయకునిగా నంగీకరించుచు, చాణక్యుని విస్మయాలంబనముగాఁ దెల్పుచున్నారు. ఆలంబనము నాయకప్రతినాయకాన్యతరుఁడు కావలయును గదా ? అట్టిచో, చాణక్యుఁ డాలంబన మగుట యెట్లో ? చన్ద్రగుప్తు నాలంబనముగా వా రంగీకరింపరుకదా ?

కాఁబట్టి పైయుక్తులచే నిట వీరమే ప్రధానరస మనియు నద్భుతముప్రధానాంగ మనియుఁ జెప్పితీరవలయును.

ఇఁక నాయకవిషయమునఁ గొంత గమనింతము.

నాయకునిషయమునఁ జాల విభిన్నాభిప్రాయము లున్నవి. కొందఱు రాక్షసుఁడనియును, మఱికొందఱు? 2. చాణక్యుఁ డనియును, పలువురు 3. చంద్రగుప్తుఁ డనియును బల్కుచున్నారు. అందు మొదటివారి యాశయము:-

(1) ప్రకృతనాటకప్రధానఫలము చంద్రగుప్తరాజ్యలక్ష్మీస్థిరీకరణము. ఆఫలమున కాలంబనము రాక్షసుఁ డైనట్లు చాణక్యాదులు దెల్పియేయున్నారు. మొదటినుండి చివఱవరకు రాక్షసవిషయమే ప్రతిపాద్య మైనది. చాణక్యుఁడు కూడఁ దనకన్న నుత్కృష్టునిగా రాక్షసుని బల్కియున్నాఁడు. భరతవాక్యము కూడ రాక్షసుఁడే చదువుచున్నాఁడు. కాన రాక్షసుఁడు నాయకుఁడు.

కానిప్రధానప్రయోజనము పైని జెప్పిన స్థిరీకరణముగాక రాక్షససంగ్రహణ మగుటను రాక్షసుఁ డిట కరచరణబద్ధుఁడై దాసునివలె చంద్రగుప్తసాచివ్యమున నుండుటను, దాస్య మనుభవించుచున్న రాక్షసుఁడు నాయకుఁ డౌటకు వీలులేదు. కాన పైవాదము పరాస్తము.

చాణక్యుఁడు నాయకుఁ డనువారియభిప్రాయము.

(2) ప్రస్తావనానంతరమున చాణక్యుఁడే ప్రవేశించును. రాక్షససంగ్రహణమే ఫల మని పేరే తెల్పుచున్నది. అట్టి సంగ్రహణము చేసినవాఁడు. చాణక్యుఁడు. మొదటినుండి కొసవఱకుఁ గార్యము జరిపించువాఁడు చాణక్యుఁడే. రాక్షససంగ్రహణానన్తరశిఖాసంహారరూపఫలము చాణక్యునే పొందుచున్నది. "నయతీతి నాయకః" అనువ్యుత్పత్తిచేత నాయకత్వలక్షణ మితనియందు ప్రవర్తించును. కాన చాణక్యుఁడే నాయకుఁడు.

కాని యీనాటకమున, చాణక్యుఁడు చంద్రగుప్తునకు మంత్రిగా నుండినట్లు చాణక్యుఁడే "అస్మాసు ఆరోపితరాజ్యతన్త్రః..." "వృషలాపేక్షయా శస్త్రం ధారయామి" ఇత్యాదులచేఁ దెల్పియున్నాఁడు. మంత్రిగా నుండి నాయకవ్యాపారమును సమగ్రముగా జరిపించినంతమాత్రమున మంత్రి నాయకుఁడు కాఁడు. ఏనాటకమునందును మంత్రి నాయకుఁడు గాలేదు. రత్నావళ్యాదులలో యౌగంధరాయణాదులు నాయకులా? ప్రస్తావనానంతరప్రవేశాదులు నాయకత్వనిర్ణాయకములు కావు.

చంద్రగుప్తుఁడు నాయకుఁడు కాఁగూడ దని కొందఱయభిప్రాయము. వారియభిప్రాయ మేమన?

"ప్రఖ్యాతవంశో రాజర్షిః.........నాయక" అని నాయకలక్షణ ముండుటచే శూద్రుఁడగు చంద్రగుప్తుఁడు నాయకుఁడు కాఁగూడదు. కాని పూర్వమే శూద్రుఁడే కాఁడని నిరూపించినవాక్యములచే నిది గతార్థ మగుటఁ దచ్చర్చతోఁ బని లేదు.

చంద్రగుప్తుఁడు నాయకుఁ డనువారిమతము.

(3) "అధికారః ఫలస్వామ్య మధికారీచ తత్ప్రభుః
తన్నిర్వర్త్యమభివ్యాపి వృత్తం స్యాదాధికారికమ్"

అనులక్షణ ముండుటచే ప్రకృతనాటకఫలభోక్త చంద్రగుప్తుఁడే కాన నతఁడే నాయకుఁడు. చంద్రగుప్తుఁడు ఫలభోక్త యనువిషయములో నెవ్వరికిని విప్రతిపత్తి లేదు. తాను ఫలభోక్త యనువిషయమును చంద్రగుప్తుఁడే "ఆర్యప్రసాద ఏవ చంద్రగుప్తో నానుభూయతే" అని తెలిపియున్నాఁడు. "నయతి నాయయతివా నాయకః" అను వ్యుత్పత్తిచే నాయకత్వ ముండవచ్చును. సచివాయత్తసిద్ధు లగువత్సరాజాదులవలె చంద్రగుప్తుఁడు నాయకుఁడు కావచ్చును. చాణక్యప్రాధాన్య మున్నను సచివుఁడగుటచే చంద్రగుప్తునకు నాయకత్వము చెప్పవచ్చును.

ఈవాదము ప్రబలముగా నుండుటచే దీనిం గొంత విమర్శింతము.

ఉత్సాహరహితుఁడు నాయకుఁడు కా వీలులేదు. అట్టిచో నిరుత్సాహుఁ డగుచంద్రగుప్తుఁడు నాయకుఁడా? యని కొంద ఱనుచున్నారు. కాని నాయకునందే యుత్సాహ ముండనవసరము లేదు.

"క్వచి దాత్మాధీనసిద్ధే ర్నాయక స్యాత్మోత్సాహాత్మకం, క్వచిదమాత్యా

ధీనసిద్ధే స్తమత్సాహాత్మకం, క్వచి దుభయాధీనసిద్ధే రుభయోత్సాహాత్మకం చేతి ద్రష్టవ్యమ్; అత్ర నూత్యాగతో ప్యుత్సాహః యాజకవ్యాపారో యజమానస్యైవ ఫలం జనయ తీతి బోద్ధవ్యమ్" (ప్రతా) ఈపైవ్రాతనుబట్టి సచివాయత్తసిద్ధి యగుచంద్రగుప్తునియం దుత్సాహము లేకున్నను నాయకుఁడు కావచ్చును. చంద్రగుప్తుడు సచివాయత్తసిద్ధియా? చాణక్యుఁడు "వృషల ఏవ ప్రధానప్రకృతిషు అస్మాసు ఆరోపితరాజ్యతన్త్రః సతత ముదాస్తే" అని సచివాయత్తసిద్ధి గా నిరూపించియున్నాఁడు. చంద్రగుప్తుఁడు "స్వాతన్త్ర్యే నయం హి పరాఙ్ముఖాః" మొదలగువానిచేఁ దాను సచివాయత్తసిద్ధియై నట్లు తెల్పియున్నాఁడు.

రాక్షసుఁడు "చంద్రగుప్తస్య దురాత్మనో నిత్యం సచివాయత్తసిద్ధా... ......స్యాత్" అని సచివాయత్తసిద్ధిగాఁ బల్కియున్నాఁడు.

మలయకేతువుగూడ సచివాయత్తసిద్ధిగాచంద్రగుప్తునిజెప్పియున్నాఁడు.

వైతాలికుల ధనదానసమయమున, పర్వతేశ్వరపారలౌకికవిషయప్రశ్నసమయమున సచివాయత్తత స్పష్టముగా నిరూపింపఁబడినది. కాన చంద్రగుప్తుఁడు సచివాయత్తసిద్ధి యని చెప్పి తీరవలయును. చంద్రగుప్తుఁడు ధీరోదాత్తుఁడా? "మహాసత్త్వో తిగంభీరః క్షమావా నవికత్థనః స్థిరో నిగూఢాహంకారో ధీరోదాత్తో దృఢవ్రతః" అని ధీరోదాత్తలక్షణము.

రాక్షసః "బాల ఏవ హి............ద్విపః" అనువానిచేతను, రాజా "విజిత్య యుద్ధా దార్యేణ పరాజితం దుర్నయరిపుకుల మితి లజ్జ తపవాస్మి మమ హి ఫలయోగ మవాప్య సాయకానాం .... నప్రతుష్ట్యై" ఇత్యాదులచేఁ దాను యుద్ధసన్నద్ధుఁడైనను యుద్ధమువలన నష్టము సంభవించు ననుసూహచే యుద్ధమును మాని నీతియుద్ధముచే చాణక్యుఁడు జయించుటచేతఁ దనకు సిగ్గుగా నున్న దని తెల్పుటచేతను మహాసత్త్వము స్పష్టముగాఁ బ్రతీయమాన మగుచున్నది.

"మనస్వీ దమ్యత్వాత్ స్ఖలతి న చ దుఃఖం వహాతి చ" యను కంచుకివాక్యములచేతను, "దురారాధ్యా హి రాజ్యలక్ష్మీః తీక్ష్ణా దుద్విజతే... ......భృశమ్" అనురాజవాక్యములచేత నతిగంభీరత్వము సూచింపఁబడుచున్నది. గర్వరాహిత్యము కూడ సూచింపఁబడుచున్నది.

క్షమ ప్రతిస్థలమునందును బరిస్ఫుట మగుచునే యున్నది.

"ఆర్యాజ్ఞయైవ మమ లంఘితగౌరవస్య.....................లజ్జా"
"ఆర్యేణ సహాకృతకలహా" ఇత్యాదివాక్యములచే నవికత్థనత్వము గమ్యమగు చున్నది. స్థిరత్వాదులు గమ్యములగుచున్నవి.

"ఆర్యకమలకులాకార...... ప్రతిపాదయామి" మొదలగువానిచేఁ గృప విశేషముగాఁ గాన్పించుచున్నది. వినయాదిగుణము లుండవలయును గాన నెక్కుడుగాఁ గాన్పించుచున్నవి. ధీరోదాత్తుని కుండవలసినగుణము లన్నియు సమంజసముగా నిరూపింపఁబడుటచేత ధీరోదాత్తుఁడు చంద్రగుప్తుఁడు.

వ్యాఖ్యాకర్తలు నుపోద్ఘాతకారులును గూడ చంద్రగుప్తుఁడే నాయకుఁ డని వ్రాసిరి.

1. భావబోధినీవ్యాఖ్య "చంద్రగుప్తో ధీరోదాత్తో నాయకః"
2. డుంఢిరాజవ్యాఖ్య "సచివాయత్తసిద్ధిత్వా త్పౌరుషం స్వమదర్శయన్ నగరాత్మా చంద్రగుప్తో ధీరోదాత్తో౽త్రనాయకః"
3. తారానాథతర్కవాచస్పతిభట్టాచార్యవివృతి- "ధీరోదాత్తో చంద్రగుప్తో నాయకః".

4. కనకలాల్ శర్మగారిసమాలోచనా "చంద్రగుప్తనామా నృపతిర్నాయకః".

5 M. R. Kale Introduction "Vira is the chief Rasa of Mudra- It is of three kinds. Jeemuta Vahana in Nagananda, Rama in Mahaveeracharita, Chandragupta the Hero of this play."

"చంద్రగుప్త Hero చాణక్య Helper of చన్ద్రగుప్త అని చంద్రగుప్తుని నాయకత్వ మంగీకరించిరి. మొదటిశ్లోకమున నాయకసనామము జేర్చా నుటచేతఁ గవికూడ చంద్రగుప్తునే నాయకునిగా భావించె నని చెప్పవచ్చును.

అక్షరాక్షర చాణక్యుఁడు చంద్రగుప్తునే నాయకునిగా రూపించెను.

ఈపైకారణములచే చంద్రగుప్తుఁడే నాయకుఁ డనియు ను, వీరమే ప్రధానరస మనియును, చెప్పుట నిర్వివాదము. దీనియందలి గుణాగుణముల విమర్శించు బాధ్యత సహృదయు లగువిమర్శకుల దని విన్నవించుచు విరమించు చున్నాఁడను.

* అలంకారశాస్త్రము.

— సాహిత్యవిద్యాప్రవీణ-బులుసు వేంకటరమణయ్యగారు, కాశీ. —

గీర్వాణవాఙ్మయమునందలి తక్కినశాస్త్రములరీతినే యలంకారశాస్త్రముయొక్క యారంభదశను గనుఁగొనుట కష్టము. కాని యెపుడు కావ్యము వెలువడినదో, దానిని జర్చించు నీశాస్త్రముకూడ దానితోడిదే యని నిశ్చయించుట మాత్రము సాహసము కా నేరదు. ఆదికవి యగు వాల్మీకిమునిరచించిన యాదికావ్యమును బరిశీలించినచో నలంకారశాస్త్రసంప్రదాయములు కన్పట్టకపోవు. అందలి-

"రవిసంక్రాంతసౌభాగ్య స్తుషారావృతమండలః
నిఃశ్వాసాంధ ఇవాదర్శ శ్చంద్రమా నప్రకాశతే॥"

[అరణ్యకాండము. 22-13.]

అనుశ్లోకమున నత్యంతతిరస్కృతావివక్షితవాచ్యధ్వని 'నిఃశ్వాసాంధః' అనుపదమునఁ గల దని యానందవర్ధనుఁడు తనధ్వన్యాలోకమున విశదీకరించి యున్నాఁడు.

ఇచట నంధశబ్దమునకు గ్రుడ్డిదను నర్థము చెప్పినచో నిఃశ్వాసపదమున నన్వయింపదు. అట్లే మొదటియితిహాస మగుమహాభారతమునఁ గూడ నీశాస్త్రమర్యాదలు కన్పించును. అందలిశాంతిపర్వమునందలి "గృధ్రగోమాయుసంవాదము" ప్రబంధగతవ్యంగ్యమున కుదాహరణముగ నాలంకారికులచే నంగీకరింపఁబడినది.

ఎపుడు వాఙ్మయము వెలువడినదో యలంకారశాస్త్రముకూడ దానితోడిదే యని చెప్పినం జెప్పవచ్చును. మనకు లభించినగ్రంథములలో మొదటిదగు ఋగ్వేదమున నలంకారశాస్త్రమార్గములు కన్పించుచున్నవి. అందలి,

"అభ్రాతేవ పుంస ఏతి ప్రతీచీ గర్తారుగివ సనయే వనానామ్।
జాయేవ పత్య ఉశతీ సువాసా ఉషా హస్రేవ నిరిణీతే అప్సః॥"

[1-124-7]

---

* కాశిలో జరిగిన The First All Asia Educational Conference లో నేను జదివిన సంస్కృతవ్యాసము దీనికి మూలము.

" ద్వాసువర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే।
తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి॥ "
[1-164-20]

అను మంత్రములలో మొదటిదానియం దుపమాలంకారమును రెండవ దానియం దతిశయోక్తియుఁ గన్పడుచున్నవి. ఇట్లే వ్యతిరేకాద్యలంకారములు కలభాగములు చాలఁ గలవు ఉపనిషత్తులలోఁ గూడ నిట్లే కలవు. అందులకుఁ గఠోపనిషత్తునందలి " ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం మన ఏవచ, " అను మొదలగు శ్లోకము లుదాహరణము. అందు రూపకాలంకారము సుస్పష్టము.

ఇట్లాదినుండియు నలంకారశాస్త్రసంప్రదాయములు చూపట్టుచున్నవి. వేదములు సామాన్యముగ స్తోత్రరూపము లగుటచేతను, అందలంకారము లుండుటచేతను, వేదమునకు శాస్త్రాంతరములతోడి సంబంధముకంటె నలంకారముతోడి సంబంధమే ప్రాథమిక మైన దని యూహింప నవకాశముకలదు.

మీఁదఁజెప్పిన రొప్పున వేదములందుఁగూడ నలంకారసంప్రదాయములు కన్పడుచున్నను, తచ్ఛాస్త్రపారిభాషికపదములు మాత్రము కానరావు. అక్కతన, నాకాలమున శాస్త్రవిషయికము లగునాలోచనము లున్నను ఆలంకారికులు గాని, వారిగ్రంథములు గాని యపు డున్నట్లు నిశ్చయింపఁ జాలము.

మనకు లభించిన యలంకారగ్రంథములలో నాట్యశాస్త్రము మొదటిది. అంతకుఁ బూర్వ మలంకారగ్రంథము లే వేవి గలవో తెలియదు. కాని వరరుచి ప్రఖ్యాతాలంకారికుఁ డని ప్రతీతికలదు. వేదాంతసూత్రములందలి-

(i) అత ఏవ చోపమా సూర్యకాదివత్, (3-2-18)

(ii) నానుమానిక మప్యేకేషాం, శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతే ర్దర్శయతిచ. (1-4-1)

౨. సూత్రములలో నుపమారూపకములు శబ్దోపాత్తములై యున్నవి. పాణినిముని తనయష్టాధ్యాయియందలి,

(i) ఉపమానాని సామాన్యవచనైః। (2-1-55)

(ii) ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిః సామాన్యాప్రయోగే। (2-1-56)

(iii) తుల్యార్థై రతులోపమాభ్యాం తృతీయాన్యతరస్యామ్। (2-3-72)

అనుసూత్రములం దలంకారపారిభాషికపదములను వారు వాడెడియర్థములందే వాడియున్నాఁడు. యాస్కుని నిరుక్తమునందలి "లుప్తోపమా న్యార్థో

పమాః సీత్యాచక్షతే," (3-18) అను మొదలగు వచనంబులంబట్టి యాతఁ
డలంకారశాస్త్రమును బాగుగ నెఱుంగు నని చెప్ప నవకాశము కలదు. ఇట్లు
పాణిని మొదలగు ప్రాచీనమహర్షులచే సూత్రయుగమున నాలంకారికపారిభాషి
కములు వాడఁబడుటచే నియ్యది మిక్కిలి ప్రాచీనశాస్త్ర మని చెప్పవలసి యు
న్నది. ఆకాలమున నలంకారగ్రంథములు రచియింపఁబడి యుండవచ్చును.
కాని యవి కాలగర్భమున మునింగిపోయి యజ్ఞాతవాసమున నున్నవి.

అలంకారశాస్త్ర మి ట్లతిప్రాచీన మైన దైనను దక్కినశాస్త్రములతోడి
సమానాభ్యర్హితత్వమును బొందలేదు, వేదసంరక్షణార్థ మేర్పడినవ్యాకరణా
దుల కున్నంతగౌరవము వేదమంత్రాంతర్గతము లగునలంకారములకు మూల
మగు నలంకారశాస్త్రమునకు లేకపోవుట కడుం గడు విచారణీయము. వే
యేల ? ఆలంకారికులకుఁ గూడఁ దమశాస్త్రమునందు, దానియవసరమును,
స్వరూపమును నిరూపింపఁ బట్టుదల, ఆసక్తి యుండిన ట్లగపడదు.

ప్రాచీనుఁ డగుపతంజలిముని తనమహాభాష్యమునఁ బస్పశమున వ్యా
కరణశాస్త్రావశ్యకతం గూర్చి చర్చించి సాటిలేని గౌరవము నద్దాన నాపాదిం
పఁ జేసెను. కాని ప్రథమాలంకారికుఁ డని యనుకొనఁబడు భరతమహర్షి
నాట్యశాస్త్రమున నలంకారశాస్త్రవిషయమున నేమి యుఁ బ్రస్తావింపలేదు.
మఱియు నాట్యమున కంగముగ నొకకొంత యలంకారాదికమును నిరూపిం
చెం గాని యతనియుద్దేశ్య మలంకారము కానేకాదు. ఐన నతఁడే ప్రథమా
లంకారికుఁ డని మనము ప్రాఁకులాడుచున్నాము.

భరతునితర్వాత భామహుఁడే తక్కినవారిలోఁ బ్రథముఁడు. దండిభా
మహుల పౌర్వాపర్యముం గూర్చి వాదవివాదములు పెచ్చుపెరిఁగియున్నను
భామహుఁడే ప్రాచీనుఁ డని చాలమంది సిద్ధాంతీకరించిరి. భామహుఁడు తన
గ్రంథమునకుఁ గావ్యాలంకార మని నామ మిడెను. ఇందును గావ్యగుణా
లంకారస్వరూపమే వివరింపఁబడెను, కాని, అలంకారశాస్త్రముయొక్క గౌర
వము పోషింపఁబడలేదు. ఇందు భామహుని కంటెఁ బ్రాచీనుఁడు మేధావి
యొకయాలంకారికుఁ డుండినట్లు లిఖింపఁబడినది. ఆతనిగ్రంథ మేదో కూడఁ
దెలియమి నందేమి విచారింపఁబడెనో గుర్తించుట యసంభవముగ నున్నది.

భామహుని యనంతరమున నీవిషయమున నతని నే యనుసరించిన దండి-
వామన-రుద్రటాదులవలన మన కేమి యుం గ్రొత్తవిషయము గోచరింపదు.

కాని యాలంకారికులలో-(విమర్శనమార్గముం ద్రొక్కినవారలలో) పేరెన్నికఁ గని- ప్రథముఁడే యై ధ్వనిమార్గముం గనిపెట్టిన యానందవర్ధనాచార్యు లీవిషయమునఁ గొంతవఱ కుపకరించును. ధ్వనిప్రస్తావమున నతఁడు "ధ్వనిని దెలిసికొనుటకు సహృదయుఁడే కావలె" నని యు, నసహృదయుల కం దధికారము లే దని యు, వ్యాకరణాదిశాస్త్రములు చదివినమాత్రమున నే యది బోధపడ దని యు, ఆలంకారికు లే దానిని గుర్తెఱుంగఁగల రని యుఁ జెప్పి యుదాహరణములతో దాని నుపపాదించెను. ఒకకారికను మాత్ర మిట నుల్లేఖింతును.

"శబ్దార్థశాసనజ్ఞానమాత్రేణైవ న వేద్యతే ।
వేద్యతే స హి కావ్యార్థతత్త్వజ్ఞై రేవ కేవలమ్"॥ ధ్వన్యాలోకః-ఉద్యోతః-

ఇట్లొనర్చిన యానందవర్ధనుఁడు కూడఁ దనయలంకారశాస్త్రమునకుఁ బ్రాధాన్యము నొసంగినట్లు కన్పడదు. వైయాకరణులే గొప్పవా రనియు, నొక కొందఱు వారిమార్గమునే యవలంబించి ధ్వనిమార్గము నవలంబించి రని యు

"ప్రథమే హి విద్వాంసో వైయాకరణాః । వ్యాకరణమూలత్వా త్సర్వవిద్యానామ్ । * * అతస్త న్మతానుసారిభి రన్యైరపి * * * [ధ్వన్యాలోకః । ఉద్యోతః]

అని యతఁడే లిఖించి యున్నాఁడు. దీనిం బట్టి యలంకారమునకుఁ బ్రత్యేకముగ నితఁడు శాస్త్రత్వము నంగీకరించినట్లును గనుపింపదు. కాన నానందవర్ధనులు ప్రథమాలంకారికవిమర్శకు లే యైనను శాస్త్రత్వవిమర్శన విషయమున విముఖులై యుండి రని యనుమానింప నవకాశముకలదు. దీనిం బట్టి ప్రాచీనకాలమున నలంకారశాస్త్ర మొకశాస్త్ర మని చాలమంది యంగీకరింపనట్లు తోఁచుచున్నది. మఱియు నాలంకారికులకుఁ గూడ (10 వశతాబ్దపు రాజశేఖరునివఱకును) తమశాస్త్రమునకుఁ గలశాస్త్రత్వమును నిరూపింపఁ బట్టుదలయు లేకుండెను.

కాని కావ్యమీమాంసను వ్రాసినరాజశేఖరుఁడు బాగుగ విమర్శించి యంతకుఁబూర్వ మలంకారమునకు వేదాంగత్వాదికము లేకపోవుటచే, నట్లొరకుండుట పాడి గా దని యెంచి "ఉపకారకత్వా దలంకారః సప్తమ మంగమ్ । * * పంచమీ సాహిత్యవిద్యా । * * * సకలవిద్యాస్థానైకా

యతనం పంచదశం కావ్యం విద్యాస్థానమ్"॥ అని స్వతంత్ర మగు మార్గము ననుసరించెను.

రాజశేఖరుఁడు వ్రాసినయీయంశము స్వతంత్ర మైనదగుటచేఁ దద నంతరకాలీనులచే నంగీకరింపఁబడి యుండకపోవచ్చును. కావుననే, తదనంత రకాలీనుఁ డగుమాధవాచార్యుఁడు తనసర్వదర్శనసంగ్రహమునఁ బ్రత్యేక ప్రత్యేకముగ శాస్త్రాంతములయొక్క యాశయముల నన్నింటిని బ్రతిపాదించియు నలంకారవిషయము నెత్తుకొనకైన లేదు. రసేశ్వరవాదులు రసమునే యీశ్వ రుని గా వాదింతురు. ఆలంకారికుల మతమునను రసమే పరబ్రహ్మము. (పర బ్రహ్మసబ్రహ్మచారి.) ఈ రెండుమతములకును మూ౦ ఒక్కటియే; కాని రసేశ్వ రవాదులరసము వేఱు, ఆలంకారికుల రసము వేఱు. రసేశ్వరవాదులమతమున రసశబ్దమునకుఁ బారద మర్థము. మాధవాచార్యులు రసేశ్వరవాదమును నిరూపించునెడ నైనను, ఆలంకారికులమతమును సూచింపకుండుట విచారణీ యము. అలంకారశాస్త్రము వ్యాకరణపరతంత్ర మని యానందవర్ధనమమ్మ టాదులగు నాలంకారికులే నుడువుటచే దానికిఁ బ్రత్యేకశాస్త్రత్వము, గౌర వము కలుగలే దని యనుకొనవచ్చును.

కాని యెడనెడ నిది శాస్త్ర మని వాదములు బయలుదేఱినట్లు రాజశే ఖరునివచనము తెల్పుచున్నది. ప్రాచీనాలంకారికుఁ డగుదండ్యాచార్యుఁడు తన కావ్యాదర్శమున,

"పూర్వశాస్త్రాణి సంహృత్య ప్రయోగా నుపలభ్య చ
యథాసామర్థ్య మస్మాభిః క్రియతే కావ్యలక్షణమ్॥"

[కావ్యాదర్శము. 1 పరిచ్ఛేదము.]

అని యలంకారము శాస్త్ర మైనట్లే వ్రాసి యున్నాఁడు. విద్యానాథపం డితుఁడు కూడ "వక్ష్యే సమ్యగలంకారశాస్త్రసర్వస్వసంగ్రహ" మ్మని తనప్ర తాపరుద్రీయమున వచించినాఁడు. అప్పయదీక్షితులును "సవిశేషణేహీతిన్యా యోపన్యాసో వాక్యమీమాంసకానాం శోభతే, నాలంకారమీమాంసకా నామ్॥" అని తనచిత్రమీమాంసయం దలంకారము శాస్త్రమే యని యుదా హరించెను.

మఱియు నలంకారము వేదాంగమని కూడ రాజశేఖరుఁడు నిర్వచించి యున్నాఁ డని యీవఱకే చెప్పఁబడినది.

న్యాయ్యమునుబట్టి చూచినచో దీనికి వేదాంగత యు, శాస్త్రత యు, దర్శనతయు సరిపడఁగలవు. న్యాయాదికము లగుకొన్నిశాస్త్రములకు వేదాంగత్వము, లేదు. కాని యెట్లు వ్యాకరణము వేదాంగము, శాస్త్రము, దర్శనము నగుచున్నదో యట్లే యలంకారము కూడను.

మనగీర్వాణవాఙ్మయమున సకలశుభదాయకమును, ప్రధానము నగునది వేదము. దానిని రక్షించుకొనుటకే వేదాంగము లుపకరించుచున్నవి. శిక్షాదు లగుషడంగములు నెట్లు తదర్థావగమమున నుపయోగించునో అలంకారము కూడ నట్లే యుపయోగించును. కావుననే రాజశేఖరుఁడు-

"ఉపకారకత్వా దలంకారః సప్తమమంగమ్. ఋతేచ తత్స్వరూపపరిజ్ఞానా ద్వేదార్థానవగతిః - యథా—

"ద్వాసువర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే।
తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి అనశ్న న్నన్యో అభిచాకశీతి।"[ఋ.1-124

అని సోదాహరణముగ నిర్వచించినాఁడు. కాన నతఁడు స్వతంత్రించి నను సమంజసముగనుండుట నలంకారశాస్త్రము వేదాంగము కావచ్చును.

ఆయాశాస్త్రమున నాయాశాస్త్రమునకు సంబంధించిన పదార్థాదికము నిర్వచింపఁబడి, ఆయారీతిగ నుండవలె నని శాసించుటను మనము చూచుచున్నాము. వ్యాకరణమునఁ బదవిచారమును, మీమాంసయందు వాక్యవిచారమును, న్యాయమునఁ ప్రమాణవిచారము నున్నట్లే యలంకారమున ధ్వన్యలంకారాదివిచారము కలదు కాన నవి శాస్త్రము లగుచో నలంకారము మాత్రము శాస్త్రము కా దని చెప్పుట కణుమాత్రము నవకాశము లేదు.

వ్యాకరణాదిశాస్త్రములకు దర్శనము లనికూడ వ్యవహారము కలదు, దర్శనములందు, ఏదో యొకరీతిగ బ్రహ్మవిచారము కాని, తత్సంబంధము కాని కొంతవఱకు నిరూపింపఁబడియుండును. న్యాయ్యముగ దర్శనశబ్దము జ్ఞానార్థకము. వ్యాకరణాదులందు తత్తచ్ఛాస్త్రసిద్ధాంతములు జ్ఞాతవ్యములు, అట్లే యలంకారశాస్త్రమునుండి తద్జ్ఞానమును సంపాదింపవచ్చును. కాన నిది యు దర్శనమే యగును.

"అలంకారము దర్శనమే యైనచో బ్రహ్మవిచారముతోడి సంబంధ ముండవలెను గదా! అది యిందు లేదే? దీనికి దర్శనత్వ మెట్లు?" అని శంక కలుగవచ్చును. పాణినీయదర్శనమున శబ్దబ్రహ్మ మెట్లో అలంకారదర్శనమున

రసబ్రహ్మము నట్లే యగుటచేత నాశంక కవకాశము లేదు. వారిమతమున శబ్దమే పరబ్రహ్మ. వీరిమతమున రసమే పరబ్రహ్మ. రసము బ్రహ్మ మనుటలోఁ బ్రమాణ మే మందు రేని కనుఁడు.

"రసో వై సః రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽనందీ భవతి!''

[తైత్తిరీయోపనిషత్తు. 2-7-1]

కాన నిది యు దర్శనము కావచ్చును. అలంకారశాస్త్రమును దర్శనమే యని యిప్పటి ప్రసిద్ధపండితు లంగీకరించి యున్నారు. ప్రాచీనకాలమున నెటు లున్నను, ఇక్కాలమున నలంకారశాస్త్రమునఁ బ్రత్యేక శిక్షణ మీయఁబడు చున్నది.

కాని వ్యాకరణాదిశాస్త్రముల కెంతటి యవలంబము ను, ఎంతటి వ్యాప్తి యు, గౌరవమును గలవో, ఈయలంకారశాస్త్రమునకు మాత్ర మిప్పటికిని-అట్టి యవలంబనము- ప్రచారము- గౌరవము లేవు. కాన దీనావస్థలో నున్న యీశాస్త్రము నుద్ధరించు భారము పండితులపైఁ బడియున్నది. దీనియుపయోగములు విద్వద్వేద్యములే యగుట విస్తరించి వ్రాయకుంటిని. విద్వద్వరేణ్యు లందఱు నీశాస్త్రమునకు స్వాగతము నొసంగి గౌరవింతురుగాక!

శ్రీ

సింహాచల ప్రదక్షిణయాత్ర.

— కరి నారాయణాచార్యులుగారు. రామతీర్థము —

మ. అమలాషాఢమునందుఁ బూర్ణిమను సింహక్ష్మాధరస్వామికిన్
విమలశ్రీకరచందనం బలఁదునుద్వేలోత్సవం బంచుఁ ద
ద్రిమఁ శ్రీయాచలముం బ్రదక్షిణ మొనర్పం దీర్ఘయాత్రారతుల్
శ్రమ లెక్కింపక యేగుదెంతురు మహాసంఘోపసంఘంబులై.

ఉ. వచ్చియుఁ గొంద ఱంతఁ దొలివారము రేయిని దాన మాడి పె
న్మచ్చిక నద్రినిన్ వలగొనం జనుదెంచఁగఁ గొంద ఱంతటం
జెచ్చెర నద్రిపై గుడికిఁ జేరి యటన్ గుడిఁ జుట్టువారుటల్
పెచ్చుగుబత్తితో మొదలువెట్టుదు రందఱు వేకువన్ జనుల్.

చ. మొదలిడి యాత్రికుల్ దమరు పూవుల నూటిపయి న్మఱె న్మిదిం
గుదురుగఁ జేతఁబట్టుక యొక్కొక్కపరిన్ మరలంగ నొక్కపు
ష్పదళము వైచి కొందఱును బండుల వైచుచు నింకఁ గొందఱున్
ముదముగ నక్షమాలికల పూసలఁ ద్రిప్పుచు నింకఁగొందఱున్
వదలనిభక్తి నాణెముల వైచుచుఁ గొందఱు, నింకఁ గొందఱున్
సదమలవాసనోల్లసితచందనదారుసుఖండికావళిన్
గొదుపక వైచుచుం బసుపుఁగొమ్ముల వైచుచుఁ గొందఱున్ ఫల
ప్రదముల స్వప్రదక్షిణములన్ గణియించుచునుంద్రు కోవెలన్.

శా. ప్రత్యూషంబున నర్చకుల్ దమరు శుభ్రస్నాతులై స్వామికిన్
శైత్యామోదలసత్పటీరపరిచర్యాలంకృతుల్ చేసి యుం
బ్రత్యగ్రాంబరసంధృతిం జలిపి పుండ్రం బుంచి కైసేయఁగాఁ
బ్రీత్యాసక్తుల దేవునిం బ్రజలు సేవింత్రప్పు డాంతేలలిన్.

చ. హరిధరణీధరేశునకు హారిపటీరముఁ బూయఁగా మదిన్
గరుడసురాదికాంగనలగణ్యముదాన వరాహదేవుపై
విరివిగఁ బుష్పవృష్టిఁ గురిపించె ననం దగె యాత్రికాంగనా
కరసరసీజముక్తసుమకప్రగుళుచ్ఛచయంబుఁ గన్గొనన్.

సీ. "గోవింద" యనుచు దిక్కులు పిక్కటిల్లఁగా నిచ్చమీఱఁగఁ గేక లిడెడివారు
"వారాహరూపంబు వాఁ"డటంచును బత్తిఁ బాటల మెండుగాఁ బాడువారు
"అప్పన్నతండ్రి!"యటంచును ముదమార వడివడిగాఁ బర్గు లిడెడివారు
"నారి నీవెన్నవసారి క్రుస్మరుచుంటి"వనుచు నన్యోన్యము నడుగువారు
వృద్ధు లెవ రేని దొందరఁ బృథ్విఁబడ్డఁ, గెవ్వు మని కేకలిడికొంచు నవ్వువారు
నయి హరిగిరిప్రదక్షిణయాత్ర మిగుల
సొంపుమీఱుచునుండును జోద్యముగను.

సీ. ఇరుగెలఁకులనుండుసరసపుంగవులపైఁ జిఱునవ్వుతోఁ జూచు చిగురుఁబోఁడ్లు
తరుణులపైమిషాంతరమునఁ దమయంత నూరక పడఁబోవు యువజనులును
ఫలములఁ జేపట్టి పరులుత్రోయఁగఁ దూలి పోవుచుఁ జరియించుముదుసలులును
స్తోత్రపాఠముల నస్తోకదీక్షఁ బఠించి వస్త్రంబులఁ జరించు విప్రజనులు
దేవతాలయసాలప్రదేశమందు, వలగొనునవసరంబున బహువిధముల
సంకులంబాయె యాత్రికజనులకెల్లఁ, జూచువారికి సంభ్రంబు దోఁచునట్లు.

సీ. అంబరావృతవదనాబ్జలై వలగొంచు మందతఁ జనుస్త్రైణముఖులు
సంధృతకౌశేయసదమలచేలలై వలగొను క్షత్రియాబ్జాతముఖులు
కరధృతకదళికాకమనీయఫలగుచ్ఛలై యేగు గవరకులాంగనలును
భూరిపటచ్ఛన్నముండితశీర్షలై యరుగుబ్రాహ్మణవిధవాంగనలును
గలసి తళతళ మిలమిల గలగలయని, గొలగొలంచుఁ బ్రదక్షిణములనొనర్చు
చుండ రసికాళి కానంద మొదవుచుండెఁ, జూచువారికిసంభ్రంబు దోఁచునట్లు.

ఉ. యాత్రికులెల్ల దేవళము నందుఁ బ్రదక్షిణముల్ పొనర్చుచున్
క్షేత్రపుద్వారముంగడ విశేషముగాఁ బలుపండ్లు నేయఁగా
నాత్రముతోడ వానిఁ గొని యాగమపాఠకులౌ ధరాసురుల్
గాత్రపటంబులం దునిచి కైకొని పోవుదు రిండ్లకున్ వెసన్.

ఉ. పాయనిభక్తి యాత్రికులు పండ్లను డబ్బులనుం గ్రహించి యా
ప్యాయనలీల దేవళముపై విసరంగఁ దదర్థులెల్ల న
న్యాయముమైని వానికయి "నా దిది నా దిది"యంచు నొండొరుల్
ఢీయని దెబ్బలాటలకు డీకొనుచుంద్రు తదుత్సవంబునన్.

సీ. "అమ్మ వద్దని చెప్ప నాలింపవైతివే నడుగిడలే నం"చు నుడువువారు
'దీనితో మూఁడవ తేప గిరిప్రదక్షిణ మేను జేయుట'' యనెడివారు

"నిన్నటినుండి నే నిరశనంబుగ నుంటి నాఁకలి మెండాయె"ననెడివారు
"పైవర్షమున నీవు పాప నెత్తుకొని రావలె" నంచు నవ్వుతోఁ బలుకువారు
ద్వాదశక్రోశపరిమితాధ్వావృతోరు, సింహశైలప్రదక్షిణసేవఁ జేయు
నపుడువివిధప్రసంగము లాడుకొనుచు
నెట్టులో మార్గమును దరియింత్రు జనులు.

శా. మింటన్ గొందఱు యాత్రికుల్ గుడిని మ్రొక్కిం జుట్టువాక్రొండకున్
గంటల్ మువ్వలు క్షుద్రఘంటికలు వ్రేఁగం గట్టి చిత్రంబుగా
రెంటంబాదునఁ గోకఁ జుట్టి వృషభశ్రేష్ఠంబుఁ గై సేసి వెన్
వెంటం దానిని గొంచు నేగుదురు తప్పెట్లాని యాటాడుచున్.

శా. సంతానార్థసమాగతప్రజలు కాంక్షం దాము దేవాలయా
భ్యంతర్భాగగతప్రసిద్ధ మగుకప్పస్తంభముం జేరి యొం
తెంతో సుంకము లిచ్చి దంపతులుగా నింపారఁ దత్ స్తంభమున్
సంతోషంబునఁ గౌఁగిలించుకొని ధన్యస్వాంతులై యొప్పెడిన్.

శా. హేరాళంబుగ నిట్లు యాత్రికులు సింహేలాధరాధీశ్వరున్
సారెన్ దర్శనముం బొనర్చుట యు నంతన్ గంగధారాస్థలిన్
నీరాటం బొనరింపఁ జేయుటకు సన్నిష్ఠాత్ములై యర్చకుల్
శ్రీరామానుజయోగిపుంగవుని విచ్చేయింపుఁ గావించుటన్.

సీ. ఒకసీమవైష్ణవప్రకరంబు ద్రవిడదివ్యప్రబంధమును శ్రావ్యముగఁ జదువ
నొకక్రేవ క్షితిదేవనికరంబు వేదపారాయణంబును మంజులతఁ బఠింప
నొకవాటి గుణపటుప్రకటభటశ్రేణి ఛత్రచామరపరిచర్యఁ జేయ
నొకచెంత జంత్రవాదకనికురుంబంబు మంగళవాద్యసమ్మదముఁ జూప
హెచ్చుగా వేత్రహస్తులు హెచ్చరికలఁ
దెలుప రామానుజస్వామి దిక్కువిజయ
యాత్రకై యేగుచున్న ప్రయాణమట్లు
తోఁచె సేవించువారిహృత్తోయజముల.

శా. ఆరీతిం దిరుమజ్జనం బచట నైనంతం గరం బర్చకుల్
శ్రీరామానుజవర్యుఁ గోవెలకు విచ్చేయింపుఁ గావించి స
త్కారం బాయనకుం బొనర్చి యటఁ దీర్థంబుం బ్రసాదంబులన్
సారెన్ గోష్ఠుల కీయ వారుఁ గని ధన్యస్వాంతులై యొప్పెడిన్.

మనుమంచిభట్టు—హయలక్షణవిలాసము.

-ఓరుమళ్ళ అచ్యుతరావుగారు, ఎం. ఏ., రాజమహేంద్రవరము—

మనుమంచిభట్టారకుఁడు రచించిన హయలక్షణవిలాసము- ఓబలరాయనికొడుకగు కంపరాయనికి నంకితము చేయఁబడినది. ఏతద్గ్రంథములోఁగంపరాయని గుఱించి చేసినవర్ణనములలో సాళువవంశబిరుదము లన్నియుఁ గూర్పఁబడియుండుటచే నీతఁడును సాళువవంశస్థుఁడని యూహింపఁబడుచున్నది. మీసరగండ, బర్బరబాహు, రాయచౌహత్తమల్ల, ధరణీవరాహ, మోహనమురారి, కఠారిరాయ, కఠారిసాళువ- ఇత్యాదిబిరుదము- లన్నియు సాళువనృసింహరాయలును నాతనిదండనాయకుఁ డగు తుళువనరసరాయలును ధరించినట్లుగా వారియాస్థానకవు లగుపినవీరభద్రుఁడును, నంది మల్లయ్య ఘంటసింగయ్య కవిద్వయమువల్లను మనకుఁ దెలిసియున్నది. కావున నీబిరుదములను ధరించిన కంపరాయఁడు సాళువవంశములోనివాఁ డని యూహింపవచ్చును. అతను దండనాయకుఁ డని తెలియుచున్నది, గాని, యెవరియొద్ద దండనాయకుఁడు గా నుండెనో చెప్పుటకు వీలు లేదు. ఓబలకంపా యని పిలువఁబడుటచే నాతను, ఓబలరాయనికొడుకని స్పష్టము. ఆయోబలరాయఁ డెవరికొడుకో, యేకాలపువాఁడో స్పష్టముగాఁ దెలియదు. సాళువవంశములోని సాళువమంగునకు ఓబలుఁ డని యొకయన్న యుండెను. కంపరాయఁ డాయోబలుని పుత్త్రుఁడేమో యని సందేహము కలుగుచున్నది.

పొదిలిపట్టణపు దండకవిలెంబట్టి సాళువనృసింహరాయలును తెలుఁగు రాయలును నొకకుటుంబములోనివారలే యని తోఁచెడిని. ఆకుటుంబము లోఁ గూడ నిద్దఱు కంపరాయలు కాన్పించుచున్నారు. వీరి కెవ్వరికిని ఓబలరాయఁడు తండ్రిగా నుండ లేదు.

కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారు తమయాంధ్రకవులచరిత్రలో మనుమంచిభట్టుకాలము నిర్ణయము చేయలేక ఓబలకంపరాయ డెవఁడో గుర్తింప లేక యట్టే విడిచిపెట్టిరి.

ఇట్లుండ నీకంపరాయనిగుఱించి మఱికొన్ని చరిత్రాంశము లీగ్రంథమున నాదృష్టికి గోచరించినవి, వానియథార్థసందర్భములు విచారణీయములు

లు. ఈ గ్రంథమందు కొన్నిచోట్ల- పైఁబేర్కొనినబిరుదములు గాక మఱి కొన్ని బిరుదములు కాన్పించుచున్నవి. చాళుక్యతిలక, సాళువకంప, చాళుక్య చూడామణీ, రాయగండరగాళీ- యనుసంబోధనము లచ్చట చ్చట నున్నవి. కావున సాళువబిరుదములు వహించిన యీకంపనృపాలుఁడు చాళుక్యవంశ ములోనివాఁ డని చెప్పవచ్చును. సాళువనృసింహరాయలవంశస్థులు చాళుక్య వంశజు లని చెప్పికొనినట్లు కాన్పింపదు.

రాయగండరగాళీ యనుబిరుదము సాళువవంశస్థు లెవ్వరును వహించి నట్లు కనుపట్టదు. ఈ బిరుదమును గుఱించి మ. రా. రా. నేలటూరి వెంకట రమణయ్య M. A. P. H. D గారు 1929 సం॥ జూన్ నెల భారతిసంచికలో వ్రాసిన ఆరవీటివంశచరిత్రమం దిట్లు వ్రాసిరి. "కొటికంటి రాఘవుడు (ఆర వీటితాత పిన్నమరాజు కొడుకు) కంపిలిరాజు సైన్యముల జయించి యాతని రాజ్యసప్తాంగముల హరించి 'గండరగూళి' యను బిరుదంబు గొనియె నట. ఆరవీటి వంశరాజులందు గొంద ఱీబిరుదమును ధరించినవారు గలరు. సంగ రాంగణచర్య కంపిలిరాయసప్తాంగ గండరగూళి సద్బిరుదాదిసంగ్రహణోజ్వ లా' యన్నపద్యభాగము వల్ల దెలియుచున్నది."

ఇంతియే గాక మఱియొక చక్కని చరిత్రాంశము నాసూక్ష్మపరిశీలనకుఁ గాన్పించినది. ఈగ్రంథమందలి మూఁడవ యాశ్వాసము మొదటి పద్యమున నిట్లున్నది.

క. శ్రీకరకటాక్ష విజయ, శ్రీకాంతా, కృష్ణరాయ సిద్ధకృపాణా
స్వీకృతఫలసత్వర పర, భీకరభటయూథ కంపపృథ్వీనాథా.

అనఁగా మంగళప్రదమైన కటాక్షము గలవాఁడా, విజయలక్ష్మి వరిం చినవాఁడా, కృష్ణరాయనికి సిద్ధమైన ఖడ్గము ధరించినవాఁడా........." యని యర్థ మిచ్చుచున్నది. ఇందు, కృష్ణరాయనికి సిద్ధముగా ఖడ్గమును ధ రించినవాఁడా యనుటచే నీకంపరాయఁడు శ్రీకృష్ణదేవరాయల కాలములో నుండి యాచక్రవర్తి క్రింద సన్నిహితదండనాయకుఁడుగా నుండిన ట్లూహింప వచ్చును. నే నెఱిఁగినంతవఱకు, కృష్ణదేవరాయని సైన్యాధిపతులలో నీయీ బలకంపరాయని పేరు కాన్పింప లేదు. చరిత్రాన్వేషణపరాయణు లగువండి తోత్తము లీవిషయమును నిర్ణయింతురుగాక !

మనుమంచిభట్టారకుఁడు బ్రాహ్మణుఁడు, భైరవాచార్యునిపుత్త్రుఁడు, వదే

శస్త్రుఁడో చెప్పుట కాధారములు లేవు. పేరునుబట్టి బహుశః కర్నూలు గుంటూరుసీమలవాఁ డని యూహింపవచ్చును. కవితాచాతురీధురీణుఁ డని యు, నిఖిలభాషాప్రవీణుఁ డనియు, తాను జెప్పికొనెను. ఈకవి రచించిన హయలక్షణవిలాసము, అయిదాఱాశ్వాసముల గ్రంథ మైనను ప్రస్తుతము మొదటి మూఁ డాశ్వాసములును, నాల్గవయాశ్వాసమునఁ గొంతభాగమువఱకే లభ్యమైనది. కొన్ని వ్రాఁతప్రతులలో, ఆశ్వాసములకు బదులుగా అధికారము లను పేరు కాన్పించుచున్నది.

ఏతద్గ్రంథమందు, అశ్వప్రశంసయు, ఆవర్తలక్షణంబును, దశక్షేత్ర విభాగంబును, గంధలక్షణంబును, పుండ్రలక్షణంబును, నిదానలక్షణంబును, చికిత్సయును, లవణవిధియును, ఉదకవిధియును, ఘాసఖాణప్రకారంబులును, గ్రమంబునం జెప్పంబడినవి.

మనుమంచిభట్టారకుఁడు రచించిన గ్రంథభాగ మే గ్రంథమున కనువాదమో చెప్పుటకు వీలు లేదు. ఈగ్రంథమును శాలిహోత్రాది సంస్కృతకవుల యశ్వశాస్త్రములతో సరిచూచి భాషాంతరీకరణవిషయమును నిర్ణయించుటకు నాకాగ్రంథము లెవ్వియుఁ జిక్కుట లేదు. ఈగ్రంథముయొక్క మాతృకను కనిపెట్టి దానికిని దీనికిని గలపోలికలను నిర్ణయించుట యే విమర్శకులైనను జేయఁబూనినయెడల నేతద్గ్రంథవిమర్శనము సమగ్రము కాఁగలదు. *

మనుమంచిభట్టారకుని శైలి చాల రసవంతముగా నుండి కడుహృద్యమైనది. సామాన్యజనులకు రుచిగలుగని పశుశాస్త్రవిషయ మైనను, ఈకవి తనశైలీమాధుర్యముచే మనోరంజకముగాఁ జేయఁగలిగెను. అచ్చటచ్చట చక్కని యుపమాద్యలంకారములు వాడుకచేసియు, ద్రాక్షాఫలగుళుచ్ఛములవలె మనోజ్ఞ మగు పదజాలము నుపయోగించియు, మృదులకవితాపాకమును మంజుల నిక్వాణగతిని మేళవించి యు, హృదయానురంజకముగాఁ జేయఁగలిగెను. నన్నయాదికవులయందువలె సంస్కృతశబ్దజాల మెక్కువగా నున్నను, అన్వ

* ఈగ్రంథముతోపాటు మఱియొక గ్రంథభాగము గూడ కలసి యచ్చుపడియున్నది. ఆభాగమును అశ్వశాస్త్రసంబంధ మైనదియే. అది కొంకణపతియగు కన్నరాజున కంకితము చేయఁబడినది. ఆకన్నరాజు మల్లయామాత్యునకును భీమాంబకును పుత్రుఁడు. అతనికి రాయచౌహత్తమల్ల యను బిరుదముగలదు. కవియెవరో తెలియదు.

యక్లిష్టత గాని, శబ్దకాఠిన్యము గాని కానఁబడవు. కావ్య మంత యు, నింపు సొంపులతోఁ గులుకుచున్నది. ఈ క్రిందిపద్యముల మురువంపుహరువుం దిలకింపుఁడు.

శా. వేణుక్రౌంచమృదంగదుందుభిలసద్వేత్రనాగోల్లస
ద్వీణావారిద మంజునాదములకుఁ దియ్యంబులై యొప్పని
క్వాణంబుల్ గలవాజి యిచ్చు పతికిం గల్యాణముల్ కంపనా
క్షోణీపాలక సుప్రతాప శుభముల్ స్తోత్రైకపాత్రంబులున్.

ఉ. సారపు నీలమేఘములఛాయలు ఛాయలఁబోవనాడి యం
భోరుహకోమలద్యుతికి బొమ్మల బెట్టి ప్రసన్నమై యంకూ
రరుచిప్రభావములఁ బోర జయించి మనోహరాకృతిఁ
వారణ నొప్పమీఱునది వాజులకెల్ల గుమారమస్థా.

ఆశ్వికసైన్యబల మధికముగా నుండుటచే నశ్వపతులని పేరొందిన తురుష్కప్రభువులతోఁ బోరాడుటకు విజయనగరరాజులును, అశ్వదళములను గొని విదేశములనుండి తెప్పించుచు వచ్చిరి. అశ్వముల నెక్కుడుగా నుంచుకొనుటచే అశ్వపరీక్ష యవసర మయ్యెను. కావున సంస్కృతములో నున్న శాలిహోత్రుఁడు మున్నగువారు రచించిన అశ్వశాస్త్రగ్రంథములను దేశభాషలలో భాషాంతరీకరింప నవసర మయ్యెను. కన్నడభాషలో అభినవచంద్రుఁడను బ్రాహ్మణకవి క్రీ॥ వె॥ 1400 సం॥రంలో అశ్వవైద్య మను గ్రంథమును రచించెను. తెనుఁగున మనుమ చనభ ట్టీయశ్వశాస్త్రమును సులభమైన శైలిని రచించి యాంధ్రదేశీయుల కపార మగు మేలొనరించెను.

చ. అరయఁగ సర్వలక్షణ సమంచిత మైన తురంగరత్నమే
నరునిగృహంబునం దొకదినంబున నుం దగురీతి నుండు నా
పరమపవిత్రగేహమునఁ బాయకనిల్చు రమావధూటి శ్రీ
ధరునియురఃస్థలింబలె ముదం బెసలారఁ బ్రసన్నచిత్త యై.

పాథేయము.

— కవితావినోద- అల్లంసెట్టి అప్పయ్యగారు-పొందూరు. —

గీ. వెలవెలంబాఱు రిక్కలు విధునిమ్రోల
విధుఁడు మార్తాండునెదుటను వెల్లఁబాఱు
విద్యచే మూఢభావంబు పెల్లఁగు
జ్ఞానమున విద్యచేఁ గల్గు గర్వ ముడుగు.

గీ. అడవిలో నెల్లచెట్లుండ ననువుపడును, చిన్నితోఁటలో నయ్యవికొన్నియుండు
జ్ఞానిచెంతకుఁ బెక్కండ్రుపూనివత్తు, రల్పమతిచెంతఁ గొందఱె యాశ్రయింత్రు.

గీ. అంగటంగల వివిధఫలాళికంటెఁ, బెరటిచెట్టునఁ గల పండె సురుచిరంబు
గ్రంథములఁగాంచునీతులకంటెస్వీయము, గాగ్రహించిననీతికిఁ గలదువిలువ.

గీ. అగ్నికొంచెమయైన హెచ్చగును వీవ, నీరుఁ జల్లిన నది యెల్ల నాఱిపోవు
జ్ఞానమదికొంచెమైనఁ బ్రోత్సాహవశత, వృద్ధిఁగను నాశమగునది హేళనమున.

గీ. ఝరులు విస్తృతిఁ జెందు సాగరునిఁ జేరు
కొలఁది, మనుజులు పరమేశుఁ గొలిచి యతని
దరికిఁ జేరు కొలంది, నుదారభావ
కలితసమ్మోదవశతను గ్రాలుచుంద్రు.

గీ. పక్వమైమెత్తఁగానుండి పండు వెలయు, గట్టిదై బిట్టగానుండుఁ గసరుఁగాయ
కరుణచే నొప్పియుండు సుఘనవివేకి, కఠినచిత్తుఁడై యవివేకి కలుషుఁడగును.

గీ. గాలివీచినఁ బుడమిపై ధూళి రేఁగు, నయ్యది యడంగు వర్షమావంత పడిన
గర్వమొదవు నీశునిఁ గూర్చి కడఁగుచర్చ, నశ్రుధారల స్వచ్ఛమై యది యడంగు.

గ్రంథస్వీకారము.

1. ప్రణయచాంచల్యము—ఆంధ్ర ప్రచారిణీ గ్రంథమాలలోని ౬౭ వ పుష్పము. గ్రంథకర్త బ్ర॥ శ్రీ తేకుమళ్ల రామచంద్రరావుగారు యం. యే., బి. యల్. క్షమార్పణము అను గ్రంథమును వ్రాసినది వీరే యని పాఠకులు తెలిసికొనియుందురు. ముప్పదియైదు ప్రకరణములు ౨౭౫ పుటలు. ఆంధ్రప్రచారిణీ గ్రంథనిలయములో, పిఠాపురమున దొరకును. వెల రు 1-8-0

2. సర్వమధురము—ములుగు పాపయారాధ్యమహాకవి రచించినది. వరంగల్ శైవప్రచారిణీ ముద్రాక్షరశాలలో ముద్రింపఁబడినది. సంశోధకులు బ్రహ్మశ్రీ తాడేపల్లి వేంకటప్పయ్యశాస్త్రిగారు- ప్రకాశకులు బ్రహ్మశ్రీ ములుగు వీరభద్రశాస్త్రిగారు. పాపయారాధ్యులు సంస్కృతమున కల్యాణచంపువు మొదలగునవి రచించెను. క్రిందఁ దెల్పఁబడు సరసహృదయానురంజనము మొదలగు మిశ్రకావ్యములను బెక్కింటిని విరచించెను. దేవీభాగవతముం దెనిఁగించెను "జగత్ప్రసిద్ధుఁడైన శ్రీరాజా వాసిరెడ్డి వేంకటాద్రినాయనివారి మహాసంస్థానమున నీయన ప్రధానపండితుఁడు, పరమమిత్రుఁడు, గురుఁడుగా నుండినవాఁడు. ఆ ప్రభువిభావసుండు ౧౭౭౮ సం॥కు సరియగు ధాతువత్సరమున నస్తమించె"నని సంశోధకులు తెల్పియున్నారు, కావున నగవికాలము నద్దియే. ఈసర్వమధుర మచ్చతెనుఁగు ప్రబంధము. 520పద్యములు మూఁడువిన్నపములలో నిమిడ్చెను.

క. శ్రీమతి యనురాచూలిం,దామరవిరికంటి కేలుదమ్మిం గొని నం
చేమో వింటిమి తెల్పుమి,యామెతగదె డెందమునకు నామెతలంపుల్

క. అనినం బ్రోబలుకుల చిక్కనువొందఁగఁ జేయువాని యనుఁ గిట్లనియెా
నునుగాలిమేఁతపానుపు, టనువరి ముచ్చటల వినుఁ డటంచు వలపునన్.

అను పద్యములవలనను,

చ. ఇది యుపరంజిసొమ్మపయి నింపుగఁ గెంపులు చెక్కినట్టు లో
ప్పిదముగ మింటితేర్వరులఁ బెద్దల నిద్దఱఁ జెప్పు కబ్బమై
మొదవులపాల తెమ్మెలన ముచ్చటలం గల ముల్గుపాపయా
రదు లొనరించు సర్వమధురంబున మూఁడవవిన్నపం బగున్.

అను గద్యప్రత్యామ్నాయపద్యమువలనను గథఁ దెల్పెదును. కవిత్వము మృదువుగను సర్వమధురముగ నున్నది, చూడుఁడు-

చ. ఇదివఱ కేమియయ్యె నిఁక నింతట నేమియుఁ జేయకుందువో
కదయను కొంకుమీఁదఁ గొఱగా దిదె డెందము దెల్పుదాన న
న్నదఁగదియించి యేలుకొనవేనియుఁ బుట్టువు లెన్ని యేని నె
త్తైదఁ దుద కీవె చేర్గడఁగఁ దీర్చెద నోర్చెద మీఁదియాసలన్.

చ. పిలిచినఁ బల్కఁడయ్యెఁ గను వేదురు చెందెఁ జలించె డెందమున్
కొలువెఱుఁగండు మేనిసొబగుం గనఁ డెవ్వరి పంపు లేదు లో
వెలిదెలియంకు దప్పియును వేసటయుం గడు పంటమాని నా
కలిజడదారిటిట్టు తను గ్రమ్మిన నగ్గడె తేఁడు నంతలో.

జగ్గయ్యపేఁటలోని ప్రకాశకులకు వ్రాయఁగోరెదము. వెల రు ౧.

---

౩. సరసహృదయానురంజనము—వరంగలు శైవప్రచారిణీ గ్రంథమాల 7 వ కుసుమము. సంపాదకులు కొడిమేల రాజలింగాచార్యులవారు- ఇది మిశ్రకావ్యము- కథ- కుమారస్వామి వివాహము మొదలగుచరిత్రము- వేయిపద్యములకు మించినగ్రంథము, అయిదాశ్వాసములు. మిశ్రకవిత్వమును హృద్యమైనది- కొన్నిపద్యములు.

మ. తలిదండ్రుల్ సకలార్థవేత్త లని వేదంబు ల్వచించుం గదా
తలపోయం ద్వదధీన నౌదు నను నర్థంబేల భావింపరో
తెలియంబోలు నవైన వల్లభ నినుం దేరాదె మజ్జీవనా
కులత ల్దీరుపరాదె యేల పలువాక్కుల్ కర్మభోగ్యంబగుఁ.

మ. నెలఁతా నీసహకారవర్తనము రాణించె న్సదా భోగమం
జులతన్ గొమ్మలకున్ ఘటిల్లెఁ గద మెచ్చుల్లా మరుస్కందలో
చ్చలితానుగ్రహముం బొసంగె నిఁక వైశాఖానుకూల్యంబ మై
కలకంఠీ లలితాంక సార్థకత చొక్కంబయ్యె నం చెన్నఁగ.

ఇది జగ్గయ్యపేఁటలోని ములుగు వీరభద్రశాస్త్రిగారియొద్దఁగాని వరంగల్ శైవప్రచారిణీ ముద్రాశాలలోఁగాని దొరకును. వెల రు 1-4-0

---

4. కృష్ణార్జునసంవాదము—(ద్విపద)గయోపాఖ్యానము. దీనిని రచించిన కవి సంస్కృతప్రబోధచంద్రోదయ నాటకమునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాసిన నాదెండ్ల గోపమంత్రి. హైద్రాబాదు రెడ్డివిద్యార్థి వసతిగృహము భాండాగార క్షేమంకరు లగు శ్రీ సురవరము ప్రతాపరెడ్డిగారు సంపాదించి ముద్రింపించి ప్రకటించిరి. ముద్రితప్రతిలో లేక పరిషత్పుస్తకభాండాగారమున నున్న 4514 సంఖ్యగల తాళపత్రగ్రంథములో నున్న గ్రంథాదిచరణములు మే మిందు లోకమునకును ద్వితీయముద్రణమున వారు చేర్చుటకును నీక్రింద నిచ్చుచున్నాము.

"కాంతామనోహరాకార విస్ఫూర్తిఁ, గంతుజయంతసంకాశుఁడై తనరి
శ్రీయశోనిత్యుండు శ్రీకృష్ణదేవ,రాయసామ్రాజ్యభారధురంధరుండు
బలవదరాతి భూపతినతపాద, తలుఁడు సాళువతిమ్మదండనాథునకు
లక్ష్మీమహాదేవిలాలితనొప్పు, లక్ష్మన్నకు జనించి లాలితశ్రీలఁ
బెరిఁగిన తిరుమలాంబికఁ బెండ్లియాడి, నిరుపమప్రాభవనిత్యుఁడై వెలసె
నతనికి ననుజుండు ననఘవర్తనుఁడు, చతురనానాగుణజాలకోవిదుఁడు
భద్రలక్షణ రామభద్రప్రసాద, సద్రాజ్యబహుళదక్షణవిచక్షణుఁడు
సమదశాస్త్రవరాజసచివమూర్ధంత్రి, తిమిరసూర్యుండు ... ...
వరగుణాచారవిశ్వంభరాచక్ర, పరిపూర్ణయశుఁడు గోపప్రధానుండు
చండమహీధవ సాళ్వారితిమ్మ, దండాదినాథ సంతతకృపామహిమ
వినుతి కెక్కిన కొండవీటిదుర్గంబు, ఘనత నేలుచు సొంపుగా నొక్కనాఁడు
నవరసజ్ఞులును బాంధవులు మాగధులు, కవులును రాజపుంగవులును గొల్వ
వన్నెగాఁ గోవిదవర్గంబు ... ...నున్నతశ్రీలఁ బేరోలగం బుండి
మద్వంశ్యకర్తయై మహినుతిగన్న, సద్వర్తనుండు విశ్వామిత్రమౌని
యజ్ఞవాటమునఁ బాయని వేల్పుగాన, విజ్ఞానమునఁ జాల వివరించి కొండ
వీటి కాభ్యంతరవిలసిత యజ్ఞ,వాటి కారాసు వేశ్వరునకు వరుసఁ
బ్రాకారగోపుర ప్రాసాదతతులు, శ్రీకర ప్రభలచేఁ జెన్నొంది వెలయఁ
గట్టించి నలుగడఁ గాంతిగాఁ జేసి, మట్టుగా దేదీప్యమానమై వెలయఁ
బొరివజ్రవైడూర్యపుష్యరాగములఁ, బరఁగంగ సోపానపంక్తులు గట్టి
బలితంపు హేమకుంభంబు లెత్తించి, వెలయంగ నిత్యనైవేద్యంబు కొఱకు
నలఘుతరశ్రీల కాస్పదంబగుచు, నలరెడు మైదవోలను పురోత్తమము

వినుతమహోత్సవవిగ్రహంబులును, జెనుపొంద వేడ్క నర్పించి చిత్తమున
దనివోక వాక్ప్రౌఢి జాయగాఁ గోరి, వనజాతబాంధవాన్వయవర్ధనునకు
నిరుపమరుచిహారినీలవర్ణునకు, పుద్దండదళితశంకరకార్ముకునకు
బంధురమూర్తికిం బౌలస్త్యదైత్య, గంధదంతావళకంఠీరవునకు
శతమఖప్రముఖనిర్జరనికురుంబ, నతవతాంభోజాతునకులన త్కొండ
వీటికాభ్యంతరవిలసితయజ్ఞ, వాటికారాఘవేశ్వరునకుఁ బరమ
శాంతమానసునకు జానకీపతికి, నెంతయుఁ బ్రీతిగా నేరచియించు
చారుకృష్ణార్జునసంవాదమునకు, నారూఢవృత్తాంత మది యెట్టిదనిన
శ్రీవత్సలాంఛను శ్రీరామచంద్రు, భావంబులోన సద్భక్తిఁ దలంచి
మును నైమిశారణ్యమున శౌనకాది, మునులు సూతుని జూచి మురవైరితొల్లి."

అంతమునఁ గొంత భేదము గలదు.

...శౌనకాదిప్రసిద్ధ, మునులకు వేడ్కతో మును విన్నవించె
ఘనపురందరశిలాఘనవర్ణుపేర, సనకాదియోగీంద్రసన్నుతుపేర
...వత్సలు కొండ, వీటికాభ్యంతవిలసితయజ్ఞ
వాటికారాఘవేశ్వరుపేర వెలయు,
భూచక్రమునన్నృపపుంగవసభల, నాచంద్రతారార్కమై.

ఈ భాగములో, కొండవీటిలో, తమగో త్రకర్తయైన విశ్వామిత్రుని క్రతు రక్షకుఁడైన "యజ్ఞవాటికారాఘవస్వామియాలయము బాగుచేయించినట్లును, ఆదేవునకు మైదవోలనుగ్రామమిచ్చినట్లును మొదలైన చరిత్రము కొంత కనఁబడుచున్నది.

గ్రంథపాఠములును దప్పులును బరిషత్పుస్తకమునందునుఁ గొన్ని గలవు. ముద్రితప్రతిప్రారంభపత్రమునకును, పరిషత్ప్రతిప్రారంభపత్రమునకును చాలభేదము కన్పట్టుచున్నది. రెండుపాఠములు న్యోకనోట వెలువడినవిగాఁ దోఁచదు. ఈ గ్రంథము వెల రు ౦-౬-౦ హైదరాబాదులో శ్రీయుత సురవరము ప్రతాపరెడ్డి బి. ఏ., బి. యల్. గారియొద్ద దొరకును.

---

5 వేదాంతగీతాడిండిమము—శ్రీశంకరభగవత్పాదాచార్యుల సంస్కృతమునకుఁ దెనుఁగు- తూ॥ గోదావరి, గవర్నమెంటు మేడపాడు బోర్డుబాలికా పాఠశాలా ప్రధానోపాధ్యాయులు బ్ర॥ పెండ్యాల నారాయణశర్మగారిచే వ్రాంధ్రీకరింపఁబడినది. 94 గీతపద్యములు. కొన్ని పద్యములు చిత్తగింపుఁడు—

గీ. సత్యమెప్పుడు బ్రహ్మము జగము మిథ్య, జీవుఁడే బ్రహ్మమితరునిఁ జెప్పవలదు
దీనిఁ దెలిసిన మనుజుండు తేజరిలుచు, ముక్తినొందుట తథ్యంబు ముద్దుకృష్ణ.
గీ. బ్రహ్మజీవుల భేద మబద్ధ మెపుడు, స్తంభచేతను లేదుసూ జగతి సత్త
లన్నిటికి భేదముండెను ననెడిమతము, ఇలను లేదెంచి చూచిన నీశకృష్ణ.

సంస్కృతపరిచయములేని మోక్షార్థు లీపవిత్రగ్రంథము నుపయోగించికొని కృతార్థు లగుదురుగాత. గ్రంథము కవిగారియొద్దనే దొరకును. వెల వేయఁబడి యుండలేదు, గాన, నిది మఱియు వెలలేనిది.

---

6. కథాసుమాంజలి.

తెలుఁగుకథలు- బ్ర॥శ్రీ చెన్నపురిసేవాసదనములోని తెలుఁగుపండితుండగు ఆకుండి వెంకటశాస్త్రిగారు, పిఠాపురం హైస్కూలులో నుపాధ్యాయులు బ్ర॥శ్రీ మాచిరాజు సీతాపతిరావుగారు, కురుమెళ్ళ వెంకటరావుగారునను ముగ్గురచే రచియింపఁబడిన 72 పుటలపుస్తకము. చెన్నపురి, శంభుదాసువీథిలోని టి. వి. చెల్లప్పశాస్త్రి అండు సన్సువారు ప్రకటించిరి. ఇందు హలు రేషస్, మూఁడుప్రశ్నలు, మీనలాదేవి, యూలిసిస్, కృష్ణకుమారీ దేవి, కర్మాదేవి, మనోరమ, భ్రాతృవాత్సల్యము నను నెనిమిదికథలు గలవు. అందందు, వ్రాఁతతప్పులు గలవు. ఐవనుఁడు కొంచమువివేకి- ఉత్తరప్రత్యుత్తరములఁ జఱుపుచు, అంగసౌష్టవము, ఆతనికివ్వబోవునెడ- అఱసున్నలు బండిరాలు నొక్కనియమముగా లేవు. శైలి చాలభాగము సుగమముగనే యున్నది. 33 పేజీలోనుండి కొంత,

"ఒకనాఁడు కృష్ణకుమారి దేవళమున కేగి తనచెలికత్తెలతో సరససల్లాపము లాడుచు గృహమున కేగుచుండ రామసింగు ననుచరవర్గములోని ముగ్గురు దుండగీండ్రు తమముఖము లితరులకుఁ గనఁబడకుండఁగ వికృతవేషములఁ దాల్చి వచ్చి యామె నాకస్మికముగ ముట్టడించి బంధించి వైచిరి. అట్లు బంధించి సమీపమున నున్నయొకపొదలోని కీడ్చివైచిరి." దీని వెల రు 0-4-0 పై చెల్లప్పశాస్త్రి అండు సన్సువారియొద్ద దీనితోపాటు- పాఠశాలలలో నుపయోగపడు పుస్తకములు, వాచకములు, భూగోళములు, కథలు, మొదలగునవి దొరకును. పుస్తకములపట్టికకై వ్రాసి తెప్పించిచూడుఁడు.

7. శ్రీవీరేశలింగస్మృతి.

గుంటూరు బ్ర॥ రాయసము వెంకటశివుఁడు ఎం. ఏ. యల్. టి. గారు వ్రాసినది. కీ॥ శే॥ రావుబహద్దరు కందుకూరి వీరేశలింగముపంతులుగారి జీవిత చరిత్రములోని కొన్నిభాగములు. ఇందు 12 ప్రకరణములు గలవు. శ్రీవేంకటశివుఁడుగారు పంతులుగారితోఁ గల పరిచయమున నపుడపుడు గ్రహించిన వారివిషయము లన్నియు నిందుఁ గూర్చుచువచ్చిరి. వీరేశలింగముపంతులుగారి చరిత్రము జగద్విదితము. గ్రంథముం జదివి తెలిసికొందురని విశేషించి యిందు వ్రాయఁబూనలేదు. వెంకటశివుఁడుగారు పంతులుగారియం దున్న భ్రమప్రమాదాదులను మంచిచెడ్డలను నిందు నిష్పక్షపాతముగ వివరించిరి. దీనివెల 0-8-0 ఇదియేకాక యితరములగు కథాగుచ్ఛము, కమలాక్షి, రాజేశ్వరి, చిత్రకథామంజరి, వ్యాసావళి, హిందూసుందరీమణులచరిత్రము మొదలైనవి గుంటూరులోఁగాని, భీమవరములోఁగాని రాయసము వేంకటశివుఁడుగారి యొద్దను-గుంటూరు, భీమవరము, నరసాపురములలో రాయసము సోదరులయొద్దను దొరకఁగలవు.

---

8. ఆత్మకథ—ద్వితీయసంపుటము ఇందునాలు, నైదుభాగములు గలవు. మహాత్మగాంధీగారి యాత్మకథకుఁ దెనుఁగు. నాలుగవభాగములో ౪౭ విషయములను, అయిదవభాగములో ౪౩ విషయములును గలవు. ఇది మహాత్ముని యాత్మకథయే గాని, ప్రతిమానవునకును నాత్మజీవనమున కుపయోగపడును. ధర్మతత్త్వజ్ఞులు ధర్మశాస్త్రంబని యధ్యాత్మవిదులు వేదాంతమనియు నిట్లు పలువురు పలుదెఱంగులఁ దలఁపఁదగియున్నది. శతావధాని బ్రహ్మశ్రీ వేలూరి శివరామశాస్త్రిగారి యనువాదమును దగినట్లు హృదయంగమముగ నున్నది-శైలికై పూర్ణాహుతి ౩౫౭ పుటలోని కొన్ని బంతులు.

“సత్యముకంటె వేఱుగా పరమేశ్వరుఁ డొకఁ డున్నాఁడని నా కనుభవములేదు. సత్యమున కహింసయే రాజమార్గమని యీ గ్రంథమందలి ప్రతిపుటయుఁ జెప్పఁజాలనియెడల నా యీ ప్రయత్నమంతయు వ్యర్థమని తలంతును. నా ప్రయత్నమంతయు వ్యర్థమయినను నాసిద్ధాంతము వ్యర్థము కాదు. ఇంతకును నాయహింస సత్యమైనను అపక్వముగనే అపూర్ణముగనే యున్నది. కావున నాకనుఁగొనఁగలిగిన దాసత్యసూర్యునిలో నొకకిరణమే.” ఇది మహాభారతములోని, ఉపవాసవ్రతముకంటె వేఱుతపములేదు. వ్రతమనఁగా మేనిప్రన్నదనము నివురచేతగాదు, సత్యమునహింసయును గాని” యనియున్నమాటలను దలపించుచున్నది. 388 పుటలమూలమును 46 పుటలు అకారాదిపదాదిసూచియుఁ గల దీని వెల రు 1. ఆంధ్రపత్త్రికాకార్యాలయమున దొరకును.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

ఆంధ్రశబ్దచింతామణి.

పీఠిక.

ఉ. శ్రీకరశాఖమై ద్విజనిషేవితమై సుమనఃప్రజీవనం
బై కలధౌతసుందరమహాచ్ఛదమై సుమసారవద్ద్యుతి
ప్రాకటమై ప్రశస్తపదపల్లవమై యలరారునాశ్రితా
నీకఫలప్రదంబు హరినిర్జరశాఖి సమాశ్రయించెదన్. 1

సీ. చిన్ని చెందొవవిందు కన్నెగేదఁగిరేకు దోఁపిన యందంపుదుఱుముతోడ
సరసదూర్వాదళాంకురగుచ్ఛకచ్ఛాయ లీను నిద్దంపు నెమ్మేనితోడఁ
గరుణారసమరందభరసంభృతమ్ములై తనరు నేత్రారవిందములతోడఁ
గాలాహిక్రియ నభక్తజనంబులకు భయోత్పాదియౌ నభయహస్తంబుతోడ
హృదయమునఁ గానుపించి యభీప్సితప్రబంధశబ్దార్థవిజ్ఞానభవ్యభక్తి
యొసఁగుఁ గావుతఁ దల్లి భక్తాఘదళన,లావి దక్షిణకాళికాదేవి నాకు. 2

వ. అని యిష్టదేవతాప్రార్థనంబు చేసి మున్నొక్కనాఁడు విద్యానగరిలో నచిం
త్యకాషణోపాగమ స్నేహసాహచర్యం డగుశివయోగివర్యుచే దేవచో
దనం బ(రి)ప్రాప్తమైన యంధ్రశబ్దచింతామణిగ్రంథఁబు లోకోపకారార్థం
బుగాఁ డీక గావింపంగోరి నెమ్మనంబున. 3

ఉ. ఏమిమహాద్భుతం బది హారీహారి యెక్కడియాంధ్రశబ్దచిం
తామణిఫక్కి యెక్కడిమతంగనగంబు యుగాదిసంభవుం
బై మని చన్న నన్నసమహాకవి యెవ్వఁడు సిద్ధుఁ డెవ్వఁ డా
హా మదగణ్యపుణ్యసముదగ్రతఁ జేకుఱెఁ గాదె యిన్నియున్. 4

మ. ఇలఁ బ్రజ్ఞాధికు లౌకవుల్ మునుపు లేరే వారు వ్యాఖ్యానక
ర్తలు గానోపరె పెక్కువత్సరము లంతర్భూతమైయున్న యీ
తెలుఁగువ్యాకరణంబు నా కొసఁగెఁ బ్రీతిం డీక గావింపు మం
చలసిద్ధుండు మదిష్టదేవత విరూపాక్షుండు నిక్కంబుగన్. 5

వ. అని గణించి లోకోపకారసుకృతకీర్తిలాభవితర్కంబునం బ్రవర్తించి యాంధ్ర
వ్యాకరణభాష్యనిబంధనోత్సుకుండనై యం దాది నస్మచ్చరిత్ర మభి
వర్ణించెద. 6

సీ. స్థిరకీర్తి యెలకూచి తిప్పనార్యుఁడు గాంచె శుచిశీలు వల్లభసోమయాజి
నతనికిఁ దిప్పన్న యజ్ఞన్న యు ననంగ సుచరిత్రు లిద్దఱు సుతులు పుట్టి
రాతిప్పనకు భైరవన్న నన్నయ నాఁగ నలఘు లిద్దఱు తనూజులు జనించి
రా భైరవునకు నొజ్జరతిర్మలయ్య రామనయుఁ జిట్టపయు సూరనయుఁ గల్గి
రాతిరుమలేంద్రుఁ డళియరామావనీశ,దత్త యెడవిల్లిముఖ్యసద్గ్రామ హేమ
చామరచ్ఛత్ర పల్యంకికామణీవి,భూషఁడై వైదుషీస్ఫూర్తిఁ బొలుపుమించె.

ఉ. అత్యనఘుండు రామఘనుఁ డాత్మజులం గనియెన్ శుచిత్వసాం
తత్యగభీరు భైరవుని నాగన నప్పన రామధీమణిన్
ధృత్యమరాద్రి భైరవమనీషికిఁ గల్గిరి సత్సుమారు లా
దిత్యుఁడు కృష్ణసత్కవి సుధీజనవందితుఁ డబ్బనార్యుఁడున్. 8

గీ. పాకనాఁటిసకలపండితకవిజనా,చార్యుఁ డైనకృష్ణయార్యవర్యు
నకును లక్ష్మమాంబికకు నేను నాదిత్య, కవియుఁ గల్గితిమి జగన్నుతులము.

సీ. భాష్యాదిబహుశాస్త్రపరిచయోదాత్తుఁడఁ గౌముదీనాటకకావ్యకవిని
భాషావివరణాఖ్యభవ్యశాస్త్రకరుండ బాహటస్థాననిబంధనుండఁ
జంద్రాపరిణయాదిసత్కృతిస్రష్టను దీప్రవామనపురాణప్రబంధ
భ్రామరీగీతప్రబంధౌఘకర్తను దక్షిణకాళికాతంత్రచణుఁడఁ
బ్రకటరాఘవయాదవపాండవీయ,నామకశ్లేషకవితాప్రణామకుండ
ననఘకౌండిన్యగోత్రుండ నఖిలసుకవి,తాస్వతంత్రుండ బహుకళాధరుఁడ నేను.

వ. ఆంధ్రశబ్దచింతామణి తెలిఁగించెద నిది తొల్లి సకలకవితాప్రవర్తకుండగు
శబ్దశాసనుండు సకలకవిహితంబుగా యథోచితసూత్రగర్భితంబులగు నార్యా
వృత్తంబులఁ బంచపరిచ్ఛేదకంబుగా సమకట్టె నేను నానేర్పుకొలందిఁ
దత్సూత్రవిభాగంబును దత్ప్రమేయవివరణంబును దదుదాహరణస్వరూపం
బులును నంధ్రమయగద్యపద్యంబుల నేర్పరించి నాయాత్మదేవతయగు నం
బాదేవికర్పించువాఁడఁ దదుపక్రమం బెట్టి దనిన. 11

సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము.

విశ్వశ్రేయః కావ్యం త దదోషౌ పరిష్కృతౌ చ వాగర్థౌ
సా వా గ్యా రసవృత్తి స్సార్థో హి రసో యథాతథం*కవిభిః. ౧

ఈయార్య నాలుగు సూత్రములు- ప్రథమసూత్రమున కర్థ మేదన్న-
కావ్యం కవియొక్క కర్మము, ప్రబంధము- ఓయి ! కవికర్మము హాసవిలాసాది
కమును-అది యుఁ గావ్యమటోయి యంటేఁ గాదు-ఏకర్మముచేతఁ గర్తకుఁ గవి
యను వ్యవహార మౌనో యది కావ్యము- వాచకత్వవాచకత్వములవలెనే
యిదియును అట్టికావ్యము-విశ్వశ్రేయః-సర్వధర్మములలో శ్రేష్ఠము. "నా నృషిః
కురుతే కావ్యం" అన్నాఁడు గనుకను "యశేర్ప్రవృత్తిః కవేర్వచః" అన్నాఁడు
గనుకను, పవిత్ర మనుట. "మహర్షివీర్యః ప్రవిభావనాత్మసాత్కృతామరో
కృతిమహ్నాతియుక్తిమార్గాః, సమర్థాస్సాన్ఖిలదేహినాం భవేత్కవిః పుసీతేచ
గిరా విపాప్మనా" అనెడిన్యాయమున విద్వత్కృత మైన కావ్యము సర్వోత్కృ
ష్టము. అది యెట్లనలె నంటేని- ఇష్టాపూర్తములలోపలను, పూర్తవిశేషమైన
కావ్యము సర్వపాపహరము గనుకను నిత్యకీర్తికరము గనుకను "కీర్తిం స్వర్గఫలాం
మాహు రాసంసారం విపశ్చితః"- అని యు, "మహాకీర్త్యా" అనియు మొదలైన
శ్రుతిస్మృతిపురాణేతిహాసములచేతఁ గీర్తి ప్రతిపాదింపఁబడును గనుకను "ఏకశ్శబ్ద
స్సమ్యజ్ఞాతః సుష్ఠుప్రయుక్తః స్వర్గే లోకే కామ ధుగ్భవతి" అని యు- "ఉపదిశతి
హితార్థాన్ శ్రేయసీసన్మతా యా శమయతి దురితౌఘం మంగళం చాతనోతి,
అభిముఖయతి దేవాన్ సత్కృతిః కీర్తిహేతు ర్నయతి ధన మశేషా నంకితాం
శ్చ ప్రబన్ధాన్"అనియు-"తటాకం ధననిక్షేపం ద్విజస్థాపన మేవచ, వనం శివా
లయః కావ్యం నందనశ్చ సదానృణామ్, ముక్తిదా స్సప్తసన్తానా మహా
పాతకినా మపి తారయన్తిచ దుర్గేభ్యః పిత్రూ నుభయవంశజాన్" అని
యు- "మహానదీప్రవిష్టాని రథ్యాముఖానీవ పావనాః, కావ్యేష్వర్పితనామా
నః సేవ్యన్తే మానవై ర్నరాః" అని యు, అనేక శ్రుతిస్మృతి పురాణేతిహాసవచ
నాదులచేత వర్ణింపఁబడ్డది గనుకను వ్యాసాదులు ప్రవర్తించిన విశిష్టాచారము
గనుకను, కావ్యము సర్వోత్కృష్టము. త దదోషౌ పరిష్కృతౌచ వాగర్థౌ-తత్=
ఆకావ్యము,అదోషౌ=అపార్థాదిదోషరహితములును, పరిష్కృతౌచ=గుణాలంకా
రయుక్తములు, నైన, వాగర్థౌ=వాగర్థములును, రెండువిశేషణము లేమోయి

* యథా.తథ.- పా.

యుంటే- క. "దేశాని సురాసురేంద్రులు । కాకఘూకములకరణి......భీకర రణంబు సలిపిరి" అనువాక్యములు గుణాలంకారయుక్తములయినం గాని దోష సహితములు గనుక కావ్యము గాదు.

క. ప్రాతఃస్నానము చేయుదు, రాతతమతి సంధ్య వార్చి యౌపాసనముం
సీతాపతిపూజయు సం,ప్రీతి నొనర్తురు పురిం ధరిత్రీదివిజుల్.

అనువాక్యము, అదోష మైనను గాని గుణాలంకారయుక్తము గాదు, గనుక కావ్యము గాదు. సాన్వాగ్యా రసవృత్తిః- యా=ఏదైననేమి, రసవృత్తిః= విభావాది రూపములచేత రసమునకు ఆశ్రయమై యుండునో, సా=అది, వాక్= శబ్దమనంబడును. సాధ్యో హి రసో యథాతథం కవిభిః- శబ్దమనంగా రసాశ్రయ మైనది గనుక, యథాతథం=ఏరూపమున నైనను, కవిభిః=కవులచేతను, రసః= రసము, సాధ్యోహి=సాధ్యముచేయం దగ్గది. ఏయేరూపమున నైన ననంగాను సంస్కృతకావ్యములే కావలె ననవలదు సకలజనవేద్య రసము లైన భాషాకావ్యములును బాపహరములే, అని ప్రథమసూత్రమునకు ఐకమత్యము కల్పించుకొనునది. కవిభిః=కవీశ్వరులచేతను, సాధ్యోహి=సాధింపందగినదిగదా, "కవిభిస్సాధ్యః" అని విధిరూపప్రత్యయయోగ మున్నది గనుక యథోచితలక్షణ కవికల్పితకావ్యమే పవిత్ర మనుట.

"సత్కులీన శ్శుచి ర్దక్షశ్ఛన్దోవ్యాకరణాదివిత్ ।
ప్రశాన్తస్సుభగాకారో దైవజ్ఞశ్చ కవి ర్భవేత్"

అన్నాండు గనుక, యీలక్షణములు గలకవి పవిత్రుండు. అతండే, శుచిః కవిః. "కవిగం సమ్రాజం" మొదలైన శ్రుతివాక్యములచేతను పవిత్రుం డని చెప్పంబడును. తత్కావ్యమును బవిత్రమే యనుట. ఓయి! కల్పనాసమర్థుం డైననే చాలును,

"విభావకో భావితవస్తువర్ణనః ప్రభుః పురాణాగమశాస్త్రలోకదృక్ ।
కవిఃప్రశస్తో జ్జ్వలవాక్ప్రయోగవిత్ప్రమోదమాప్నోతిపరత్రచేహచ"

అని వాక్ప్రయోగదక్షుండు, ఉభయలోకపూజ్యుండుగాను చెప్పంబడును. కులీనత్వాదిగుణము లేవోయి యంటేని-

"న శూద్రస్య వచో గ్రాహ్యం శునోచ్ఛిష్టం హవి ర్యథా" అని మొదలైన నిషేధము లున్నవి గనుక కులీనత్వాది గుణములుగల లక్షణవంతుండే కవి యని తెలియునది. ఓయి! రసస్థితి యుండిన భాషాకావ్యము లైనను

బవిత్రములే యుంటివి. విదేశభాషలు స్మృతినిషేధములు మ్లేచ్ఛనములుఁగనుక శ్రుతినిషిద్ధములును-అవి యెట్లు పవిత్రములు? అంటే-

స్వస్థానవేషభాషాభిమతాస్సంతో రసప్రలుబ్ధధియః
లోకే బహుమన్యన్తే వైకృతకావ్యాని చాన్య దపహాయ.

స్వస్థాన=స్వదేశమండలి, వేషభాషా=వేషభాషలయందు- అభిమతాః=అభిమానము గల, సన్తః=పెద్దలు, రసప్రలుబ్ధధియః= రసప్రలుబ్ధమైన బుద్ధిగలవారై, లోకే=లోకమందు, వైకృతకావ్యానిచ=దేశభాషాకావ్యములను, బహుమన్యన్తే=బహుమానింతురు. మ్లేచ్ఛనములు శ్రుతిగర్హితములైనంగాని, అవివిడిచినవ్యవహారహానియగుచున్నదిగనుక యపరిహార్యము. అందులో రసవత్కావ్యములైన రసబలముచేత భగవత్పరములు జ్ఞానసకరములును సత్పురుషపరములును ధర్మప్రవృత్తిపరములును నగుచున్నవి, గనుక, బలవదిష్టానుబంధములై యున్నవి. బలవదిష్టానుబంధము లయిన యెడల నిషిద్ధములు సహా గ్రాహ్యములు. అది యెట్లంటేని- క్రత్వర్థము గవాదిస్పృతిగ్రహము, ధర్మార్థము కాటసాత్మ్యాదికము- తీర్థయాత్రార్థము కీకటాదిప్రవేశము మొదలైనవి గ్రాహ్యము లౌచున్నవి. కాటసాత్మ్యాదికమువలెనె భాషాస్వీకారము కేవలము గర్హితము కాదు. గర్హితమైనయెడల ప్రాకృతాదిదేశభాషామిశ్రములైన రూపకకావ్యములు యుగయుగములపెద్ద లేలస్వీకరించెదరు. అటుగాన,

"దేశభాషాపురాణాని రచితానిచ మానుషైః,
శ్రుత్వా కావ్యేతిహాసాంశ్చ భయమాప్నోతి మానవః"

అను వచనములకుఁ దాత్పర్యము వేఱే యున్నది. స్వదేశవ్యతిరిక్త దేశభాషానిబద్ధము లైన రామాయణ, భారత, భాగవతాదులు జప్యబుద్ధిచేత నాచరింపవల దనుట. అనంతరసూత్రముచేత, ఈయర్థమే చెప్పుచున్నాఁడు. అన్య దపహాయ= ఇతరభాషాకావ్యాదికము విడిచి, అపరిస్ఫుటార్థము లైన యితరభాషలవలన ఫలము లేదు. పరిస్ఫుటార్థరసము లైన స్వదేశభాషాకావ్యములవలన పురుషార్థము కలదు. కనుక, ఆంధ్రులకు, ఆంధ్రభాషాకావ్యములు గ్రాహ్యములు. కావ్యానిచ అని చకారప్రయోగమువలనఁ బదపదార్థవిచారణనిపుణులు సంస్కృతకావ్యముల నాచరింతు రనుట. ఇట్లన్నందుచేత సంస్కృతమందు అధికారానుభావములు లేని స్త్రీశూద్రద్విజాదులకైన నిదే యావశ్యక మనుట.

సిద్ధి ర్లోకాద్దృశ్యా లోకోఽనన్యాదృశ శ్చ నిత్య శ్చ
సంస్కారార్థో నియమోఽనియమాద్గ్రామ్యం హి యత్త్వపభ్రంశః. ౨

ఇవి నాలుగుసూత్రములు. సిద్ధిః=ఆంధ్రభాషాసిద్ధి, లోకాత్=లోకవ్యవహారమువలన, దృశ్యా=చూడఁదగినది. వ్యవహారసిద్ధ మనుట. లోకః=లోకవ్యవహారము, అనన్యాదృశశ్చ=భిన్నప్రకారమైనది కానిది యు, నిత్యశ్చ=నిత్యమైనదియు. ఎప్పటికి భాషాకవిత్వములును గలవే యనుట. నియమః=లక్షణము, సంస్కారార్థః=సంస్కారముకొఱకు, సలక్షణమైనదిసంస్కారవంత మనుట. అనియమాత్=లక్షణము లేనందుచేత, గ్రామ్యం హి=గ్రామ్య మగును. యత్తు=గ్రామ్య మనునదేదో, అపభ్రంశః=అదే, అపభ్రంశ మనిపించుకొనును. అపభ్రంశ యోగ్యము గాదు గనుక తద్వివేకముకొఱకు, ఈశాస్త్రమునఁ బ్రవర్తింపవలె ననుట. లక్షణము గలిగినది యగ్రామ్యమును, లక్షణము లేనిది గ్రామ్యము నైనం గను కుదాహరణములు.

క. హరిముఖసురపాలులకున్, భరియింపఁగ రానివేల్పు పరమేశమనో
హరహంసనరముసంతత, కరుణ శుభాలొసఁగు శైలకన్యా మాకున్.

ఈపద్యములో సురపాలులకు, సరము, శుభాలు, శైలకన్యా, యనెడివి యుక్తలక్షణములు గాకున్నవి, కాఁగా గ్రామ్యములు. ఇవి సలక్షణము లైన సామ్యములు-

క. హరిముఖసురపాలురకుం, బరికింపఁగ రానివెలుఁగు పరమేశమనో
హరహంససరసి సంతత, కరుణ శుభము లొసఁగు శైలకన్యక మాకున్.

గ్రామ్యసామ్యభేదము లిట్లాగె తెలిసికొనునది.

ఆద్యప్రకృతిః ప్రకృతి శ్చాద్యే త్వేషా తయో ర్వికృతిః
కేవలత యానుసర్ప త్యుభేచ యేయం యథాతథం భాషా. 3

ఇది యేకసూత్రము. ఆద్యే=సంస్కృతప్రాకృతభాషలు, ఆద్యప్రకృతిః=ఆద్యప్రకృతియు ను, ప్రకృతిశ్చ=ప్రకృతియు ను, అనిపించుకొనును. ఏషాతు=ఈయాంధ్రభాషమైన, తయోః=ఆరెంటికి, వికృతిః=వికృతి యనిపించుకొనును. యా=ఏదైననేమి, ఇయంభాషా=ఈయాంధ్రభాష, యథాతథం=యథేచ్ఛముగాను, ఉభేచ=ఆరెంటిని, కేవలతయా=ప్రత్యేకరూపముచేతను, అనుసర్పతి= అనుసరించును. దీనితాత్పర్యము- కొన్ని తెలుఁగుమాటలు సంస్కృతము

నకే ప్రత్యేకముగాఁ దద్భవతత్సమము లౌను, కొన్ని ప్రాకృతమునకే ప్రత్యేకముగాఁ దద్భవతత్సమము లౌను-అది యెట్లంటేని- సముద్రమునకు సంద్రము, చంద్రునకు చందురుఁడు, మొదలైనవి ప్రాకృతమును మించి మొదలిసంస్కృతమునకే తద్భవము లైనవి. ప్రాకృతమున కైన-సముద్దము, చందుఁడు, అని రావలయును. కృష్ణుఁడు మొదలైనవి సంస్కృతమునకే తత్సమము లైనవి. ఇంక లక్ష్మికి లచ్చి, ఖడ్గమునకు కగ్గము, మొదలైనవి సంస్కృతమును ముట్టక ప్రాకృతమునకే తద్భవములైనవి. సిరి, మట్టి, పాలి మొదలైనవి ప్రాకృతమునకే తత్సమములు. ఈలాగుననే ప్రాకృతభేదములైన, సౌరసేన్యాదిభాషలకును ప్రత్యేకప్రత్యేకములుగాఁ దద్భవతత్సమము లౌను. సూత్రకి సుద్ధి, ద్యూతమునకు జూదము, సౌరసేనికే తద్భవములు. యక్షులు జక్కులు, మాగధీతద్భవము. గుణము గొనము, పైశాచీతద్భవము. రాజకులము రాచకొలము, చూలికా తద్భవము. స్నిగ్ధము నిద్దము, మూక మూఁగ, అపభ్రంశతద్భవములు. ఈలాగునఁ దత్సమములును తెలిసికొనునది.

ఆద్యాయాః పఞ్చాశద్వర్ణాః ప్రకృతేషు తే దశోనాస్స్యుః
షట్త్రింశ దత్ర తే న్యేచానుప్రవిశంతి శబ్దయోగవశాత్. ౬

ఇది రెండుసూత్రములు. ఆద్యాయాః=సంస్కృతభాషకు, పంచాశద్వర్ణాః=ఏఁబది యక్షరములు, ప్రకృతేషు= ప్రాకృతమునకైన, దశోనాః=పది తక్కువగాఁ గల, తే=ఆయేఁబదియు, స్యుః=అగును. ఋ ౠ ఌ ౡ ఐ ఔ ఙ ఞ శ షలు, ఈపదియక్షరములు లే వనుట. అత్ర=యీతెనుఁగునందు, షట్త్రింశత్ =ముప్పదియాఱక్షరములు గాని, మఱిలేవు. తే అన్యేచ=తక్కిన కడమవియు, శబ్దయోగవశాత్ =తత్సమములతోడి యోగమువలనను, అనుప్రవిశంతి=ప్రవేశించును. షణ్ముఖుఁడు, శరీరము, ఇత్యాదిస్థలముల నవి తెలిసికొనునది.

ద్వివిధాదిదుదేతోచోవక్రతమా చాప్యనుస్వారౌ చ
కగ చజయుగ టడణ తదన పబమ యరలవసహాళంతు హల్వర్గః ౭

ఇది యేకసూత్రము. అచః=అచ్చులు, ద్వివిధ=లఘుదీర్ఘరూపములైన, అత్ =అకారములును, ఇత్ =ఇకారములును, ఉత్ =ఉకారములును, ఏత్ =ఏకారములును, ఓత్ =ఓకారములును, తెలుఁగున ఏకారౌకారములకు హ్రస్వ

ముగలదు గనుక అవియును ద్వివిధములు. వక్రతపూర్వ=ఐఔలును, అనుస్వా రౌ=పూర్ణఖండానుస్వారములును, అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ ఎ ఏ ఐ ఒ ఓ ఔ అం అః ఈపద్నాలుగును అచ్చులు. క గ చ జ ట డ ణ త ద న ప బ మ య ర ల వ స హ ళ, ఈ యిరువదియు హల్లు లనఁబడును. తెలుఁగున దంత్యములు తాలవ్యములు నని చజలు రెండువిధములు.

సిద్ధ స్సాధ్య శ్చానుస్వారః పూర్ణార్ధభేదతో ద్వివిధః
హ్రస్వా త్పూర్ణోపి భవే ద్దీర్ఘాచ్చే త్ఖణ్డఏవ సజ్ఞేయః. ౬

ఇది రెండుసూత్రములు. సిద్ధః=సిద్ధము ను, సాధ్యశ్చ=సాధ్యము ను, అయిన, అనుస్వారః=సున్న, పూర్ణార్ధభేదతః=పూర్ణమును ఖణ్డమును అనుభేదముచేత ను, ద్వివిధః=రెండువిధము లై యుండును, శబ్దముతోఁ గూడనే పుట్టినసున్న సిద్ధము- అందలము, బొందలము. ఇవి సిద్ధానుస్వారములు. నకారముచెడి సున్నైన వెల్ల సాధ్యానుస్వారములు-అలరుందావి, తలిరుందీవె, ఇవి సాధ్యానుస్వారములు. హ్రస్వాత్ =లఘ్వక్షరముకంటెఁ బరమైన, ఖణ్డః= అర్ధబిందువు, పూర్ణోపి=నెరబిందువును, భవేత్ =అవును, దీర్ఘాచ్చేత్ =దీర్ఘాక్షరముకంటెఁ బరమైనదైన, ఖణ్డఏవ=అర్ధబిందు వే కాని నెరబిందువు గా దని, జ్ఞేయః=తెలియునది. దీనివ్యవహార మెట్లంటే, పడఁతి అనునది యర్ధబిందువు లఘ్వక్షరము మీఁద నున్నది గనుక పడంతి యను నెరబిందువు నౌను. ముద్దుఁగన్నియ, అనునదిసాధ్యానుస్వారమును లఘ్వక్షరము పరమును గనుక, ఆలాగు ననే ముద్దుంగన్నియ యను నెరబిందువును ఔను. సర్వత్ర యిట్లే తెలియునది. దీర్ఘపరములైన, వీఁక, వాఁక, కాఁక, అని యర్ధబిందువులే యవుం గాని నెర బిందువులు గావు.

లఘవోఽలఘవ శ్చేతి ద్వేధా స్తస్థా న్విదన్తి శాస్త్రారః
అన్యేఽన్యవ్యాకరణస్పష్టా రస్త్వత్ర గృహ్యాతే ద్వివిధః. ౭

ఇది యేకసూత్రము. శాస్త్రారః=శాస్త్రకర్తలు, లఘవః=లఘూచ్చారణములును, అలఘవశ్చ=ఇతి, అలఘూచ్చారణములును, అని, ద్వేధా=రెండు విధములుగాను, అ స్తస్థాన్=యరలవలను, విదన్తి=తలంతురు. అన్యే=యలవ లుమూఁడును, అన్యవ్యాకరణ=ఇతరవ్యాకరణములయందు, స్పష్టాః=స్ఫుటములు, రస్తు=రవర్ణము, అత్ర=యీ తెనుఁగువ్యాకరణమందు, ద్వివిధః=రెండు

శతకసముచ్చయము

ద్వితీయభాగము.

---

౧. రామకృష్ణమూర్తిశతకము.

—— ఆటవెలఁదులు ——

* * * * * * *

అద్దమందునున్న యాత్మతోఁ బోరాడఁ, జిన్నిబాలు నిందసేయఁడగునె
జ్ఞానియనుచు నీవు జనులదూషింపకు, రామకృష్ణమూర్తి రమ్యకీర్తి. ౧

నామరూపసహితనానాప్రపంచంబు, శ్రోత్రనేత్రములకుఁ జూపుదానిఁ
జూచుచున్న నీవె చూడంగ బ్రహ్మంబు, రామకృష్ణమూర్తి రమ్యకీర్తి. ౨

పాలలోననుండి బైటఁదీసినవెన్న, పాలఁ గలిసిపోదు పాలనున్న
జ్ఞాని కలసిపోఁడు సంసారముననున్న, రామకృష్ణమూర్తి రమ్యకీర్తి. ౩

ఉప్పుఁగల్లుఁజూడ గొప్పవారాశిలోఁ, గలసిపోయి మరలఁ గానరాదు
బ్రహ్మమందు నీప్రపంచ మావిధమయ్యె, రామకృష్ణమూర్తి రమ్యకీర్తి. ౪

దురదమంటయుఁగల కుసుపువంటిదిచుమీ, సుఖముదుఃఖమొందు స్థూలతనువు
ఔషధంబువంటి దాత్మయోగం బది, రామకృష్ణమూర్తి రమ్యకీర్తి. ౫

జలధినున్న చేఁప జలమునకై యటుఁ, దిరుగఁబోనె యన్యదేశములకుఁ
దన్నునిండుకొన్న తత్త్వంబు వెదకెదు, రామకృష్ణమూర్తి రమ్యకీర్తి. ౬

భూమియందెపుట్టి భూమియందెపెరిఁగి, భూమియందె యణఁగు భూరుహములు
ఆత్మయందు జగము లావిధంబుగ నాయె, రామ. ౭

లింగదేహమనెడు పొంగుజ్వరంబున, సంధివలెను మాయ జగతిఁ బుట్టె
దానికౌషధంబు తగురాజయోగంబు, రామ. ౮

ఆత్మఁదెలియనట్టి యాచార్యుఁదెలిసిన, ఫలముదప్పిపోను బ్రహ్మకైన
నూరుపేరులేక యుండంగవలెసెరా, రామ. ౯

నిన్ననేఁడుఁబుట్టి నిక్కుచు నీల్గుచు, నున్నవారె యెందు నున్నవారు
యిందుఁ జిన్నపెద్ద లెవ్వరు చెప్పుమా, రామ. ౧౦

పందిరూపు గొనుచుఁ బాతాళమునకేగి, శివునిపాదములకుఁ జేరఁడాయె
నట్టివిష్ణుఁ డేమి యధికుండు చెప్పుమా, రామ. ౧౧

దేవుఁ డనుచు బ్రహ్మదేవునిఁ జెప్పకు, దేవుఁడైన వామదేవుచేతి
దెబ్బచేత శిరసు దెగి యిలఁ బడెనేమి, రామ. ౧౨

శివుఁడు దేవుఁ డనుచుఁ జెప్పకు నాతోడ, శివుఁడు దేవుఁడైన సిగ్గులేక
పాఱిపోవనేల భస్మాసురునిభీతి, రామ. ౧౩

బ్రహ్మదేవునితల బ్రద్దలైపోను శం, కరుని యిల్లు వల్లకాడుగాను
వీరువేల్పులనుచు వెఱ్ఱులెపుట్టిరా, రామ. ౧౪

దేహమందునున్న దేవునిగానక, దేవులాడనేల దేశమెల్ల
మొండమావులందు నిండేఱు భ్రమలేల, రామ. ౧౫

గురుఁడు బ్రహ్మ మఱియు గురుఁడు విష్ణుండును, గురుఁడె త్రిపురదైత్యహారుఁడుచుమ్మి
గురుఁడు కేవలంబు పరమాత్మగానమ్ము, రామ. ౧౬

గురువులనఁగ నెవరొ గురుని దేరూపంబొ, గురుని జూతునంచుఁ గోరువాఁడు
శ్రీగురుప్రసాదసిద్ధికిఁ బాత్రుఁడు, రామ. ౧౭

గురువుగురువ నెదరు గురువెక్కడున్నాఁడు, ఆత్మదెలుపువాఁడె యాదిగురువు
ఆత్మదెలియఁగానె యాగురువ్వౌతానాయె, రామ. ౧౮

మాయమాయ యనఁగ మాయెక్కడున్నది, మనసుతనకుఁ బెద్దమాయగాక
మనసు గెలిచినట్టి మనుజుండె దేవుండు, రామ. ౧౯

దేవుఁ డనగ వేఱె దేశాంతరంబున, వెదకఁబోవఁ గలఁడె వెఱ్ఱిగాని
వెదకువాఁడు నెవఁడో వివరించి చూడరా, రామ. ౨౦

విశ్వమునకులోన వెలుపల నెడలేక, యున్నవాఁడు దేవుఁ డన్నవాఁడు
వానిఁ జూడఁబోయి వాఁడె వాఁడాయెరా, రామ. ౨౧

నూకగింజగానలేకను గాడిద, పొట్టెఁ దూఁక కలయ బొక్కినట్లు
సారమెఱుఁగలేని శాస్త్రపాఠము లేల, రామ. ౨౨

చక్రధారు లనఁగ శైవమతస్థులు, నేమొకాని మఱి సహింపలేరు
చక్రధారిగాని జనుఁ డొక్కఁడును లేఁడు, రామ. ౨౩

లింగధారు లనఁగ వెంగలి వైష్ణవు, లొప్పలేరు నిజము చెప్పలేరు
లింగధారిగాక లేఁడ యెవ్వాఁడును, రామ. ౨౪

మాయగాని యిదియు మంత్రంబులనుబోవ, గ్రహము తేలుపాముగాదు సుమ్ము
బ్రహ్మవిద్యలేని పరువులింకేటికి, రామ. ౨౫

నీచఘనము లనక నిను దిగంబరుఁ జేసి, జట్టలైల విసరి పాఱవైచి

గుణవిహీనుఁ డితఁడు గురు నీకనుంచకు, రామకృష్ణమూర్తి రమ్యకీర్తి. ౨౬

గొప్పవాఁడు నొకఁడు కొద్దివాఁ డొకఁడని, తోఁచకున్నవాఁడు దొడ్డవాఁడు
చావుఁ బుట్టుకయును సమము లందఱకును, రామ. ౨౭

కన్నుఁ గన్నయట్టి తల్లిదండ్రుల జన్మ, మెఱుఁగలేఁడు మీఁద నే మెఱుఁగుఁ
బూర్వకథలు చెప్పి పోకిళ్లుపోనేల, రామకృష్ణమూర్తి రమ్యకీర్తి. ౨౮

బ్రహ్మ మిది యటంచుఁ బట్టి చూపించిన, జ్ఞానికానివాఁడు కానలేఁడు
అంధుఁడైనవాఁడు నాదిత్యుఁ గాంచునా, రామ. ౨౯

లేనివస్తువందు లేనట్లు దెలిసిన, యపుడె యున్న దున్నయట్లు దెలియు
గల యబద్ధ మనుట కాదె జాగరణంబు, రామకృష్ణమూర్తి. ౩౦

తాను ముక్తినొందఁ దనతోఁ బ్రపంచంబు, ముక్తి నొంద దనుట యుక్తిగాదు
నిదుర చెదరినపుడు చెదరవే కలలన్ని, రామ. ౩౧

దేశకాలము లఁట దేహేంద్రియము లఁట, పుట్టి పెరిఁగి చచ్చిపోవుట లఁట
కడువిచిత్ర మిట్టి కలఁ జూచి నమ్మకు, రామ. ౩౨

ఉన్నబరువు మోయనోపనివారలు, దానికన్న బరువు దాల్పనేల
ముక్తిగోరి శాస్త్రములు నేర్వగానేల, రామ. ౩౩

బొంకననుచు వ్రతముఁబూనిన యాదొడ్డ, ధర్మరాజు వ్రతము దప్పిపోమె
నింక నేమి వ్రతము లీనరాధములకు, రామ. ౩౪

విష్ణులోక మనుచు వేఱుగాఁ జెప్పుట, విష్ణువైరబుద్ధి వైష్ణవులకు
విష్ణుమయముగాదె విశ్వంబు సకలంబు, రామ. ౩౫

విష్ణుగీతమైన వేదాంతవాక్యంబు, విననివాని దేమి విష్ణుభక్తి
భర్తమాట వినని పడఁతి పతివ్రతా, రామ. ౩౬

పరమగురుని ప్రేమ భక్తివైరాగ్యముల్, కలుగువారియందుఁ గలిగి యుండు
పాలుగుడుచుచున్న పడఁతులు పతికేల, రామ. ౩౭

మోహబంధనంబు మొదటికే తెగకున్న, దేహబంధనమ్ము తెగదుసుమ్ము
సిగ్గువదలిపోక చీరలు వదలవు, రామ. ౩౮

బ్రహ్మమైనఁగాని ప్రారబ్ధకర్మంబు, తప్పిపోవ దెంత తన్నుకొన్నఁ
దన్నివృత్తికొఱకుఁ దాత్పర్యము లవేల, రామ. ౩౯

దేహ మనెడు దొడ్డదేవాలయమునందు, దేవుఁ డొకఁడు గలఁడు జీవుఁ డనఁగ
జ్ఞానపుష్పమాలఁ బూని పూజింపుము, రామ. ౪౦

దేహమందె కలఁడు దేవుండనెడువాఁడు, దేహమందె యునికిఁ దెలియఁబోఁడు
అఖిలదేహములకు నాధార మాతఁడు, రామ. ౪౧

చదువు చదువవచ్చుఁ జదువునం దర్థంబు, తప్పకుండ విప్పి చెప్పవచ్చు
భావ మెఱుఁగువాఁడు బ్రహ్మవిద్వాంసుండు, రామ. ౪౨

క్షేత్రతీర్థములకు సేవింపఁబోవచ్చు, శిలలఁ జూచి పూజ సేయవచ్చు
నిన్ను నీవె తెలిసి నిజమైన గతినొందు, రామ. ౪౩

తల్లిదండ్రిపుత్త్రదారాదికంబును, గల దటంచుఁ జాలగర్వపడకు
దోమ్మకైనఁ గలదు దొడ్డభాగ్యమెగాదు, రామకృష్ణమూర్తి రమ్యకీర్తి. ౪౪

పుస్తకంబు కాలిపోయిన దానిలో, గ్రంథమింత యైనఁ గాలిపోదు
తనువులెన్నిచనినఁ దాఁ జావఁ డెపుడును, రామకృష్ణ. ౪౫

వేదవిదులు కోరివిడిచిన స్వర్గాది, ఫలమునందు నీకు భ్రాంతియేల
మక్కువేల పుట్టెఁ గ్రక్కిన కూటికి, రామకృష్ణ. ౪౬

స్వర్గనరకహేతుసకలకర్మాటవిఁ, బరమయోగవహ్నిపాలుచేసి
విశ్వమంత గెలిచి వెలుఁగు బ్రహ్మంబవై, రామకృష్ణ. ౪౭

ఫలము గల దటంచు భ్రాంతిచేఁ గర్మంబు, లాచరించుటెల్ల నీచవృత్తి
ఆజ్యధారచుమ్మ యజ్ఞానవహ్నికి, రామకృష్ణ. ౪౮

జననమరణరూపసంసారదుఃఖంబు, తెలివిపుట్టినపుడె తీఱిపోదె
స్వప్నమందుఁ గన్న సంకటంబులుపోలె, రామ. ౪౯

వత్సరములు విద్య వర్ణాశ్రమాదులు, గలుగువాఁడు పెద్దగాఁడు చుమ్మి
యున్నవస్తువెఱిఁగి యున్నవాఁడే పెద్ద, రామకృష్ణమూర్తి రమ్యకీర్తి. ౫౦

ఆత్మ నెవ్వఁడెఱుఁగు నతఁడె బ్రహ్మణ్యుండు,ఆత్మనెవ్వఁడెఱుఁగఁ డతఁడుమాల
యిట్లు వర్ణములకు నేర్పాటు చూడుమా, రామ. ౫౧

ఆత్మనెఱుఁగకున్న నాబ్రహ్మలోనైనఁ, జెలిమిసేయఁబోవ సిగ్గుగాదె
సత్య మెఱిఁగియున్న చండాలుసేవింపు, రామకృ. ౫౨

నామరూపములను నానావిధంబుల, నున్నఁగాని జీవుఁ డొక్కరూపు
పసువు వేఱుగాని పా లొక్కరూపంబు, రామ. ౫౩

ఒక్కయవయవంబె యొప్పునే దేహమై, యన్నియవయవంబు లగుటఁగాని
ప్రాణు లన్ని కూడఁ బరమాణురూపంబు, రామ. ౫౪

తెలివిలేనివాని బలిమిని దెప్పించి, దివ్యమోక్షపదవి దెలుపుటెల్ల

సరిగఁ జెవిటియొద్ద శంఖ మూఁదినయట్లు, రామకృష్ణమూర్తిరమ్యకీర్తి. ౫౫

గతి యెఱుంగలేక కైలాసవైకుంఠ, లోకములకుఁ బోవ లోలుఁ డగుచు
మతములందుఁ బుట్టి మతిచెడితిరుగును, రామ. ౫౬

బ్రహ్మవిష్ణుశివులు పతు లంట లోకంబు, పుట్టి పెరిఁగి చచ్చిపోవుటకును
గార్యమందు నెవఁడుఁ గానంగ రాఁడేమి, రామ. ౫౭

నదిని దిరుగుచున్న నావపైవానికి, నొడ్డుమీఁద నున్నయూరు దిరుగు
నట్లు మనసు భ్రాంతి నఖిలవిభ్రాంతులు, రామ. ౫౮

భూమినున్న జలము భూమిగుణంబులఁ, బొందినట్లు మనసుపొందుచేత
మనసుధర్మమెల్ల మానదు తనకును, రామ. ౫౯

కట్టుబట్టవలెనె కట్టుచు విప్పుచు, నట్టితనువులందుఁ గట్టువడక
యెప్పటట్ల నీవు నొప్పుగా వెలుఁగుమా, రామ. ౬౦

పరఁగు సూక్ష్మతనువు ప్రాణమనోబుద్ధి, దశవిధేంద్రియాన్వితంబు గాఁగ
నందుఁ గలయ జీవుఁ డందురు నిన్నును, రామ. ౬౧

స్థూలసూక్ష్మదేహమూల మజ్ఞానంబు, కారణాంగ మనఁగఁ గల దదొకటి
దానిఁ ద్రుంపవలయు జ్ఞానసాధకముగ, రామకృ. ౬౨

నిన్ను మఱచి మున్ను నీవైనయట్లు యా, నిన్ను మఱచి మఱియు నీవు గన్ను
నీవు నీవు గాఁగ నిఖిలంబు నీవౌదు, రామ. ౬౩

జ్ఞాని యనఁగఁ బ్రభువు జ్ఞాన మాతనిసొమ్ము, సొమ్ముపెట్టె లాగమమ్ము లెల్ల
మొరయఁ జదువువారు మోఁతకూలీ లయా, రామ. ౬౪

రాజుభార్యతోడ రమియించుచున్నను, నదియు బైటఁ బెట్టహానిగాదె
బ్రహ్మవేత్త ననుచుఁ బరులకుఁ జెప్పకు, రామ. ౬౫

ఇనుపపుల్లఁబట్టి యెండుతాటాకుపై, వ్రాసి నోసి నోటఁ గూసినట్టి
చదువు నమ్మఁబోకు సద్గతి దొరకదు, రామ. ౬౬

అన్యశూన్యపదము నందుచు దంపతుల్, సిగ్గుతోడ విడిచి చీరలెల్ల
రతిసుఖంబుగొన్నగతినుండు శివయోగి, రామ. ౬౭

పెండ్లియాడనిమ్ము పెండ్లాముఁదానును, నొక్కచోచు వేఱ యుండనిమ్ము
కన్నదానిపొట్టకడుపువత్తుటకోరి, రామ. ౬౮

చిన్ననాఁటనుండి చేసినకర్మంబు, గురునికప్పగించు కోర్కి లేక
గురుని కరుణలేక దొరకదు మోక్షము, రామ. ౬౯

కలుగువాఁడు నొకఁడు కలుగనివాఁ డొక, డింతెకాని వేఱె యేమిలేదు
యిట్టితెలివికంటె నెట్టిదో మోక్షంబు, రామ. ౨౦

ఏమిచేతఁగాని యీనరు లొకవేళ, వైరు లనుచు వదలవద్దుసుమ్ము
శౌర్యమున్నఁ జంపు శత్రుషడ్వర్గము, రామ. ౨౧

సూర్యుఁ డున్నఁగాని చూడరు జగములు, కన్ను లున్నఁగాని కాన రతని
కన్ను లుండు టెట్లు ఘనబుద్ధి లయ మయ్యె, రామ. ౨౨

పాంచభౌతికాఖ్యభవనంబులోపల, నిన్ను మఱచి నీవు నిదురవోవ
నిన్ను లేపువాఁడు సన్నుతాచార్యుండు, రామ. ౨౩

నిదురపోతి నంచు నెదుటివానికిఁ జెప్ప, నిదురపోవనట్లు నిజముగాదె
బ్రహ్మ మైనవాఁడు పరులకుఁ జెప్పునా, రామ. ౨౪

నీవు గలుగుకొఱకు నేనును గలుగుట, నేను గలుగుకొఱకుఁ దాను గలిగె
తానుతానుగాఁగఁ దనకెవ్వరునులేరు, రామకృష్ణమూర్తి రమ్యకీర్తి. ౨౫

మోహజలధి నీఁది ముక్తుఁడై శివయోగి, దేహమందునుండి తెలియరాఁడు
పరఁగుకాయములోనికుఁగిడిప్రకారంబు, రామకృష్ణమూర్తి రమ్యకీర్తి. ౨౬

అసంపూర్ణము.

(ఈశతకము శ్రీయుత సత్యవోలు రాధామాధవరావుగా రిచ్చినది.)

శ్రీరస్తు.

౨. అగస్త్యేశ్వరశతకము.

శా. శ్రీమత్పర్వతపుత్త్రికాహృదయ రాజీవాళి దుష్టాఘ
స్తోమధ్వాంతనితాంతహేళి బుధసందోహాదిరాణ్మాళి ని
త్యామర్త్యాలయవాహినీభువనభంగాభోగచూళీకళా
స్వామీ సత్పెడనాభిధానశివపూర్వస్త్వాద్యగస్త్యేశ్వరా. ౧

శా. ఆకాశంబు నిరావకాశ మదియేకా కేశపాశంబుగాఁ
గా కైవల్యపదంబునొందిన చిదాకాశప్రకాశత్సుధా
నీకాశ ప్రతిభాస్వరూప మిల వర్ణింపంగ శక్యంబె స
త్ప్రాకారా పెడనాభిధానశివపూర్వస్త్వాద్యగస్త్యేశ్వరా. ౨

మ. తలలుం గన్నులు నాల్కలుం గలిసి మొత్తం బైదునే లున్నతిం
గల శేషాహి భవన్మహామహిమ సాకల్యంబుగా నెన్న గా
సిలి కాలంబడి వ్రేలుచుండఁగ నోరు ల్చింతింపఁగా నెంతవా
రలు నిన్నో పెడనాభిధానశివపూర్వస్త్వాద్యగస్త్యేశ్వరా. ౩

మ. భవదుద్యత్త్రిరుణాకటాక్షభవసంపద్వీక్షణాలబ్ధమ
త్కవితాలంకృతవృత్తపద్యశతసంతానప్రసూనాచ్ఛదా
మవితానం బిదిగైకొనం దగు మహామంత్రార్థసాంగత్యరూ
పవిలాసా పెడనాభిధానశివపూర్వ. ౪

శా. గంధేభాంధకదైత్యదర్పహర దుర్గానాథ దుర్వారగ
ర్వాంధుల్గానఁగలేరు నీమహిమ జాత్యంధుల్సదా పద్మినీ
బంధుం జూడనిమాడ్కిఁ జిత్త మిది నా భాగ్యంబు విద్యావియ
త్పంథానా పెడనాభిధానశివపూర్వ. ౫

శా. శాంతస్వాంతసు   తపటదాశాంతస్వభూసర్వభూ
తాంతర్యామివి నీవయై నిఖిలలోకాళిం గడుం బెంప నేఁ
జింతింప న్మదిఁ గల్మిలేములకు నాసింతు న్భవద్భక్తిమ
త్ప్రాంతంబౌ పెడనాభిధానశివపూర్వ. ౬

మ. క్షితి నిందూపలరాశి కౌముది శరాకీర్ణంబు గావించుసం
గతి భక్తిం గరఁగించి లోనినుఁ గొనం గానవ్వలెంగాక కు
త్సితకృత్యంబున మన్మథుండు సుమరాజిన్ గెల్చెనే నిన్ను సు
వ్రతిలీలం బెడనాభిధానశివపూర్వ. ౭

శా. వాణీనాథరథాంగపాణు లరయ న్వాదించుచో జాలపా
ద్ఘోణీరూపములై భవత్పృథుశిరోంఘ్రు లన్తస్వరూపంబు క
ల్యాణీసేవ్యమదూర్ధ్వలోకముల పాలై రంత చిత్రంబు శ
ర్వాణీశా పెదనాభిధాన శివపూర్వ. ౮

శా. బాలుం డాడెడుకందుకంబుల క్రియన్ బ్రహ్మాండభాండావళిం
గేలం బట్టి తటిల్లతావిధమునై క్రీడించు నీతాండవో
ద్వేలాలోకన మేరికిం గలుగు హస్తిశ్రేష్ఠమ...
ల్పాలానా పెదనాభిధానశివపూర్వ. ౯

శా. కాండప్రస్ఫుట కంఠనిస్వనరణ త్కాంచీరవోగ్రాకృతిన్
శుండాలంబు లడంపనౌనె ప్రమథస్తోమంబు ...
హ్మాండావిష్కృతమైన నీ ... ప్రాకార మీక్షింప న
వ్వండో ... పుం పెదనాభిధానశివపూర్వ. ౧౦

మ. కలదే లోకమువారికిం దలలపైఁ గన్గొన్న ... వెల్గు నీ
తలనేకా డయిన న్సుధాకరధరత్వం బంతకుం జెల్లనే
కలిగెంగా కది నీకు భక్తు లొరు లేకంచాదు రీవెంతలో
పల నున్నం పెదనాభిధాన. ౧౧

మ. తలపై జాహ్నవి దాపల న్గిరిజ చెంతస్వాంతమై మోహినీ
తిలకం బా వెనుకం బ్రశస్తమునిపత్నీజాతము న్నీకుఁ గాం
తల ౧౨

శా. శ్రీకంఠస్వపురోపకంఠ సునట ... ...
గీకారార్థవినీలనీలరుచిరాంగీ వేదభాషాంతరం
గీకాంతావరవర్ణినీకృతరథాంగీసర్వసంపద్ధ్వజ
త్ర్పాకారా పెదనాభిదాన. ౧౩

మ. చెనఁటు ల్నీవఖిలాంతరాత్మ వయి భాసిల్లంగ నిన్నాక త
క్కిన వేల్పుల్ దొరలంచుఁ బొంగెద రశక్తిం గ్రుంగుట ల్గాన ర
క్షని నిన్ లంజియ కొక్కఁడే మగఁడుగా భావించితే దానిజీ
వన మౌనా పెదనాభిదాన. ౧౪

మ. ఘనకైవల్యనిధానవర్ధిత జగత్కల్యాణ నిన్నాశ్రయిం
చినభక్తాళికి ముక్తిలాభ మరుదే సింగారమౌ కన్నత
ల్లిం జేరం జననెంచు బిడ్డనికిఁ దల్లీలాపయఃపానజీ
వనసేవ ల్పెదనాభిధాన... ౧౫

ప్రకటన.

త్వరపడుఁడు !

కొలఁదిప్రతులుమాత్రమే !!

"బ్రహ్మసూత్రసారసంగ్రహావిమర్శనము" అను గ్రంథము శ్రీ॥ శ్రీ॥ ముట్నూరి గోపాలదాసుగారిచే రచియింపఁబడినది. అందఱకుఁ జాల నుపయుక్తమగు గ్రంథము. పుస్తకభాండాగారములకు మాత్రము రు 0—2—0 పోస్టుబిళ్ళలు పంపినవారికి, పైగ్రంథ ముచితముగాఁ బంపఁబడును. ఇతరులకు రు 0—8—0 కు, పోస్టేజిసహా పంపఁబడును.

చిరునామా :—

ముట్నూరి చిదంబరశాస్త్రి,

కాకినాడ.

Printed by N. Achutaramiah at the Cocanada Printing works, Cocanada